

НАРОДНІ РУХИ В ГАЛИЦЬКІЙ РУСИ 1648 Р.

НАПИСАВ

СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ.

—•—•—

Вступні уваги.

Загальний погляд на Галицьку Русь і перші прояви народніх рухів у 1648 р.

Життя кожного народу зложене не мов із двох верстов, не однакових розмірам й формою. Одна положена вище одної, ся більш освітлена, та неначе темрявий ліс. Зверхня верства се ті політично-суспільні елементи, що наслідком борби й минулих обставин виступили на перший план. Звідси характеристика якої історичної хвилі, се переважно характеристика сеї верстви. Під сею одначе верствою живуть і борються ся широкі народні маси, мають свої бурі й пристрасти. Коли противність в напрямі змагань обох верстов загоструєть ся, то змагання мас виходять на ширший горизонт, стають більше помітною історичною проявою; коли-ж ся противність ослаблює ся, хоч би й хвилево, тоді вже широка течія життя народніх мас уступає першого місця тим впливовішим елементам, а розміри, прикмети їх змагань вимикають ся з під ока поверховного обсерватора. Сучасники легко збували

Ся розвідка була читана в зимовім півроці с. р. на семінарі Вп. проф. Михайла Грушевського у львівському університеті. На сьому місці почувая себе в обовязку зложити сердечну подяку Вповажаному Провідникови за всі цінні ради і вказівки, що стали мені в помочи при написаню сеї розвідки.

єї глибші перії суспільного моря, особливо як їх змагання не зробили якого рішучого звороту в політично-суспільній боротьбі. Та у найновішій фазі історичної науки, як знаємо, проявився напрям досліджувати людське життя з усіх боків, у кожному напрямі, у цілій глибині. Появилось багато студій, що видвинули на світ образи суспільного й економічного стану різних часів і народів, малюють участь усіх суспільних і народних верств у боротьбі до втворення або усунення певного бажаного або незлюбленого ладу. Звістно, українсько-руська історіографія далеко ще не в розцвіті, тому то й багато хвилин нашої історії не відповіли завданням науки. Хочаби докинути цьогожу до пам'яткової будівлі нашої минувшини, ми вибрали на сей раз навизначніший період змагань нашого народу, боротьби за політичну та суспільну волю, той час, що його зовемо Хмельниччиною. Подамо тут образи боротьби не тих „вершин“, що назнаменовали собою ці часи, себто козацтва, але зійдемо до „низин“, цих народних мас, що за почастином і під проводом козацтва боролися проти сучасного ладу. Одностайність, хоч і поверховна, змагань обох верств учинила, що тодішні прояви загалу народу покритись темрявою, а на перше місце вийшов могутній гетьман та лицарі з під Корсуня, Берестечка, Батого...

Се дуже важно, які були відносини проводирів до широких мас народу, скільки оба чинники підпомагали себе обопільно, де проявилась незгідність напряду, ціли, способів і т. пн. Звісток про сю сторону того періоду не багато, а й то що є не уйнято в певні синтетичні форми.

Говорячи про участь загалу народу в українській революції 1648 р., мусимо з горі мати на оці деяку різницю політично-суспільних обставин межі Подніпровем і дальшими західними землями Поділем, Волинню й Галичиною. Там маси зливаються в тім часі так з козацтвом, що годі поставити певну границю поміж проявами змагань сеї й тої верстви; тут народні рухи, хоч залежні від козацтва, мають багато свого внутрішнього індивідуального характеру, в причинах, формах і наслідках, так що можемо їх оглянути окремо, побіч тих головних випадків, що дають головний зміст Хмельниччині.

Ся різниця обставин є причиною, що звістки про народні рухи в працях по історії тих часів належать більше до західних частин. Все таки вони обертаються головню коло загальних звісток про діяльність Кривоноса, Головацького, Нечая, переказаних нам польськими мемуаристами, не зачіпляючи ближше

сих рухів. Про Галицьку територію дотеперішня історіографія майже цілком мовчить. За Костомаровим панує тут погляд, не-мов би то „по Галичині повстане народа не мало спроможности розгоріти ся так, як на Волині, бо там (себто в Галичині) була зібрана польська військова сила. Одначе... від самого Львова до Струмилової Камінки(!) обурили ся кренаки і повбивали панів, мучили ксьондзів і знущали ся з римсько-католицьких съвятощів. Але військо скоро втихомирило вóрохобню: провідників схопили й посадили у Львові на палі...“¹⁾. Як до того додамо ще згадку про страх львівських Поляків перед Русинами, про прихильність Хмельницькому сокальських міщан²⁾ — то й буде все, що загально звістно про тодішню долю Галицької Руси. Тимчасом як се ще далеко до справдешньої дійсности!

Подати правдивий стан тодішнього життя Галицької Руси буде отсе нашим завганем. Галичина, се, правда, лише частина Русин-України, одначе, думаємо, ся розвідка кине де-що світла на змагання русько-українського народа в половині XVII в., тим більше, що буде мабуть почином у тім напрямі³⁾. І самим Галичанам, що не бачать за собою традиції голосних хвилин народнього життя після середніх віків, буде, думаємо, не без користи призадуматись над сими поривами їх батьків, тепер, коли обходять 250-літню пам'ять великої кризи Руси-України.

*

*

*

Сучасні історики полишили нам незвичайно скупі звістки з життя тодішньої Галицької Руси, навіть у місцевих мемуарах не найшли вони належного відгону. Ми, бажаючи подати тут вірний по змозі образ народних рухів Галичан, будемо користуватись головню судовими актами, себто скаргами на бунтівниче селянство і міщанство. Безперечно се доволі односторонній материял, але в недостаті иньшого мусимо поперестати на ньому. Побіч сих не малий інтерес дають ухвали шляхотських соймиків, а для змалювання економічного стану вельми цінні присяжні зізнання поодиноких громад в податкових

¹⁾ Богданъ Хмельницькій, вид. 3 т. I, ст. 181.

²⁾ Тамже, II, ст. 33.

³⁾ Київська Археографічна комісія має видати сього року збірку актів про народні рухи на Волині. Галицьких народних рухів має доторкнутись Др. А. Чоловський у заповідженій минулого року монографії про калуський повіт; досі одначе книжка ся не появилась.

справах. Кілька сучасних мистів кине також певне світло на тодішні події¹⁾.

Щоб образ політично-суспільних рухів Галицької Русі вийшов, по змозі, докладний, ми в оповіданню будемо придержувати ся такої системи:

А. зібравши *disjecta membra* звісток, що дають нам згадані материяли, подамо зверхній огляд усіх селянських та міщанських змагань, коли й де вони проявились;

Б. опісля перейдемо до тих репресийних способів, яких уживала галицька шляхта для вгамовання повстаня;

В. далі дамо загальний нарис організації і характеристики сеї народньої боротьби;

Г. вкінці обговоримо, які були наслідки того повстання для Галичини, з боку політичного та економічного.

*

*

*

Заки приступимо до першої частини нашого оповідання, нехай нам буде вільно кинути кілька загальних уваг про стан Галицької України на вступі до великого повстання 1648 р.

Галицька Русь досі не брала ніякої безпосередньої участі в козацьких рухах України, головнo для того, що сї рухи не були вповні народні, а більш-менш боротьбою одної козацької верстви, що не давала себе втягнути у ярмо тодішніх суспільних порядків. Тому то рухи сї не могли найти відгону в Галичині, передовсім тим, що тут не було аналогічної верстви, якаб могла вести сю боротьбу. За час трох сот літ польського панованя руський шляхотський стан зійшов на не велику розмірно верству шляхти, що почувала себе ще руською. Се була дрібна шляхта, що сиділа головнo вздовж цілого галицько-руського Підгір'я. Зрештою сей стан і не мав великих то дуже причин підняти міцну реакцію проти польського панованя. Шляхта, бодай принципіально, належала до упривилейованої верстви, тому суспільний мотив до боротьби мусів бути у неї значно слабшим. Але була ще справа національна і тісно случена з нею справа релігійна. Поступ католицтва і упадок просвітно-культурних сил

¹⁾ Усі ті материяли взяли ми у більшій часті з судових книг, що переходять ся в красівім Архіві т. зв. Бернардинськім у Львові. Вони оголошені в IV т. „Жерел до історії України-Руси“.

православної церкви вчинили до XVII ст. те, що усі ті упривілейовані елементи, що хотіли зайняти яке небудь висше становище, змінюючи віру, винародовлювали ся; усе те росло в міру економічного зросту шляхти і в міру розширення привілеїв свободи сього стану. В кінці лишилась дрібна шляхта, що ще не перейшла тієї лінії, де треба було вже ассімілюватись з Польщею.

Хоч сі останки шляхти (не що до числа, а що до значіння) якоїсь самостійної політично-національної боротьби провадити сама не могла, то все таки під впливом козацького повстання, оперта на нього, спромоглась до певного протесту проти дотеперішнього стану річей, хоч сей протест був дуже примітивного характеру. Одначе сей елемент був сам у собі дуже слабкий, бо без козацької підпори, коли Хмельницький полишив на боці Галицьку Русь, вона не могла остоятись власними силами ані крихітки довше. Правда, як перед 1648 р., так і після нього судово-вишньєвський соймик поручає в інструкціях на сойм своїм послам, щоб вони вже раз постарались, аби грецька віра була в уживаню повних своїх прав, але все те не дало руській шляхті ні матеріальної, ні моральної сили опертись католиченю і поляченю.

Переходу сього, так цілком натурального, не уміла здержати церкв. В свої верхах свого часу доволі здеморалізована, аби могла противитись поступови католицтва, вона опісля-ж вже так була понижена й придавлена і розбита у своїй власній хаті, що не тільки не могла дати моральної підмоги руській суспільности до боротьби за себе, але й сама двигнутись вже ніколи не уміла. Висша церковна православна єрархія рекрутовалась із шляхти і була з культурного й національного боку майже цілком сполячена, одже вона в так незорганізованій церкві, як в тім часі була православна церква, вести провід в політичній борбі не могла. Тодішня Галицька Русь ще у величезній своїй більшості була православна і не поминула, що правда, нагоди, коли козацтво виставило релігійний прапор, аби не підняти реакції проти поступу католицтва, одначе проводу тут не взяла висша церковна єрархія, лише *laboriosi porones*, що найбільше *famati*. Роля сих знова була, задля їх темноти, так примітивна, що ся релігійна ідея проминула без блиску.

Сказати-б ще кілька слів про руське міщанство та селянські маси.

Аби зрозуміти політично-суспільне становище руського міщанства, досить пригадати, що маґдебурське право, на котрім

майже виключно був збудований устрій по містах, мав характер уже у своїй основі чисто-католицький і до того патріциальний. Тому то в цих містах, де католицький елемент був хоч в частині заступлений, православні міщане не мали права уживати користей міщанського імунітету, були нижшим станом у міщанським стані. За тим ішло, що в більших містах усе, що помітніше, змінювало віру й націю, полишалися лише бідніші класи, що зберегалися власне задля патріциального характеру магдебурського права: не припущені до самоуправи з причини своєї бідності задержували вони свою релігійно-національну індивідуальність. Річ одже ясна, що таке міщанство, навіть чисельно сильне, не могло бути твердим суцільним політичним елементом, хоч змагання до поправи своєї долі у нього рішучо проявились 1648 р.

Що до селянства, то, аби зрозуміти причини його повстання і прикрі наслідки його, мабуть не треба подавати образу його стану. Суспільне його становище було не в міру тяжче, як українських селян. На се зложились внутрішні політично-суспільні реформи в Польщі, що віддали селянина у безмежну владу пана. За великими маєтностями Замоиских, Цетнерів і т. и. зростали інші фільваркові господарства, заводились винайми та політи, а за усім тим ішло все сильніше підданство селян, змагались чинші й панщина. Ця остання дійшла вже до 3 днів у тиждень¹⁾. Такі обставини були відповідною причиною до бунту, але знов дух часу і місцеві відносини (брак козацького стану) не могли цьому бунтові дати иньшого характеру, не так примітивного, і не могли иньших наслідків спровадити, як наслідків програної справи.

Так одже недостача ініціативи, сили й свідомости держали Галицьку Русь у мовчазній залежності. Серед таких обставин вона потребувала помочи зі сторони. Усі змагання мас, головне селянських, звичайно не виходять уповні самотійно, силою самої власної внутрішньої енергії, вони проявляють ся в певних користних для боротьби, критичних хвилях. Війни, релігійні боротьби, розстріли, внутрішні конфлікти, нагла перемена політично-суспільних обставин і напрямів — усе те догідне до революції простого народа. Коло таких епох групують ся т. зв. „селянські війни“

¹⁾ В нашій справі важно властиве не юридичний стан селянства, на которого змальоване тут нема місця, але фактичні економічні обставини сільського люду, тож на доказ, що й сей бік був невідрадий, нехай послужить стаття Б. Каліцкого: *Proces o robotnych w sądzie ziemi lwowskiej 1648.* (Bibl. Ossol. 1869, XII).

західної Європи, коло такої вирости галицькі народні рухи в 1648 р. Сею причиною є тут козацько-польська війна. Боротьба галицької людности як не перегнала так і не пережила сеї своєї підпори: вона тревала лише до часу, доки була спільна територія для обох прояв.

Заки перейдемо до обговорення сих поспільних впливів, значимо певні територіяльні різниці в самій Галицькій Русі, що зазначились не одним у формах і силі боротьби.

Подібні прояви життя народу, хоч викликані такими самими причинами, часто навіть зверхніми, різняться дуже часто поміж собою, як що до форми, так що до енергії порушної сили. Маємо тут на думці місцевий вплив на хід і характер певних випадків, вплив, що базується на відмінності території і місцевого темпераменту. Такі відмінності можна зауважати на терені подій, що їх тепер обговорюємо.

Цілу Галицьку Русь треба поділити на два пояси, що вельми відрізнялися від себе. Се пояс південний, підгірський та гірський, і пояс північний — долішній. Вже само географічне положіння впливало на пановане польсько-шляхотського елементу й на відпорність руської людности. Північна частина маючи гарну плодovitи землю від давна стягала постійну колонізацію шляхти, що міцно осіла в тих сторонах і сї культурно-політичні наслідки, що вело подібне осідане, запускали глибоко коріне на ґрунті сього краю. Там міщанин руський уступав перед сильним натиском чужих елементів, а селянин скоро попав у невольницькі відносини підданської системи. Инакше підгірських околицях. Менче привабні для займанщин, задержали вони ще доволі значне число давньої руської шляхти. Народ більше відданий хову худоби, овець ніж рільництву не був так відданий панови як у долі, не був *glebae adscriptus*. Ся розмірна свобода і характер краю надали відповідний характер цілому гірському населеню, замилене до свободи і кріпку вдачу. Звичайна офіційна їх назва: *praedones ex montibus Carpati, ex rapina viventes*.

Коли селяне на півночі стогнали в суспільнім ярмі безсильно й безрадно, то гірські мешканці протестували цілий свій вік проти неволея. Хибне се твердження немов би то опришківство витворило ся аж в 18 ст. Воно не тільки що було ще в 17 ст. ба навіть маємо сліди з часів кінця 15 ст.¹⁾. Полиша-

¹⁾ Згадаємо хоч би бунт на Покуттю під проводом Мухи 1491 р.

ючи на пізнійше подати огляд галицько-руського опрішківства від найдавніших часів, скажемо тільки, що карпатські ватажки Довбуш і Бойчук мали своїх батьків і дідів, що жили в 17 і 16 століттю, і тут обмежимося лише поданем кількох подій такіх з 1648 р., що кидають інтересне світло на характер тодішніх підгірських мешканців.

Так прим. 8 н. ст. червня напали на двір Височанського в Борині гірські опришки. Двір пограбовано, але наспіла поміч, опришки поутікали, не пощастилось лише тром, що попали у руки оборонців. Їх заведено на суд до боринського уряду, де стягнуто з них протоколи. Сі зізнання говорять самі за себе, тож подамо більш характерні їх сторони¹⁾.

Причиною сього нападу, каже пійманий Федір Факаш з Руського, то піддані з Волосатого. Там у Федини сходились вони й міркували над способами походу. Було їх дванайцять. Плян був такий, щоб добувши грошей, занести їх до Федини до Волосатого, або до Сарханина до Стужиці. Стужичане також пристали до них, сам навіть стужицький під Стефан виправив з ними двох своїх слуг і дав пороху для всіх. Він се робив і при інших походах. Стужицький солтис Дмитро Сенів уподобився своєму панотцеві, бо дав їм рушниць. Знали про се й інші села як Збій і Поляна. Солтис з Поляни Кость також давав їм пороху і просив їх, аби коли будуть повертати з добром поступили до нього. „Всі крайники — каже підсудний — знали про се“. Коли вже умовились, послали кількох²⁾ з поміж себе по „списаків“ до Солннки, себто по вправних, фахових опришків. Місцем виходу були стужицькі шаласи. Коли були уже всі зібрані, приходили до них громадою селяни з Стужиці, Поляни, приносили їм хліба, поїли горівкою і давши на дорогу випроводили їх по щастє. Недалеко боринського двора зробили засідку в лісі. Тут „списаків“ робили смоляні свічки, уживаючи до того сорочок і хусток. Взяли також з собою смоли, аби мати чим пекти двірських людей, змушуючи їх до признання. Не був се одинокий похід, було подібних більше виправ, і на один з них, до Дидьової на двір ходив і сам стужицький під Стефан.

Ті зізнання Факаша потвердив і инший пійманий Михайло Тирианич, заперечуючи одначе немов би Факаш був перший раз

1) Жерела до історії України-Руси, т. IV, N. XI.

2) Із зізнання Томи Шандрю видно, що й Факаш туди ходив.

на розбою, як то він казав: „він, каже, вже від кільканайцяти літ розбиває, ходив ще з якимсь Мандієм (Мадеєм?), великим розбійником з Волового“, був і в Дидьовій і розбивав громади, що ходили на ярмарки. Пляни походів укладались на горілчаних бенкетах, як се тепер було у стуницького солтиса, куди заходив і піп, даючи в тім напрямі ради. Після здобичі зносили добутое добро до одного з гзздів і там піддавались контролі. По нападі на Бориню мали пійти до Хміля на двір Дубравського. Третій Тома Шандра, мало що нового додав.

Напад був о другій год. в ночі. Опришки вибили брами, позабирали, що тільки було можна, сторожів позабивали, челядь покалічили, постріляли і також пограбували. Туди до боринського двора прибув тоді Андрій Сваричовский з Топільська, жидачівського повіту, утікаючи зі страху перед козаками й Татарами, одначе й тут не найшов безпечности. Його жінку збили обухами, одну дитину забили, другу так попекли, що вневдовзі умерла. Позбігались вкінці люде з Борині, напасники одних убили, иньших поранили, але таки утікаючи стратили трох товаришів, що відпокутовали за свою сьмілість: Факаша вбито на палъ, двох других почвертовано.

Сваричовському не лишалось що иньшого як вертати до Топільська, тим більше, що козацька буря якось утихомирилась літом. Тут одначе прийшлося йому зазнати не меньшого лиха від селян, калуського й долиньського повіту. Про се буде мова пізнійше.

Ся подія кидає сьвітло на відносини у гірських околицях. Се незвичайно догідний терен для зросту розбишацтва, він вщиплює замилуване до грабівного житя, не лише у одиниць, але й у цілого загалу. Ми тут бачимо, що розбишацтво уважаєть ся не тільки чимось дозволеним, але й що воно перейшло в кість і кров гірняків: цілі громади підпомагають такі ватаги охороною й поживою, а приклад до того беруть собі від своїх сьвітських і духовних наставників. А приклад стуницького попа дає наглядний доказ, що тодішне руське духовенство стояло на однім рівени з селянством. Наведена подія не виїмкова, ми могли-б навести їх далеко більше, чого тут не робимо з технічних причин. Всі вони характеризують гірську людність, як елемент дуже податний до всякого роду ворохобні і не диво, що в осени 1648 р. поклпк бити й грабувати панів міг зібрати тисячні купи, що стали кілька місяців пострахом для Поляків

і Жидів. Міщане, селяне, шляхта й священники зілялися тут в одну ворохобну масу.

Що висше сказано про ролю попа, се не є щось відірване, місцеве. Низше духовенство було скрізь таке: близьке народови, одної думки й одних змагань, трималось з ним разом в усяких виступах, хоч би й вони були не то дуже примітивні, ба й по нинішньому часом і неморальні. Се побачимо й при дальшім огляді. А тут тимчасом для характеристики сього низшого духовенства наведемо ще ось який образок з 1648 р.

В селі Хуткові (нин. Фітків) був піп Стефан і сини його Василь, вже також піп, та чотири иньші Самнило, Іван, Ілсей і Ефрем. Вони зібравши ще кількох людей заїхали в ночі під час зелених руських свят на двір руського таки шляхтича Леся Голинського в Перерослі, коли його не було дома, забрали жінку Голинського Анну, з дому Березовську, і звінчали її, по волі чи по неволі, з поповичом Ефремом. До того ще забрали 200 зол. і багато річей як 6 волів, 6 коров, 15 свиней і т. ин. Ті річі попродали по часті в Надвірній, по часті де инде, гроші поділили поміж себе. Ефрем болячись пімсти, утік з Анною кудись, як слухи доходили, аж в Переяславщину. З початком 1648 р. повернув звідти, але вже сам, говорено що її там забив. Лесь Голинський вдався до суду в Галичи проти нього, але дальшої справи не подибуємо, мабуть серед перших рухів на Покутю пійшла ціла справа в непамять, а провинники певно пристали до бунтівників¹⁾.

Північна частина Галичини, цілий лівий беріг Дністра й околиці долішнього Буга не витворили до того часу майже цілком бунтівничих елементів і реакція проти неволі селян обмежувалась звичайно на втеканю від одного пана до одного, що родило безліч процесів помежи шляхтою за-для того²⁾. Навіть у осінних рухах 1648 р. не побачимо вже тої інтензивности й того завзятя, якими визначувались підгірські околиці.

Хоч напружність обох частей не була однакова, все таки перші випадки на Україні, знамениті побіди козаків на Жовтих Водах і під Корсунем з'електрисували цілу Галичину. Маємо деякі хоч більше загальні вказівки на те, що протягом часу, від мая до кінця вересня 1648 р. тут і там селяне ба й міщане почали підносити голови, до чого причинявся загальний переполох помежи шляхтою. Характер сих прояв доволі льокальний,

¹⁾ Ind. relationum castr. Halic. t. 141, a. 1648—9, p. 917—8, act. 21/1 48.

²⁾ Див. цитовану вже статю Каліцкого.

звичайно грабіжний, і самі собою вони не можуть мати більшого значіння. Поодинокі моменти та зріст вяжуть їх з дальшими подіями.

Вже 15 н. ст. червня шляхта, зібрана на соймику в Белзі, бачила ворожі початки галицької людности. „В горішніх воеводствах подибують ся, — згадуєть ся в соймиковій ухвалі¹⁾ — своєвольні купи, що, бачучи спритетво річи посполитої, хочуть самовільно жити і нападають на шляхотські дома“. Подібно й на соймику в Галичч, що був 17 н. ст. червня 1648 р. згадуєть ся про подібні прояви. „Велика хуртовина на наші стіни припала, небезпечність, що її не можна відступити, бо не лише чужого ворога, але й власних підданих починаємо бояти ся, котрих сі бунтівники (козаки) через шпігунів і різні особи бунтують і намавляють до поганих учинків²⁾“.

Ухвала того самого соймику, постановляючи військову оборону для Галицької та Тереховельської землі, говорить ще: „аби пп. ротники записували під хоругви добру шляхту і не мали ні одного чужинця, як у кінноті Волошина, Черкаса, тим менше Козака, в піхотинцях же Русина родом, по симпатії не по релігії“³⁾.

У тій самій постанові згадуєть ся на иньшому місці, при стаційній інструкції, де-що про причини невдоволення селян. Зазначаєть ся тут, аби ротники вибирали стації, оглядаючись і на невроду, щоб не змушувати підданих їти з біди на своєволю⁴⁾.

Шляхта на соймику в Судовій Вишні бачила, що причина симпатий Галичан до Хмельницького може бути в релігійних обставинах, то-ж то велить пригадати соймови претенсії Русинів: „Тому що панове братя грецької віри жаліли ся, як на давнійших соймках і загальних соймах, так і тепер, на великі свої кривди у свободі та привілеях своїх, на відобране деяких бенефіцій, поручаємо пп. послам нашим найти сильний спосіб, аби вже грецька віра у всіх своїх правах була заспокоєна⁵⁾“.

Зрештою для тих внутрішніх ворогів (internis), як і на пньших соймках, так і тут поставлено каптуровий суд.

Того самого дня (17 н. ст. червня) скаржить ся перед іродським судом у Буську шляхтич Скржинський, що унівські

¹⁾ Жерела IV, N. I, ст. 5.

²⁾ Там, N. II, ст. 9.

³⁾ Там, ст. 9 – 10, w pieszey Rusina gente, fide, non religione.

⁴⁾ Там, ст. 11, aby ich na swawolą isc inopia nie przecisnely.

⁵⁾ Там, N. III, ст. 18 – 19.

руські ченці з їх підданими не то що нарobili йому своєю худобою шкоди, а й ще викликували до нього: „Чути того Ляха, бо ще їм козаки не дали себе пізнати¹⁾!“ Останні слова показують виразно, що у галицьких людей, навіть у північних околицях, була симпатія по стороні козаків.

По при сю симпатію бачимо де що більше. Згадана галицька соймикова ухвала згадує виразно, що край переходять різні шпигуни й підмавляють народ до бунту²⁾. Про се ще буде мова, тут лише згадаємо про дві інші події, що кидають деяке світло у сей бік. Кс. Лютомский, кармеліт, жаліється перед львівським судом, що, коли він переходив дорогою коло Лубян, селяне того села напали на нього, побили сильно (*per varios corporis partes concusserunt*), ще й приговорювали: „Тепер ми вас, сякі-такі сини, будемо забивати!“³⁾.

Так само 23 н. ст. серпня ціла громада кнігиницьких міщан напала на дорозі вечером на трох шляхтичів, що йшли в сторону Львова, тяжко побили, грошей забрали, додаючи слова: „Бий, гони тих гусятників(?)! не живити тепер ані одного Ляха на світі!“⁴⁾.

Такий стан спорадичних бунтівничих прояв тревав ціле літо. 28 серпня 1648 розіслав Ян Теодорик Потоцький, підкоморій галицький, універсал, де говорить, що „по деяких місцях, селах та містечках почали ся бунти підданих, також гультайські купи приходять зза Дністра і Волощини“ і взиває шляхту, аби була готова зібратись відповідно ухвалі галицького соймика⁵⁾.

Протягом серпня і вересня головна концентрація повстання була на Волини. Звідси хвилі реакції селянства переходили на захід до Сокаля і Львова.

7 н. ст. вер. 1648 пише С. Кушевнич: „під Сокалем збунтовалось селянство. Знайшла ся в тім місті зрада, але зараз мечем відобрала заплату“⁶⁾. „Не далеко від Львова в Струмилові

¹⁾ Жерела IV, N. III, ст. 15, *czuc tego Lacha, ponieważ się im Kozacy jeszcze nie dali znać!*

²⁾ Жерела IV, ст. 9, *ktorzy ci rebelles przez spiegi y rozne osoby buntują y ad nefanda namawiają.*

³⁾ Жерела IV, N. VI, ст. 34, *teper tak wy (sic!) synowie, budem was zabiwać.*

⁴⁾ Там, N. XIV, ст. 60, *bij, goń tych husiatników! nie żywic teper zadnego Lacha na świecie!*

⁵⁾ Жерела IV, N. XVI, ст. 63.

⁶⁾ Там, N. XVIII, ст. 65.

Камінці бунт вже бухнув на верх — пише той сам Кушевич¹⁾ — побиті католики, помордовані священники, здоптані сьвятощі²⁾“.

Так алярмує 8 н. ст. вересня львівський міщанин Варшаву.

Не знаємо, кільки в тих словах правди, бо ми про якийсь бунт в Камінці нічого не знаємо з иньших жерел. Кушевич і на иньшій місци говорить про се, що бунтівників приведено до Львова у каптуровий суд і вбито на паль. Не виключаєть ся правдивість поданої Кушевичом звістки, бо ми взагалі про сї міста, що лежали по дорозі від Пилявець до Львова й Замостя докладніших фактів не маємо, хоч сумніватись не можна, що вони станули по стороні козаків і тутешніх бунтівників. Може бути, що Кушевич пересолив у своїм листі, зробивши з одного грабіжного нападу сілецьких селян під Камінкою — бунт у самім місті. Одначе таки Кушевич пише сей лист власне в тім самім дни, коли прибули до Львова втікачі з Луцка і кількох з них привели одного селянина з Сїлця Костя Івановича, що мав бути проводирем того бунту. Кушевич, хоч був каптуровим судиею, не розібравши справи до кінця, вже міг пустити вість про сей страшний бунт²⁾. Тимчасом самі покривджені так описували сю пригоду:

Коли волинські бунтівники добули Луцка, хто міг утекти, спішив до Львова. Між иньшим туди йшли кс. Блонський луцький вікарій, кс. Лаховський, богослов Янчевський, кілька шляхтянок і міщанок. Дорога вела коло Сільця і тут станули вони 2 вересня. Ніч запала й вони боячись іти в село заночували в лісовій долині за селом. Хтось побачив втікачів і дав знати до села. Пійшов поклик по селу: Жиди утікають з Луцка, стали ночувати в долині! Зібралась зараз горстка людей, поміж ними піп, дяк, війтів син. Цілий похід скінчивсь на тім що подорожних поранено, обдерто, піп забрав ксьондзівські річи і сховав їх у пасіку. Подорожні, чи дістали яку поміч чи що, досить що піймали одного з сілецьких селян Костя Івановича і завели аж до Львова, де його оскаржено перед каптуровим судом.

З Костем Івановичем переведено слідство. В добровільних конфесатах, так само й у тортурових признаєть ся він до нападу, але не малює його зовсім так дуже страшним. З його зізнань треба піднести слова, де він каже, що такі розбої водились у них ще з весни, а проводив їм селянин Дробочик. Про свого

¹⁾ Жерела IV, N. XVIII, ст. 65.

²⁾ Слідство було аж 11 вересня, Жерела IV, N. XX, ст. 67—72.

душпастиря сказав, що як тільки учув про подорожних, пійшов він (Кость) до нього радити ся, що робити, йти чи ні. Піп відраджував йому. Одначе ледви Кость вийшов з його хати, „аж бачу, каже, а тож і сам піп біжить!“ За ним і сам побіг.

Як з цілого того оповідання бачимо, се не був ще ніякий грізний бунт, се був простий розбій, охота селян поживитись добром втікачів — що їх уважали Жидами. Не така страшна вина була Костя Івановича, одначе тяжко його покарано: його розчвертовано. Інші були свободні від відвічальности з зрозумілих причин.

До повноти треба додати, що в далекім навіть березівськім повіті селяне з Смереківця й Мишцьової під проводом Костя і Івана Локайчика зібравшись у значнім числі ударили на двір Анни Козлової в Гумнісках, саму тяжко побили і в дворі пограбували все добро¹⁾.

Який і не був характер сих рухів, то все таки з кінцем серпня й початком вересня повно було таких „бунтів“. „Вже — пише Кушевич — по селах і дорогам дуже небезпечно задля бунтів цілої Руси, що з незмірною ненавистю до католиків і до Поляків усе по дорозі забиває й мордує“²⁾.

З тих всіх відорваних прояв бачимо, що в Галицькій Русі був терен цілком відповідний, аби при добрих обставинах реакція проти цілого дотеперішнього стану бухнула подумям. Ми вже сказали, що не обійшлося тут і без певної агітації зі сторони козацької, може навіть певної части духовенства, і се усе приготувало вибух. Про се виразно говорить ся на соймку в Галичи, зрештою маємо й інші свідощтва, що по Галицькій Русі переходили шпігуни й агенти Хмельницького та Кривоноса. Звістно, головне їх діло — шпігунство, не обходилось одначе без намови, заохоти й т. ин., як се прим. видно з ось якої події.

29 н. ст. липня 1648 подибано в селі Волосові (к. Надвірної) якпхось бунтарів і шпігунів³⁾. Одного з них піймано і приведено до галицького суду. Александер Билловский, дідиц Волосова, зарекомендував його, як волоцюгу, що йшов з монастиря Скита⁴⁾.

¹⁾ Жерела IV, N. XXVII, ст. 147—8.

²⁾ Тамже, ст. 66.

³⁾ I. Michałowskiego Księga pamiętnicza, str. 91—4 quosdam perduelles et machinatores sciscitatoresque rerum gerendarum.

⁴⁾ vagabundum et itinerantem de monasterio r. gr. dicto Skit.

Називався Ярема Кончевський і на суді признається він, що був всюди, і в польським і козацьким війську. Козаки послали його в Галичину, аби підглядав військові рухи. Таких єсть більше, висилає їх навіть сам Хмельницький. Перебирають ся вони за старців і носять листи з собою.

Той сам Ярема кинув підозріне на львівського владика Желиборського і на луцького Атаназія, що мали послати козакам пороху і куль. Що до скитських монахів, то сказав, що на відході йому один чернець сказав: „Хто ліпший, тому Господи допоможи!“ Чернці хотіли йому дати письмо, але якось не мали довіря.

Як се показує на здержливість части духовенства, то з дальших його зізнань видно, що пінша часть добре підготовлювалась до приходу козаків. Коли сей Ярема говорив з галицьким сьвященником з церкви св. Михайла про свою місію, сей йому сказав: „Ет! ліпші у нас відомости, бо ми один до одного пишемо, то й до самого Кііва!“ Так мав писати завалівський піп до підгаєцького, підгаєцький до тернопільського протопона Аврама. Писали також і до козаків. Він чув голоси: „Господи допоможи браті нашій козакам“!

Між иньшими говорив Ярема, як різні міщане приготувались на прихід козаків. Се усе дотикає ся не галицько-руських міст, але й тут подібно мусіло бути. Тут якийсь міщанин обіцяв ся запалити місто, там насипати піску в арматні і т. ин.

Про подібних тайних атентів говорить також Кушевич¹⁾: „Вже у нас — пише він 7 вер. — видно змови, вже багато різних гільтаїв то прибуває то відходить, відбувають ся різні збори, то по церквам, то по передміським закуткам“. Се належить до Львова, де козацьких симпатій у Русинів годі на правду побачити у міщан.

Козацького шпігуна піймали навіть у Львові в костелі Францішканів, коли вибрано гетьманом Вишневецького. Його без найменшої проволоки виведено з костела і розсічено²⁾.

4 жовтня піймали у Львові якусь жінку, приятельку Кривоноса. Вона з одним козаком мала ходити аж під Краків на звідини. Propter imbecillitatem sexus пущено її свобідно. Того

¹⁾ Жерела IV, ст. 66.

²⁾ Там же, ст. 90.

самого дня піймано й другу, що її чоловік від'їхав до Хмельницького. Її особу признано важною і віддано під слідство¹⁾.

Сучасний Кушевич так привик бачити в Русинах якісь таємні конспірації, що вискидав прикру гадку: „Нема найменшого сумніву, що поміж визнавцями грецького обряду нема вірности і чести, від них то приходить на нас згуба!“²⁾.

Навіть в сторонах найбільш на захід положених, в Сяноччині маємо в сім часі сліди вороговання Русинів: вже 14 жовтня арцибіскуп Лубеньський установив повітове військо, що мало-б бути захороною від бунтів людей грецької віри, розбишацьких громад і своєвільних підданих³⁾.

У всіх частинах Галичини збираю військо на оборону, найбільше зі страху перед Хмельницьким. Головна армія, загальний похід шляхти, збиралась під Глин'янами під проводом кн. Заславського. В дальших східних землях ґрупував коло себе шляхту кн. Ярема Вишневецький, умисно відділяючись від реґіментарського війська. З того вийшли деякі непорозуміння й замішання. Симпатії шляхти були по стороні славного своєю енергією Вишневецького, тому навіть глинянська армія грозила конфедерацією й бунтом. Вплив реґіментарів і самого Вишневецького не допустив до того⁴⁾, зрештою й сама критичність хвилини здержувала прояви невдоволення армії, хоч обопільна неохота полишилась серед проводирів. При тім усім шляхта мала звернену увагу на всі внутрішні небезпечности, признаки невдоволення селян і симпатії до козаків, тим більше, що й у самому війську тут і там показувала ся зрада, як ще в липню півтретя сотки драґонів-Русинів перейшло від Конецьпольського до Хмельницького⁵⁾. Белзький соймик з 12 н. ст. вересня, обдумуючи військову захорону, згадує й про сю сторону. „З причини козацьких бунтів — говорять ся в ухвалі⁶⁾ — проявила ся в ріжних особах своєвільність, що то не так силою, як підступом і зрадою, чи-

1) Жерела IV, N. ст. 90.

2) Тамже, ст. 91..

3) Тамже, ст. 92. Zabiegając buntom w ziemi Sanockiej od ludzi religiey greckiej, tudzież kupom swowolnym z poddanemi niektoremi swowolnemi.

4) Див. Матеріяли до історії Хмельниччини N. 3, універсал кн. Заславського (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XIV).

5) Жерела IV, N. X, ст. 45.

6) Тамже N. XXI, ст. 73.

нить махінації, змови, розбої...“ Тут додана також гадка, що треба сильних на те способів, бо селянську натуру можна скорше здушити мечом, як доброю¹⁾. Такі самі внутрішні непевності констатує й ухвала судово-вишенського соймика 14 н. ст. вересня, що в галицьких землях видно різні потайні практики і виступають вже розбої²⁾. Урядникам видають ся інструкції, що мають робити в разі „козацької чи пограничної чи домової своєволі“³⁾. На внутрішні бунти має бути не лише саме військо, поручено також спеціальну суворість проти такого стану каптуровим судам⁴⁾. Сі змаганя охорони потверджує також згадуваний Кушевич у листі з 17 н. ст. вересня, пишучи, що Руське воеводство ухвалило загальний похід з причини близької небезпечности від ворогів (козаків) і бунтів власних селян.

Властивого загального бунту ще не було, більше слідів про се не маємо, лише ті, що перед тим ми згадали. Він ще не міг розгорітись раз тому, що козаки були ще доволі далеко, то знов по всіх місцях збирались війська. Пострах війська зупинив замішане в Сокалі, що про нього згадує Кушевич⁵⁾. Те саме говорить він про Струмилову Камінку: „вже галас успокоїв ся пострахом війська, що тудю переходило... Проводирів бунту і розбоїв піймано, відослано до львівського каптурового суда, де їх вбито на паль на приклад для иньших“⁶⁾. У деяких місцевостях проявлявся ворожий настрій навіть що до самого війська. Так знаємо, що городецькі міщане (коло Львова) не хотіли припустити до міста хоругви краківського старости, обороняючись сплю⁷⁾.

Коло половини вересня оба береги Збруча стояли в огні селянського повстання. Проти них вислано з головної польської армії кільканайцять сот люда, розбити їх все таки не можна було⁸⁾.

Від 26 н. ст. серпня армія Руського воеводства почала посуватись на схід, до неї з різних боків приходили поодинокі

¹⁾ Жерела IV, N. XXI, ст. 73 *rustica natura citius bello quam amore cohibetur*.

²⁾ Тамже, N. XXII, ст. 78.

³⁾ Тамже, ст. 79.

⁴⁾ Тамже, ст. 82, 83.

⁵⁾ Жерела IV, N. XVIII, ст. 65.

⁶⁾ Тамже, ст. 85, лист Кушевича 17/IX 1648.

⁷⁾ Тамже, ст. 42, лист Кушевича 22/VII 1648.

⁸⁾ Тамже, ст. 87—8.

хоругви. Зближала ся хвиля, коли дві ворожі сили мали стрінутись у смертельній боротьбі. Бажанє галицько-руської людности, що проважала бундючний польський табор, були поділені. Поляки посилали за ними поклики щастя і надії, Русини від серця бажали повтореня корсунської катастрофи, аби їх ненависть і пристрасть могла бухнути страшним полум'ям.

Такий був настрій Галичини до 23 вересня, себто пилявецької битви.

А. Огляд народніх рухів у Галичині в осени 1648 р.

І. Від Пилявців до Замостя.

З усього досі сказаного видно, що до пилявецької битви, доки ще Хмельницький держав ся середини України, нема мови про народнє повстанє в Галицькій Русі. Ті випадки, що носили на собі сліди бунту, се тільки перші сторожі грізного руху, викликані надіями, може й агітацією, використані страхом і замішанєм zagrożеної верстви.

Незабаром одначе бунт розгорів ся майже по цілій Галичині, цілі села лучились і кидались на шляхотські двори, палили й грабували. Не полишились неутральними й міста, де релігійно-національна пристрасть доводила инколи до грізних катастроф.

Усе те почалось, від коли Хмельницький полишив на схід за собою Пилявці, а скінчилось тоді, коли „вожд ізряднійший“ в тріюмфі вступав у брами матери руських городів.—

Тому то, бачучи сю залежність, заки перейдемо до огляду селянських і міщанських рухів, кинемо оком на козацьку діяльність по сім боці Збруча.

23 вересня була катастрофа під Пилявцями, незвичайно важний момент в розвитку дальших випадків. Хмельницький забезпечивши себе турецькою прихильністю і татарською помічю, покидає дотеперішню політику вагання і посуває ся далі по дорозі, на котру раз поступив. Сей момент за мало акцентуєть ся звичайно в обговорюваню того часу. Також про дальшу діяльність Хмельницького є певні суперечні погляди, що сходять до характеристики самого гетьмана, як вождя й політика. Хмельницький рушив у перед по битві під Пилявцями, або цілком

свідомо, на основі обдуманого плану використати перемогу, як добрий воєвник і політик, — або він лише попав у таке положення, в якому знаходиться корабель киданий самовільно морськими силами. Сей другий спосіб пояснення більше промовляє до переконання. Повстання до того часу охопило цілі народні маси не лише на Україні, але й на Поділля і Волині. Тисячні ватаги селянства були авангардом головної армії Хмельницького, подібні до палахкучого огня, що обіймає чим раз ширші круги. Вони росли й ширшали не безпосередньою волею гетьмана, але побіч нього, чи то задля догідної ситуації, чи задля агітації деяких козацьких чинників. Говорячи про „деякі козацькі чинники“, ми маємо до того сю підставу, що за цілий час Хмельнищини, ба й цілої козащини, селянством проводять люде, що стоять трохи з боку від зверхньої козацької організації. В початках Хмельнищини подібну роль грають два козацькі ватажки Кривоніс і Головацький, головно перший. Про се маємо цілком певні звістки. Боротьба Вишневецького з Кривоносом — то була боротьба з величезними купами селян. Такі ватаги добули Луцька. Ще в серпні селянські ватаги наганяли страху Каменичанам. Коли кількох з них піймано, сі признали на муках, що вони не мають ніяких звязків ані зносин з козаками, лише самі добровільно, не можучи далі терпіти ганебної польської зверхности, збунтувались проти неї¹⁾. Хмельницький навіть сам виразно заявляв, що про Кривоноса знати не хоче, хоч його підозрівали в потуранню селянському ворохобнику, навіть у заохоті²⁾. Обі сторони, козацька і селянська, хоч обопільно підперають себе, хоч доволі залежні від себе, в ірунті річи цілком окремі явища. Ще перед пиливецькою битвою хвилі селянського повстання дійшли тоді вже до границь нинішньої Галичини, за їх приводом здобуто прим. Сатанів³⁾. В половині вересня коло Те-

¹⁾ Жерела IV, N. XV, ст. 62, лист Кушевича з 26 серпня 1648. Poimano kilku y do Kamiensa przyprowadzono. Ci na mękach zeznali nullum sibi commercium cum Cosacis esse, ale sami dobrowolnie taedio seruitutis et Poloniae dominationis impatientes arma aduersus immodica vsurpeantes corripuerunt.

²⁾ Там, N. VII, ст. 36, лист Кушевича 8/VII 1648. Nie wdaie się Chmielnicki z swoiemi moloicami do zacięgow tego Krzywonosy y o nim wiedziec nie chce, acz wielu ludzi rozumie, ze to wszystko dzieie się za skrytą radą jego, iako człowieka chytrego.

³⁾ Жерела IV, N. XXIV, ст. 87. Лист Кушевича 25/IX 1648. Sztanow w tych dniach wzięty, do czego pomogła barzo wyuzdanego chłopstwa w tamtym kacie rebellia.

ребовлі збирали ся ватаги селян і ніяк польське військо не могло їх розбити. Військо Конецьпольського звело битву з Головацьким, що провадив великі ватаги¹⁾.

З того всього бачимо, що Хмельницький був посеред бурливих мирських хвиль що гнали його на захід, куда й посував ся селянський рух. Гетьман стояв недовго на місці польського табору й рушив цілою своєю силою, разом з Татарами, порозсилавши одначе ватаги „черни“²⁾, разом із поодинокими козацькими відділами.

Хмельницький вступив у границі нинішньої Галичини мабуть з початком жовтня, бо під Львовом з'явив ся аж 8 жовтня рано. Татаре були вже тут скорше, бо ще 5 жовтня, так що Вишневецький покидаючи Львів, мусів таки вже на львівських полях перебиватись через орду, про якої прихід у Львові ще зовсім не знали³⁾. Розуміть ся, що инакше виглядав козацький похід, инакше татарський. Коли козаки здержувались від нищення сел, то Татаре на тому пункті не мали ніяких скрупулів. Того самого дня коли станули під Львовом, спалили Брюховичу, село не далеко Львова, чоловіків вирубали, жінок забрали у полон, так що мало хто утік⁴⁾. Бранці зізнавали у Львові на муках, що всього козацького війська було 200.000, поміж тими 15.000 Румелійців і волоський полк⁵⁾. Черні ніхто не рахував, бо вона росла з дня на день з години на годину, збираючись тепер з галицьких селян і міщан.

Галицькі Русини прайняло Хмельницького радо. Ще коли він стояв під Пилявцями, гологірські міщане послали до нього одного з поміж себе з листом, де просять Х—ого, аби доконче дав поміч проти польського тиранства⁶⁾. Лист не дійшов

¹⁾ Жерела IV, ст. 88.

²⁾ Там же, ст. 91. Лист Кушевича 4/X 1648.

³⁾ Жерела IV, N. XXVIII, Облога Львова, описана Кушевичом, ст. 96.

⁴⁾ Там, ст. 96—7. Nie następował tej nocy nieprzyjacieli, Bruchowicę tylko, wies miejską milę od Lwowa leżącą, spalili, lud męski powyscinawszy, a płec białogłowską w niewolą zabrawszy paucis fortuna elapsis.

⁵⁾ Там же, ст. 97.

⁶⁾ Жерела IV, ст. 90. Лист Кушевича 4/X 1648. Zdraycy mieszczanie glogorscy iednego z posrodku siebie do Chmielnickiego wyprawili z listem, w ktorym proszą y żądają, aby im contra tyrannidem Polonorum (patrz wm. m. m. p. impiam vocem!) chciał subvenire niemieszkanie...

гетьмана, Поляки передовили його і післанця вбито на паля¹⁾. Коли Х—ий стояв під Львовом, прийшов до нього піп з Крехова і віддав йому лист від Крехівців з деревляним хрестиком запрошуючи його до Крехова²⁾. Свідчить се про настрій Русинів до щасливого побідника. Прикладів такої прихильности руського населення до козаків побачимо далі більше в різних сторонах краю. Сі симпатії перейшли в акцію аж з приходом козаків, бо до того часу польські війська, що стояли в кождім повіті, вгамовували більші прояви їх. Тепер усе скрилось по замках, або утікало в Польщу, тож бунт обійняв скоро майже усю Галицьку Русь. Розуміється, що не усе ще, що було руське, симпатизувало вже з козаками. Заможнійше руське міщанство, особливо в снх-містах, де було воно в меншості, заховувалось здержливо, або й ворожо проти козаків. Про львівських Русинів не маємо ніякої підстави говорити, що їх симпатії були по стороні козаків, хоч їх в сім обвинувачувано³⁾. Так само було в Перемишлі, Белзі, й ин. Инакше вже львівські передміщане, про котрих знаємо, що підчас облоги показали козакам рури міських водопроводів, котрі зараз поперетинано⁴⁾. Від 8—26 жовтня облягав Хмельницький Львів, облягав так, що й час стратив і лише Татарам добув окуп від міста. Хоч при тім піднести треба культурне почутє гетьмана, що не хотів такого міста як Львів руйнувати, уважаючи його будь-що-будь руським городом⁵⁾, — та все таки оправдує гадку, що Хмельницького перла наперед елементарна сила, а він не умів з неї користати. Так

¹⁾ Жерела IV, ст. 90.

²⁾ Там N. XXVIII, ст. 105. I to wspomnieć potrzeba, że pod ten czas pop z Krzechowa do Chmielnickiego przyjechałszy, onemu od Krzechowian list oddał z krzyrzykiem drewnianym in praesentia nostra, zaciągając y zapraszając onego do Krzechowa.

³⁾ Жерела IV, N. XVIII, ст. 66, 85. Листи Кушевича 7 і 17 вересня. Mysmy Rus naszą wglaskali bonis et mitibus verbis, ktorzy iure iurando oswiadczyli, że de perfidia vlla nie myślą, schadzki swoje, ktore miewali, in terrorem składając. Зрештою див. мою розвідку про С. К. Кушевича (Записки XV).

⁴⁾ Жерела IV, N. XXVIII, ст. 99. ...wodę odcięto, rury poprzecinawszy za pokazaniem niektorych ludzi religy graeckiei, ktorzy się z przedmiescia Krakowskiego do Kozakow przedali.

⁵⁾ Интересно, що ідею руськості Львова підсуюють йому самі львівські міщане, що ходили в посольстві просити згоди: ..mowilismy z nim szeroce, prosząc, aby na to miasto stołeczne ruskie miał respekt... (Жерела IV, ст. 102).

само безцільна була облога Замостя, а дуже неполітичний поворот з під нього. Звідси рушив просто на Україну. На сім скінчилась перша акція в Галицькій Русі Хмельницького, але ще якийсь час зостала ся козацька. По відході гетьмана полишилися в Галичині поодинокі козацько-хlopські відділи, що розійшлися по всім краю, так що на простороні від Збруча до Сяна мало було таких закутків, де-б їх не було. В походах головного козацького війська і поступованю сих відділів була певна ріжниця: Хмельницький забороняв своїм пустошити землю, тим же ніщо вже не стояло на перешкодї. Розуміється, що й Татаре повертаючи використовували кожду хвилю, пустошаючи й забираючи у неволю. Страшні наслідки сих походів побачимо в останній часті сєї розвідки.

Деякі козацькі відділи ще були відлучилися від головної армії Хмельницького по дорозі до Львова, переходячи Галичину зі сходу на захід і з півночі на полудень. Тепер ще ватаги посувалися з заходу. Усе зложилось на те, що на простороні межи Збручом і Сяном, Бугом і Карпатами, окрім західно полудневого кута, не було майже місцевости, де-б не станула козацька нога. Упадали замки, піддавались міста. З польської сторони, хто жив, утікав або ховав ся по лісах. Усюди певну ролю відгравала місцева людність, тому ближші звістки про важніші місцевости, яка була їх доля, подамо при дальшій огляді.

В сій часті нашого оповідання будемо придержувати ся такого порядку: Насамперед оглянемо східню частину Галичини, простір, що лежить поміж Збручом і Стрипою межи Збаражом і Дністром, менше-більше територію давнішого Тереховельського повіту; далі перейдемо на правий беріг Дністра починаючи від сходу, обіймаючи з окрема певні перії Підгір'я, як Товмаччину, Калушину й Долинщину, Жидачівщину, вкінці Дрогобиччину; огляд лівого боку Дністра буде обіймати сю частину Галичини, що лежить помежи Стрипою й Верещицею, себто околиці Рогатина, Бібрки, Щирця й Миколаєва; опісля обговоримо стан околиць межи Львовом і Зборовом, Бродами, Сокалем, Руською Равою; вкінці закінчимо поглядом на землю межи Львовом, Комарном, Добромилем, Перемишлем і Ярославом. Для прозорости будемо називати поодинокі частини іменем головного центра народніх рухів. Зазначимо ще, що в оповіданю провідною ниткою будуть бунтівничі змагання народу, тому про багато місцевостей, їх стан, буде мова аж у останнім розділі про наслідки.

2. Теробовельщина.

Як ми вже вище сказали бунтівничий рух селянства й міщанства був залежний від впливів Волиня й Поділя, тому то й напрям зросту його був зі сходу на захід. Околиці що притикали до Волині й Поділя обгорнув масовий рух скорше, як околиці положені далше на захід. Ми бачили, що вже 7 вересня 1648 пише Кушевич про бунт селян коло Сокаля, і навіть у місті міщане-Русини заявили їм свою симпатію, та їх зараз силою придушено, бо в тих околицях стояло тоді ще військо. В тім самім часі мав бути бунт і різня в Струмиловій Камінці, про які згадує той самий Кушевич, а наші конкретні звістки про сю околицю належать до того самого часу, себто напад сілецьких селян на втікачів з Луцька був 2 вересня. Сама зв'язь з тими подіями втікачів з Луцька показує, що се була хвиля волинських рухів, де як знаємо саме в тім часі партизанські козацько-селянські сили добули Луцька, Заславля, Острога й ин.¹⁾ Тут при кінці серпня й з початком вересня повстання проявлялось з найбільшою енергією, тож зрозуміло, що північно східні околиці нинішньої Галичини уже в тім часі підпали під той вплив.

Колиж Хмельницький дістав поміч з Криму і зібрав усі свої сили на границі Волині й Поділя, де теж прийшло до плявецького погрому, тоді енергія повстання широких мас взяла троха иньший напрям, себто прямий західний.

Ще перед битвою під Полявцями лівий беріг Збруча стояв у огні повстання. „Сатанів в сих днях несподівано взяли, чому дуже поміг невгамований бунт хлопства в тім куті“, пише 25 вересня Кушевич²⁾. Під Збаражем стояла тоді часть польського війська і зараз вислано 18 вересня відділ під проводом Злотніцкого; одначе сей супроти такого чисельного й широкого бунту не міг нічого вдіяти³⁾. 11 вересня розбив галицький каштелян велику селянську купу, що мала рахувати 10.000 люда⁴⁾. Се таки не спинило руху. Хоч польське військо було в сих околицях, та одначе не могло вгамувати сього руху, що зростав з елементарною силою.

¹⁾ Жерела IV, N. XVIII, ст. 65.

²⁾ Жерела IV, N. XXIV, ст. 87.

³⁾ Тамже, ст. 88.

⁴⁾ Тамже, ст. 88.

Від Сатанова хвиля ударила о Скалат і Тереховлю і тут громадилися великі купи околничних селян. З польського обозу, з під Збаража, послано під Тереховлю кільканайцять сот люда, аби сі купи розбити, одначе для величини їх годї було собі дати раду¹⁾.

В тім самім часі посунулись оба ворожі війська ближше себе і наступив день 23 вересня. Розбите польське військо утікало на захід, а з ними разом розростав ся огонь пімсти й знищія.

Шляхта Тереховельського повіта завчасу подумала про певне місце схоронення, приготувуючись на козацький похід. Охороною сею мав бути тереховельський замок. Туди дозволила шляхта своє добро²⁾ і католицьке духовенство свої й церковні богатства³⁾. Ми знаємо, що старостинські замки на Русі не визначалися ніколи дуже то великою оборонністю, се вічно хорий бік Польщі. Такий самий був замок в Тереховлі. В сім небезпечнім часі може його трохи підправлено, але певно що не досить, коли шляхта побачивши, які то крихкі були надії покладувати в регіментарській армії, уважала сей захист для себе не дуже певним. До того порозуміла вона, що помежи тереховельськими міщанами приготується якесь вороже становище до них і взагалі Поляків. Тому то зараз після пилявецької битви лишила вона Тереховлю, шукаючи далі на захід захорони для своїх осіб, одначе наглий зворот випадків не дав її вже забрати з собою зложеного тут добра. Лише судові акти, ґродського й земського суду, як не малої ваги дорогоцінності, успіли вони вивести до Львова, де зложено їх в клішторі Францішканів⁴⁾.

1) Жерела IV, N. XXIV, ст. 88. *Acz lubo w tamtym kraju iest p. Zlotnicki, przecie iednak okolo Trembowle zconfederowane hultajstwo ciagnie sie do gromady* (Кушевич 25/IX).

2) *..bona opulentissima per nobiles varios .. in arce Trembouliensi .. coasservata* (Жерела IV, N. LXIX, ст. 202—3, скарга Яна Чернецького на тереховельських міщан).

3) *maxima in copia et pretio splendentiaque*.

4) В ґродській книзі Тереховельського суду під р. 1648 подибуємо таку записку: *Et hic post recessum exercitus poloni a Pilawce acta castrensia praesentia vacantia maioris securitatis ergo de consensu totius nobilitatis districtus Trembouliensis Leopolim translata et ibidem in conuentu patrum ordinis s. Francisci, intra muros leopolienses, deposita, nec quidquid plus anno eodem susceptum per me — Andream Poniatowski. (Ind. rel. castr. a. 1648—9, t. 131, p. 413).*

Усе, що полишено в теробовельському замку дісталось незабаром в руки збунтованих міщан.

Теробовля було місто в переважній частині руське¹). Перевага руського елементу була так велика, бо серед громадської міської управи бачимо Русинів, війта і лавників. Все таки був у місті польський костел і міщане мусіли платити податок для місцевого польського пароха і львівського архієпископа²). Спевно заострювало антагонізм меж Русинами і Поляками, що бухнув подумам саме тепер.

Міщане поводитись довгий час спокійно, хоч в околиці селянство бунтувалось ще від половини вересня, про що ми вже згадували вище. На се впливала й ся обставина, що в теробовельському замку зібралось до оборони повітова шляхта. Після битви під Пилявцями, коли шляхта покинула небезпечний захист, а Хмельницький рушив саме в сю сторону, виступило міщанство цілком отверто. В день 5 н. ст. жовтня зібрались усі і постановили перейти на сторону козаків. Наперед узяти ся до військової організації. Поділили ся „козацьким звичаєм“ (як говорять скарги на них) на сотні. Вибрали проводирів, себто сотників, що мали вести поодинокі відділи. Сотниками були: Федір Бориславський, Іван Рудий, Яцко Великий, Кіріян Швець; хорунжим став якийсь Василь³). З того видно, що було мабуть лише чотири сотні, а в них не більше як 500 чоловіка. Зрештою могло бути й більше сотень і сотників, бо наші жерела в подаванню імен доволі баламутні. Здається, що мали над собою ще одного найвищого зверхника, немов отамана, як сього можна догадуватись із одної скарги⁴). Імени його не подибуємо ніде, в інших судових справах нема й згадки. В одній скарзі бачимо поміж обвинуваченими тодішнього голову міста (proconsul) Івана Крипського, иньшим разом Івана Рудого⁵). Бути може, що один з них і тут мав найвищий уряд, хоч знова таки дуже можливо, що тим

¹) Див. Жерела т. I, ст. 115—117, Люстрація Теробовельського староства з р. 1565.

²) Див. M. Balinski i T. Lipiński, *Starożytna Polska*, t. II, str. 889.

³) Жерела IV, N. LXIX, ст. 202. Скарга Яна Чарнецького. Зрештою що до останнього сотника — то імя його не певне, подибується то Лазар, то Самійло (ст. 223, 224, 247).

⁴) Тамже, N. LXXXVII, ст. 225. Скарга Яна Пекарського за забите брата.

⁵) Тамже, ст. 223, 303.

найвищим зверхником був хтось чужий, не місцевий міщанин, тому його й минула звичайна судова дорога. Помежи іменами теробовельських бунтівників подибуємо імена аж трох священників: Кирило намісник від церкви Пречистої, Теодор від св. Пятниці та Олекса від св. Миколи¹⁾. Бачимо також, що зрештою дуже звичайно, поповичів.

Взагалі у скаргах на Теробовельців акцентується спільно релігійний характер руху. Закидується їм „здицїлу скаженість проти людей правдивої, римсько-католицької віри“²⁾. Воно й дійсно, бо одно з перших їх діл був напад на місцевий костел.

Такий завівши поміж собою порядок, чи там, як подається в актах, „перемінивши ся зо спокійних на око людей на невгамованих козаків“³⁾, кинули ся передовсім на своїх співгромадян-католиків. Одних вирізали, інших повигнали, як найдалше⁴⁾. Потім ударили на замок, добули його, що певно не було дуже трудно, з огляду на втеку шляхти, і забрали усе тут зложене добро, меж тим і всі дороговартності з костела, що тудя переніс був завчасу кс. Себастьян Моджецький (*commendarius ecclesiae*)⁵⁾. Ограбивши замок повернулись вони ще на костел і дім кс. Яна Соліковского і забрали, що тільки ще було можна, навіть такі річи, що служать виключно до ритуала, як стули (епітрахилі), нарукавники і т. п.⁶⁾. Новий парохіальний завідатель кс. Ян Грохольський рахував шкоду костела й кс. Соліковского на 6.000

¹⁾ В актах вони зовуть ся: *Kirylo namiesnik Przeczycki, Theodor Piatnicki, Olexa Nicolinski* (Жерела IV, N. CXLIV, ст. 296). Намісник раз названий Кирилом (*Kiriam*), ст. 303.

²⁾ *rabie efferata contra orthodoxae fidei catholicae romanae homines initiati* (Жерела IV, N. LXIX, ст. 202).

³⁾ *ex pacatis quodam modo ad oculum viris in dissolutos transformati Kozacos...* (Жерела IV, N. LXIX, ст. 202, N. C, ст. 247).

⁴⁾ Тамже, ст. 202, скарга Чарнецького: *primum necatis enormissime suis conciuibus catholicis...*; — ст. 247, скарга Хржонцової: *eradicatis e medio sui conciuibus suis catholicis, aliis in abdita et occulta loca fugatis mox ad depraedanda bona...*; ст. 297, скарга кс. Грохольського: *eradicatis per necem et crudelem tyrannidem conciuibus suis catholicis... ad depraedanda bona sese contulerunt*; пор. ст. 224.

⁵⁾ Жерела IV, N. CXLIV, ст. 297, *opulentissima in copia pretioque splendentiaque*.

⁶⁾ Ще 12 квітня 1649 р. найдено при ревізії у міщан Дроня Побережника і Федора Шаламая подібні річи (Тамже, ст. 298).

зл., додаючи при тім, що з повсуду того спустошеня ледви чи можливо правити службу божу¹⁾).

Усею тою добичею поділили ся міщане, иньшу частину прогайнували, як говорять кс. Ірохольский, назвавши себе козаками, багато дечого поховали на пізнійше по закутках і замкнених місцях, навіть викопували в землі ями, куди переносили пограбовані річи. Сей останній спосіб переховування зрештою дуже звичайний у тому часі і серед иньших громад.

Сповнивши сю міську революцію, Теробовельці перенесли свою діяльність на зверх, поза город, на околицю, себто почали нападати й грабувати шляхотські двори, наперед ближші, потім і дальші робили походи.

Зараз таки не далеко міста, під самим замком було кілька шляхотських дворів, як Яна Чарнецького, Марцеліна Рачиньского, Хржонща й ин. Міщане вдарили на один по однім, забирали що лише могли, уживаючи добичі подібно, як замкової і костельної. На двір Рачиньского мали ще вдарити 13 вересня, одначе се цілком неймовірно, щоб се було перед 5 жовтня. Тут видно пошкодований перерахував ся, напад був радше аж 11 жовтня, коли дійсно було се в неділю, як зазначає скарга Рачиньского²⁾. У дворі Чарнецького господарювали Теробовельці мабуть таки 5 жовтня, того самого дня, що на замку і в костелі; на війтівську посілість (*curia aduocatialis*) вдови по Александрі Хржонщу, Софії, напали другого дня, себто 6 жовтня. Чарнецький рахував шкоду на 4000 зл.³⁾, Хржонщова на 6000 зл.⁴⁾.

В дальшій поході по околиці гостювали теробовельські міщане в Підгайчиках, у маєтности Станіслава Беліцького, де наробили шкоди на 6000 зл.⁵⁾. Тут мабуть помагали вони тамошнім селянам, що також виступають посеред бунтівників. По другім боці міста, на північ був між иньшими такий випадок⁶⁾: У лісі села Коровинки ховав ся перед козаками шляхтич Юрій Пекарский. Тоді були тут теробовельські міщане і як

¹⁾ Жерела IV, ст. 297, *et vix cultui diuino in post absoluendo ob nimiam eiusdem ecclesiae et structurarum eius desolationem eiusmodi suo progressu non interdixerunt.*

²⁾ Тамже, N LXXXI, ст. 223.

³⁾ Тамже, N LXIX, ст. 203.

⁴⁾ Тамже, N C, ст. 248.

⁵⁾ Тамже, N CXLVIII, ст. 303.

⁶⁾ Тамже, N LXXXII, ст. 223—225.

тільки довідали ся про нього, зараз із Коровинчанами почали за ним гонити, піймали, звязали руки в зад, і „як розбійника, на найбільшу ганьбу й неславу шляхотського стану“ попровадили до Теробовлі на суд. В одній церкві зібрала ся старшина й громада. Привели Пекарского перед одного зі старшин і зараз усі зібрані, старшина й громада засудили його в один голос на смерть¹⁾. Екзекуцію поручено одному з міщан, Дацькови Зубашиному, що мабуть робив подібні справи. Сей випровадив шляхтича з церкви і здоймив йому голову „на погорду католицької віри“.

Се усі ті важніші моменти з діяльності теробовельських міщан, що про них маємо докладніші звістки. Подібних походів було певно далеко більше, але звістки про них не дійшли до нас. Вже сам тон тих скарг, що переховались, характеризує їх, як страшних злочинців, переслідувачів Поляків, шляхти й католиків. В дальших походах вони лучились з иньшими бунтівничими громадами, подібно як се було в Підгайчиках і Коровинці. Ся сполука є мабуть причиною, що не маємо більше звісток про діяльність Теробовельців. Дуже часто бувало, що пошкодований подавав опісля лише одну частину бунтівників, хоч вони ходили великими ватагами, подавав тих, де думав скорше дістати сатисфакцію, або про котрих дізнав ся, що брали участь в наході.

Другим таким осередком руху в сій землі було містечко Янів. Тамошні міщане почали криваве діло того самого дня, що й Теробовельці, себто 5 жовтня²⁾. Того дня утікав шляхтич Войцех Сабінський, дідич села Неборок, перед козаками через Янів. Міщане, що „назвали себе козаками“, піймали його, і як католика, кинули у вязницю і дуже погано з ним поводитись. Вкінці випровадили його за міську браму³⁾, здерли з нього одіж, били *in diversa corporis membra*, доки Богу духа не віддав. Тіло Сабінського закопали в поганім багністім місці⁴⁾.

¹⁾ *praesentatum vni suorum principalium, principales et tota communitas, complices, interfici iusserunt* (Жерела IV, ст. 225).

²⁾ *Inducta relationum castrensiurn Tremboulensium, anno 1648—9, t. 131, p. 649—50* (Краєвий Архів у Львові).

³⁾ *post oppidum seu portam als za bramae* (Тамже, ст. 650).

⁴⁾ *corpus in loco obscuro et paludoso inhumarunt* (Тамже, ст. 650).

Найважнійший крок янівських міщан був подібний, як у Теробовлі, себто напад на костел. Межи сими й тими була така ріжниця, що коли Теробовельці самі упорались із замком і костелом, то Янівським приходили сусідні громади з допомогою. Коли розійшла ся чутка, що шляхта, замкнена в будзанівськім замку, покинула се місце подібно як у Теробовлі, зараз зібрала ся велика ватага селян з поодиноких громад і рушила на Янів. Тутешні міщане мабуть запросили їх до себе. Були тут міщане з Хоросткова, межи ними трох попів, селяне з Косова, Косівки, Ласковець, Довгого, Грицівки, згадуваних вже Підгайчик, Деренівки, певно ще багато иньших¹⁾.

Прийшовши до міста, попереду завели помежи собою тіснійшу організацію, поділились на „сотні“ (козацьким звичаєм), опісля вдарили на костел. Тут поскидали з гробів памятники, виймали трупів і безчестили їх. Особливо страшно знущались над тілом бувшого плебана Адріяна, що не давно таки умер. Викинули з труни, ставали на-голову²⁾ вложили у руки латинський „мшал“ і веліли йому сьпівати коляди, биля пястуками, аби відправляв для них „мшу“³⁾. До тих страшних збитків уживали й трупів двох дочок Замеховского, теробовельського войскового. Як сей войський говорить у скарзі, бунтівники поганили навіть образи, а образи мук Христа мали вони кидати в болото і донатати ногами, з деяких пошили собі міхи і т. п.⁴⁾. Таким способом перемінили костел у погане нечисте місце (*pro sordido et foetido loco*). При тім нападі не було багатой поживи, бо все, що дорожше перенесено звідси ще перед тим у більш безпечне місце, до будзанівського замка. Бунтівники добрались і туди, як побачимо понизше.

Зрештою янівські міщане визначались не-аби-якою рухливістю в своїх походах. Звичайно не ходили самі, лише лучили

¹⁾ Жерела IV, N. LXXXV, ст. 229—31. Скарга Замеховского. Диви також *Inducta relationum castrensiu Trembouliensium*, a. 1648—9, t. 131, p. 638—41 (Кр. Арх.).

²⁾ Тамже, ст. 230, *in caput pedibus sursum humi stare fecerunt*.

³⁾ Тамже, *impositoque missali Romanorum in manus illius colludas eundem cantare iusserunt, et vt celebret praesentibus missam, impudicis faucibus buccinarunt*.

⁴⁾ *imagines pictas praesertim passionis Christi ex tela factas ante ecclesiam in lutum pedibus concularunt, ex nonnullis illarum saccos alias wory compararunt...*

ся з пньшими селянськими ватагами. Та сама велика громада, що напала янівський костел і ходила на Будзанів, себто ще міщане з Хоросткова, селяне з Ласковець, Косова, Довгого, Підгайчик, Грицівки і ин. з поворотом з Будзанова ще добула замка в самім Янові, рознесла фільварок Замеховского, знищила його став і т. пн. Пошкодований рахував загальну свою шкоду від цієї громади на 100.000 зл.¹⁾

Повсечасне їх товариство — се підгайчицькі та кобиловолоцькі селяне. Разом ходили вони на двір Беліцького в Підгайчиках, де наробили шкоди на 5000 зл.²⁾ На сім місці зійшли ся вони з Теревовельцями, що таки туди ходили³⁾. Янівські міщане ще довго, ще в часі розмірного спокою несли з собою спустошені. Тамже після відходу козаків з Галичини в першій половині грудня, з селянами з Підгайчик, Кобиловолок, напали на двір Юрія Блажовского в Довгім і пограбувавши, спалили його⁴⁾. Шкода доходи на 8000 зл. При тім, без сумніву, помагали їй місцеві селяне, бо як ми бачили, ходили й вони з Янівськими. Що до сих міщан додати ще треба, що в походах бере участь також їх сьвященник Яць чи Яців, і в реєстрах імен згадуєть ся він на самому початку, значить, був там не маловажною особою, певне старшиною.

Ідучи далі Серетом від Теревовлі і Янова, стрічаємо третє містечко Будзанів, що також прославилося, подібно як ті. В Будзанові був укріплений замок, куди стягнула ся часть околичної шляхти, але після розбитя польського війська під Пиллявцями покинула небезпечну захорону, тікаючи далі на захід Дехто таки полишив ся, аби боронити нагромадженого тут у замку шляхотського й костельного добра, zostались особливо слуги. Тимчасом така сама доля стрінула сей замок, що й у Теревовлі.

В сю сторону прийшли козаки, аби добувати замка. До них прилучились усі ті бунтівники, що спустошили костел у Янові⁵⁾. Замкові були готові боронитись, але все поспувала зрада. Помеж тою шляхтою, що була в замку, був також якийсь Русин-шляхтич Гаврило Семигиновський. Він почав умовляти замкових, аби

¹⁾ Жерела, N. LXXXVI, ст. 231.

²⁾ Тамже, N. CXLIX, ст. 303—4.

³⁾ Тамже, N. CXLVIII, ст. 302—3.

⁴⁾ Тамже, N. LXXXVIII, ст. 235—6.

⁵⁾ Тамже, N. LXXXVI, ст. 231.

піддали ся, обіцяючи їм, що їм і волос з голови не спаде. Сідали себе намовити. Бунтівники, опанувавши замок (argh), одних поубивали, иньших попродали Татарам „як худобу“¹⁾, і все добро розграбували. Опісля вдарили на меньшій замок (fortalitium), знищили його і забрали, що лише було, найбільш воєнних приборів. Ініціатором до того мав бути таки той самий Семигновський. Добича бунтівників була певно значна, як сам Замеховський рахує свою шкоду на 30000 зл.²⁾.

Той самий Замеховський, теребовельський войский, закидує янівським міщанам і згаданим селянам, що разом знищили костел, як вони при тім добуваню замка знущали ся над Поляками. Одного його слугу Яна Маліновського забили, впбравши попередю йому очи, иньшого Марціна Встовського продали Татарам за одну кобилу³⁾.

В добуваню замка й кріпости були також діяльні певно й будзанівські міщане. Вони зазначили своє вороже становище ще до приходу козаків, а се тим, що збили одного шляхтича, що звав ся також Семигновський, але був мабуть вже не того покою, що той Ruthenus. Се було тоді, коли батько з двома синами утікаючи перед Козаками й Татарами зайшов до Будзанова. З невідомої докладно причини піймали міщане (межи ними згадуєть ся і місцевий сьвященник Ілько) одного сина Юрія, кинули до вязниці, опісля дуже немилосерно побили, а тіло його не поховане полишили на середині міста. Тих двох, звістно, пустили з нічим⁴⁾.

Не останнє місце серед громад галицького Поділя мало містечко Хоростків. Його міщан ми бачили вже в товаристві янівських міщан при нападі на костел, та будзанівський і янівський замок. З иньших моментів їх діяльности згадують ся ще ось які. Того самого критичного для тих околиць дня, себто 5 жовтня вони також явно піднесли бунт. З'організували ся подібно, як иньші, завівши сотні, забили наперед кількох шляхтичів, як Яна Козловського, Станіслава Ілійцаровського і його сина,

¹⁾ Жерела IV, N. LXXXVI, ст. 231—2.

²⁾ Тамже, ст. 232.

³⁾ Тамже, ст. 231, nles famulos protestantis Polonos in eadem arce praeuentos, vct Ioannem Malinowski electis primum oculis tyrannice falcibus repetitis plurimus vicibus detruncarunt, Martinum vere Wstowski... Tartaris in despectum pro equa venundarunt.

⁴⁾ Тамже IV, N. CXXXIV, ст. 285—6.

відтак рушили в околицю. В недалеких Говилові вдарили на двір знаного вже нам Яна Чарнецького, пограбували, добичу по часті (особливо худобу) поїли з козаками, по часті собі до дому забрали¹⁾. Шкода доходила 7000 зл. З одної заяви арендатора дібр Хоросткова (власність Каліновських) бачимо, що міщане не пощадили і місцевого двора. Вони у змові з козаками²⁾ спустошили господарську частину його. Додамо вкінці, що межі сими бунтівниками подибуємо трох хоростківських священників, незвісних з імен³⁾.

Про міщан з Товстого (над Збручем) знаємо, що вони разом із міщанами з Сатанова пограбували двір Юрія Пржи-луского в Ключіню і спалили з усіма будинками, стави пони-щили⁴⁾. З тої події варто уваги, що було тут двох попів з Тов-стого, Федь Калин і Белесак (?) Один із міщан має титул „сот-ника“. Поміж іменами подибуємо також жінку Козахиху. Іншим разом міщане, получивши ся з селянами з Борок, Новосілки, Зеленої, Перкальця, спустошили всі добра Анни Злочев-скої так, що з доходів нічого не дісталось її⁵⁾.

З тої самої околиці є згадка про глібівських селян (між ними був і один із Вікна). Вони 9 жовтня напали на двір Адама Красніцького в Глібові, спалили, зробивши шкоди на 300 зл.⁶⁾ Певно не було без того, щоб сї селяне не спусто-шили і двора свого власного пана Прокопа Людзіцького, тільки, звістно, сей власних підданих не скаржив до суду, чи властиво самого себе, то й про се нічо не знаємо.

З місцевостей положених на північ від Теребовлі ми вже згадували про селян з Коровинки, що то з Теребо-вельцями піймали в лісі шляхтича Пекарського і покарали смертю. Окрім того маємо деякі звістки про містечко Струсів,

¹⁾ Жерела IV, N. LXXI, ст. 204—5... *partim cum Kozacis deco-herunt, partim reliqua circa se detinent.*

²⁾ *Inducta relationum castrensi-um Trembouliensium a. 1648—9, t. 131, p. 654* (Краєвий Архів)... *seditione subditorum vna cum Kozacis consulto ad id vocatis...*

³⁾ Жерела IV, N. LXXXV, ст. 229.

⁴⁾ *Ind. rel. castr. Tremboul. a. 1650 t. 132, p. 70—2.*

⁵⁾ Жерела IV, N. LXVIII, ст. 201.

⁶⁾ Помежи шкодою згадується про 70 свиней, 2 ковані вози й т. ин. (*Ind. relationum castrensi-um Trembouliensium a. 1648—9, t. 131, p. 635—6.* Скарга тогож Красніцького).

села: Варваринці, Різдвяни, Дарахів, всі власність Марціна Каліновського, чернігівського воєводи. Вони всі зібравши ся разом, збрійно робили походи навіть доволі далекі. Так знаємо про їх нахід на добра Юрія Канецкого в Соснові і Соколові над Стрипою¹⁾. Туди прийшли вони запрошені тамошніми селянами²⁾, що належали до двох дворів. Одну частину соснівських і соколівських дібр мав Конецкий, иньшу Петронеля з Сьверских Вільчкова з синами. Той сидів у Соснові, ся в Соколові. Ціла ся громада селян ударила на оба двори, полишені своїми панами. Пограбували наперед замочок Вільчкової, иньші будинки попалили, наробивши шкоди на 6000 зл.³⁾. З власности Конецкого забрали лише 30 стирт сіна, вартости 3.000 зл.⁴⁾. Се сіно почислив власник самим вище згаданим бунтівникам із Стусова, Варваринець, Різдвян і Дарахова, як се можна добачити зі скарги на них⁵⁾. Звідси пійшла ціла громада до Соснова, спустошила двір Конецкого на шкоду 14000 зл.⁶⁾. Вище згадані учасники находу з над Серету забрали головно худобу⁷⁾. Тут треба згадати, що учасниками сього походу були й сьвященники, двох із Варваринець, трох із Різдвян (третій, сказано в скарзі, той, що живе на Вертебах⁸⁾).

З иньших місцевостей на північ від Теревовлі згадаємо ще про селян з Товстилуга і Слобідки, званої Киправка. 5 жовтня слуги Павла Осмольского, дідича з Варова, утікали з худобою в західні сторони Галичини, до Стрия; коли були в Товстилузі, згадані селяне розігнали слуг, а товар забрали собі. Було тут 95 волів, 45 коров, 60 ялівок, 33 телят і 300 овець. Осмольский цінував усе те на 5474 зл.⁹⁾.

До згадуваних уже селян додамо, що косівські селяне 5 н. ст. жовтня напали на групу шляхти-втікачів, якогось Павла Сеняв-

1) Жерела IV, N. LXVII, ст. 200—1.

2) Тамже, N. CII, ст. 250... *conuocatis sese in vicem communitatibus...*

3) Тамже, N. CXL, ст. 292.

4) Тамже, N. LXVII, ст. 201.

5) Тамже, N. LXVIII, ст. 199—201.

6) Тамже, N. CII, ст. 249—250.

7) Тамже, N. LXVII, ст. 201.

8) Тамже, ст. 200.

9) Тамже, N. LXXXIV, ст. 228—9.

ского чи Шанявского і його жінку побили, иньшого Шаварского забили. Двоє дітей останнього умерло з побоїв¹⁾.

Селяне з Вербовець і Ласковець ще перед загальним повстанем, 2 н. ст. жовтня, пустивши ся на розбій (*transformati in Kozakos rebellos*), забрали худобу Войцеха Вітковского, коли його служба гнала її з Бучача до Могильниці. Слуг порозганяли, одну служницю, бучацьку міщанку Ретіну, забили. Потім пішли вони на Могильницю і там забрали сьому Вітковському збіже²⁾, певно не без помочи місцевих селян. Головою Вербівчан був у сих справах селянин Стефан.

В Білім Потоці і Бичківцях селяне також зараз з самого початку жовтня попустили двори. Спеціально знаємо про пограбоване добра Христофора Ставского³⁾, але в сих селах було більше дворів, межи ними й Марії з Могилів Фірлейової, тож певно й єї упали жертвою селянської ненависти⁴⁾. Заbrane добро по часті з'їли бунтівника з козаками, по часті поховали в скритих місцях, думаючи при тім, що шляхта, покинувши раз свої двори, більш до них не вернеть ся⁵⁾. Сам Ставский числив шкоду на 7000 зл.

Як бачили ми, то про міста звичайно більше буває звісток, як про села. Се річ звичайна, бо про тих селян, що нищили двори своїх власних панів майже нічого не знаємо, для снх суд був в тому самому дворі; за те на більш незалежних міщан кождий пошкодований міг внести скаргу до звичайного іродського суду або люблинського трибуналу, хоч і тут не приходило багато таких справ, що були поміж самими міщанами, бо єї справи вже належали до міських судів. Та проте про дві значнійші місцевости на території, що тепер обговорюємо, про Бучач і Чортків можемо занотувати дуже небогато, лише один момент. Після розбитя польського війська під Пилявцями, „коли то кождий, шукаючи безпечних місць, ховав ся в найліпшим своїм майном у замки і тут складав свої річі“, тоді то Маргарита Злочовска завезла своє добро в чортків-

¹⁾ *Inducta relationum castrensiurn Trembouiensiurn*, а. 1648—9, t. 131, р. 646—8 (Краєвий Архів у Львові).

²⁾ Тамже, t. 132 (а. 1650), р. 60—2.

³⁾ Жерела, N. СІХ, ст. 256—7.

⁴⁾ Зрештою в протестації Ставского згадано виразно: *bona protestantis et aliorum nobilium* (Тамже, ст. 257).

⁵⁾ *Ominando sibi nequaquam in has oras reiteraturos..*

ський замок. Худобу же свою, між тим 170 коней, загнала до Бучача, думаючи, що тут буде безпечно від рук ворохолюбників. Тимчасом ні се, ні те місце не було добрим захистом. Мастки зложені в Чорткові, дісталися в руки збунтованих тамошніх міщан. З Чортківчанами були у спілці також люде недалекого села Білої¹⁾.

В чортківському замку було, звісно, зложено не саме добро Злоговської, туди знесла певне багато річей також иньша шляхта — що все разом запевне дісталось у руки бунтівників, котрих також мабуть було більше, як згадується.

Звідси пішли сї міщане й селяне аж до Бучача, де при помочи місцевих міщан забрали иньшу частину мастку Зловської²⁾.

З полудневих околиць сєї території, що тепер обговорюємо, виступають перед иньшими селяне з Тлустого, Лисовець і Головчинець. Вони пограбували замок в Червоногороді Миколая Даниловича. В сих сторонах була, видко, якась тісніща організація бунтівників, бо оден селянин з Головчинець Дюк виступає з титулом полковника, иньший, з Лисовець зоветься асавулюю. Поміж ними згадується теж головчинецький піп Дикий³⁾.

В поході на червоногородський замок згадують ся ще селяне з Торського. Оден із тих селян Петраш названий „ватагом“ або полковником (*watach als pułkownik*)⁴⁾.

Подібуємо ще згадку про Шипівці і Шершенівці, що мешканці тих сел разом з иньшими сусідами напали на село Іване Яна Миколая Даниловича і там пограбували не лише двірський добуток, але й обдерли самих селян, і одного з них Гладина забили⁵⁾.

¹⁾ Ind. rel. castr. Tremboul. a. 1650, t. 132, p. 105—7.

²⁾ Тамже. Властиво в скаргі Зловської нема виразної згадки, що при тім брали участь також бучацькі міщане, хоч титул скарги є: *Złoczowska contra ciues Buczaczenses et Czortkouienses*. Сього можна догадуватись із змісту протестації; її зрештою дуже тяжко відчитати, якась пізніша рука дописала для того на марґінезі, що *ista protestatio neque exprimi neque perlegi potest*. (Тамже, ст. 106).

³⁾ Жерела IV, N. CXX, ст. 269.

⁴⁾ Жерела IV, Додаток N. IV.

⁵⁾ Тамже, N. IV.

Таким способом ми перейшли всі місцевости, про котрі є звістки, що людність брала яку небудь участь в загальному повстанні і, помагаючи козакам, по своєму відплачували ся шляхті і взагалі Полякам. З того не можна думати, що бунт обмежував ся на таких спорадичних проявах, лише в сих місцях, що вище згадано. Так не було. Бунт розгорів ся на цілій просторони, тільки що конкретних звісток не маємо, або тому, що нераз не було й кому потому подавати скаргу, або й тому, що серед такого замішання, серед пожежі і крові годі було відріжнювати одних селян від одних, тим більше, що головно інтересованої сторони, шляхти не було, і вона опісля подавала лише те, про що геть пізно довідовувала ся з оповіданя, найчастійше від своїх власних підданих. Так прим. за час цілої ворохобні не маємо ані одної звістки про Тернопіль. Виходило-б, що тамошні міщане не мали ніякої участі в бунті, тимчасом годі так сказати. Ще літом 1649 р., коли Хмельницький обложив Збараж, Тернопільці виступають як *proditores, violatores nobilium*, вороги католицтва, про що буде мова пізнійше. А чень осінь 1648 р. була догіднійша для розрухів, як дальший рік, але Тернопіль належить до сих місцевостей, що лежали козакам по дорозі до Львова, і при тім діяльність тамошніх людей просто губила ся в козацькім натовпі. Зрештою образ сей доповнить ся ще пізнійше, коли будемо говорити про стан галицько-руських земель по р. 1648—9¹).

3. П о к у т є.

Розглядаючи образ народніх рухів по правім боці Дністра, бачимо певні відрубні від себе групи, що становлять окремі круги, осібні території, відділені від себе географічним положенням. За тим ішла окрема організація, що вязалась коло якогось центра руху. Таким першим кругом Дністрового правобережя, що визначив ся відрубністю географічного положіння і розвитку се-

¹) На сьому місці можна-б згадати хіба оповіданє Твардовского про те, як Хмельницький зайняв Збараж. Усе що жило покинуло місто ще перед його приїздом, козаки застали порожнє, лише забрали з замку воєнні приряди. Мали також зруйновати костели (Див. *Wojna domowa*, I, 36, пор. Костомарова Богданъ Хмельницькій т. II (3 вид. ст. 13).

лянських рухів, буде територія, що розтягається на захід від Заліщицького кодіна і від Черемоша аж поза Бистрицю до хребта гір що йде поміж Бистрицю й Ломницею, доходячи аж під Галич, названого Чорним Лісом. Се менше-більше те, що зовемо Покутем. Ми могли-б назвати сю територію Товмаччиною тому, що Товмач займає посеред сих покутських рухів видне місце, товмацькі міщане грають важну роль посеред бунтівників, взагалі коло сього місця і недалекої Отинії концентрується головна акція руського народу на Покутю в осени 1648 р. Для виразності образу почнемо з сього центра.

Сказано на вступі, що вже в червню були в підгірських околицях перші прояви бунту селян. Про се згадується в ухвалі белзького соймика 12 н. ст. червня¹⁾, туди належить згадка про невдоволене підданих в ухвалі галицького соймика²⁾. Знаємо також, що в сих околицях (у Волосові) піймано звістного козацького агента Ярему Кончевського. Безпосередній вплив був з Поділля, скоро там разом із входом козаків розгорілось повстанє.

Товмацькі міщане належали до перших, що почали нпщити Поляків. Один з бунтівників Василь Амброжик з Живачова на розпитах у міській суді в Потоці так сказав про перші початки тутешніх рухів: „В тім часі, коли були бунти в Покутськім краю, не мало обібрало ся старших, а се, Крокіс з Кунашова, Литус з Обертина, Олекса Чевадька з Олеша, Яремко Попович з Товмача. Сі, як сотники, зібравши не малі купи, добули палагицький замок, тих, що в нім були позабивали, добро, як срібло й золото, гроші й одіж, і що лише там було, забрали“³⁾.

Про сей нахід на Палагичі маємо близші звістки. В скарзі кс. Станіслава Трусюлявського, львівського каноніка і товмацького пароха, ціла ініціатива походу на сей замок надається Товмачанам. Про Яремка Поповича тут виразно не згадується⁴⁾, а проводирями (principales) названі: війт Савка і лавники: Лавер Серафін, Андрей Воронський, Василь Славита, Кіндрат Козинський, Степка Цирулик. Вони то зібрали селян

¹⁾ Жерела IV, N. I, ст. 5.

²⁾ Там же, N. II, ст. 9.

³⁾ Там же, N. XL, ст. 152. Признанє Василя Амброжика з Живачова.

⁴⁾ На иньших місцях першим проводирем (полковником) являється таки згаданий Яремко Попович.

того повіта і людей подальших околиць (*extraneis*), узброїли ся і під коругвами, з музикою пійшли на Палагичі. В тому поході брали ще участь села: Озеряни з попом Васильом, Олеша, Грушки, Бортники, Надоріжна, Голигради і Долина¹⁾. До палагицького замка завіз був Трусколявський богато річей з товмацького костела, на вартість 2000 зл. Натурально, що усе те попало разом із замком в руки бунтівників²⁾.

В Палагичах зложила й иньша шляхта свої річі. Самого Марцияна Селецького з Обертину скривджено тут на 10000 зл. Сей Селецький говорить, що „найбільше шкоди вчинили і добичі набрали в Палагичах оба ватамани й оба попи з Долини“³⁾.

З Палагич повернула ціла громада до Товмача. Наперед загорнула фільварок того-ж кс. Трусколявського і все збіже згодувала своїм коням, чим нанесла шкоди на 500 зл.³⁾. За той час самі вдарили на місцевий костел і знищили до крихти, навіть вікна, віктарі, амбону й т. ин. порубали. Дійшло навіть до такого здицілого способу, що *feces suas naturales ibidem extrahentes ante altaria in pariete affixerunt*. Костел був обведений добрим парканом і його бунтівники розібрали та з сього матеріялу поставили вежу, аби могли лекше переймати Поляків⁴⁾. Свою злість проти католицтва довели до того, що не дозволили, аби перед містом на поли тамошнього хирурія стояла фігура. Хоч була посвячена, таки її розбили. Взагалі мали таке страшне робити, що годі було Трусколявському описати⁵⁾.

Про переслідуванє Поляків у самому Товмачи знаємо ще те, що та сама кумпанія забила в лісі Петра Островського і спустошили його двір у Товмачи. В позві з тої причини від братів убитого характеризують ся деякі з тих бунтівників: З помежи Товмачан Яремко зоветь ся полковником, так само під Василь з Озерян, Максим Чевага з Олеші. Окрім того подибуємо сьвященників: Семен з Олеші, Яремій з Грушки, з Бортник, Доріжного (Надоріжної?)⁶⁾.

¹⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1648—9, t. 141, p. 1705—13 (Кр. Арх.).

²⁾ Жерела IV, N. CXLVI, ст. 300.

³⁾ Там же, ст. 301.

⁴⁾ *vit facilius reprimere possint iter Polonis.*

⁵⁾ *multamque violentiam, quae hic scribi non potest, tam parochiae quam ex ecclesiae ...intulerunt* (ст. 301).

⁶⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 765—8 (Повов Островских).

Незабаром уступили Товмачане свій провід кому иньшому.

На Покутю появив ся якийсь Семен Височан, незвісний родом і походженням. Правдоподібно був се козак, що прийшов в сі сторони від армії Хмельницького, хоч можливо, що се був якийсь руський шляхтич. Він визначав ся незвичайною енергією і організаторським талантом. До нього почали сходитись околичні громади селян, так що скоро коло нього утворилась формальна армія бунтівників, а в ній було 15.000 чоловіка. Головний його табор стояв в Отинії¹⁾. Не лише селяне й міщане приставали до нього, навіть шляхтичі-Русини приходили і вступали в ряди його війська. Насамперед злучила ся з ним шляхта з Ісакова, як Матій Кнїгиницький, Богдан Грабовецький, оба з синами, Петро Березовський, Дмитро Татомир²⁾. За ними приставало до Височана багато иньшої шляхти. Так знаємо, що тут були ще: Андрій Грабовецький Рашкович, Олександр Голинський Качор, Роман Голинський Гусак, Олександр Голинський Макогін³⁾, Ілько Скольський, Гринь Скольський, Стефан Жураковський, Гриць Грабовецький Дидич⁴⁾ і багато иньших. Ми вище сказали, що не є неможливо, аби Височан не був навіть шляхтичом; до такої думки могла-б допровадити ся обставина, що руська шляхта так радо прийняла його провід. Зрештою вона займала почесні місця у Височановім війську, вона старшувала, була полковниками.

Височан, маючи таку велику громаду, почав провадити війну звичайним способом, руйнуючи шляхотські двори й замки.

Пайважнішим моментом діяльності Височана було добуте Пнівського замка (Людвика Ожін), куди схоронилось багато околичної шляхти. Замок добуто при помочи козаків, пограблено і зруйновано, так що від тоді вже лежить до нині у звалищах⁵⁾. Потім розпустив поодинокі відділи і сі нападали на двори, розбивали втікачів і т. ин.

З поодиноких випадків згадаємо про громаду товмачанських міщан, що її провадив згадуваний вже попович Яремко

¹⁾ Inducta relationum castrensiurn Haliciensium, а. 1648—9, t. 141, р. 1492, 1494 (Кравчий Архів у Львові).

²⁾ Жерела N. XL, ст. 152 (признанє згаданого вже Василя Амбросика).

³⁾ Тамже, N. XLII, ст. 155.

⁴⁾ Тамже, ст. 156.

⁵⁾ Тамже, N. XLII, ст. 155, 156.

в титулі полковника. Він провадив відділ поділений на сотні, з коругвами й музикою, по містах і селах, чинячи всюди спустошені, грабуючи і проливаючи кров шляхти й католиків — як каже одна судова справа. Сюди прилучувалися звичайно селяне з Озерян, Олеші, Грушки, Бортник. Межи іншими напали вони на двір Корчинського в Живачові і знищили до тла. Повертаючи звідти, подибували в Озерянах того-ж Корчинського, що якимсь способом видобувся живий з Пнів'я і саме тепер передіставався до Бучача, до замку. Піймавши його, завели до Отинії, де перебував Височан. Там звязаного віддано під сторожу, однак Корчинський мав щасте — йому вдалося покрадки втекти¹⁾).

Іншим разом виступають товмацькі міщане поруч дячтинського попа Андрея, добротівських міщан та селян із Ланчина, Красної, Пядики, Раковця. Вони всі розбили шляхтича Александра Яблонського, що туди зайшов аж з білоцерковського повіта. В Красній стратив свого добра на 6000 гл. Решта впала в руки підгайчицьких і кулаківських і ин. селян (на 2500 зл.)²⁾.

Звичайно, ціла 15-тисячна громада Височана не могла все разом ходити так, як при здобуванню Пнівського замка. Де був який укріплений замок, то його здобуто спільними силами, але опісля при нищенню поодиноких шляхотських дворів такий великий здвиг народу був би лише великою перепорою в скорій діяльності. Тому то бачимо поодинокі лише групи селян і міщан, що в різних сторонах нападають, палять і спустошують панські двори, костели й т. ин. При звістках про такі події найчастіше не маємо виразних вказівок про те, щоб та або яка група була частиною Височанової громади. Що вони в дійсності належали до нього, виходить вже з самої природи Покутя, з того, що Височан не міг би розказувати таким великим тисячам, як би всі покутські місцевості не були під одною верховною організацією. Зрештою в перехованих судових актах покутські бунти характеризують ся, як щось відрубного і суцільного. На ближні зносини поодиноких бунтівничих громад з Височаном вказує хоч би наведена вище подія, де товмацькі міщане з сусідніми селянами, піймавши Корчинського ведуть його до Отинії, щоб

1) Ind. rel. castr. Halic. a. 1648—9, t. 141, p. 1493.

2) Жерела IV, N. CXVI, ст. 263—4.

там перевести над ним езекуцію. Побачимо се ще, коли згадувати мемо про останки діяльності бунтівників в обороні проти польських військ. На тій основі можемо сказати, що всі відрубані моменти діяльності покутських бунтівників — се рухи поодиноких частин одного органічного тіла. Їх огляд подамо саме в дальшій оповіданю.

Згадувана вже руська шляхта, що пристала до Височана загадала між иньшими похід на двір Тиліцького в Корневі Забрано стадо, товар, спустошили гумно, двір і натомісць лишили купу попелу¹⁾.

Та сама руська шляхта в товаристві Височана навістила шляхотські двори в Грабівці, в тому числі і двір Станіслава Грабовецького²⁾.

Павло Шумлянський скаржить ся на Леся Березовського, що той прилучив ся до Височана і добував пнівського замка, а коли по здобуттю Шумлянський утік, то він з міста Тисмениці забрав його річи, межи тим коло 80 коней і пригнав їх під Пнів. Кількох тисменицьких Жидів побив і пограбував³⁾.

Подібну участь при добуваню Пнівя мали шляхтичі Григор Язвинський з сином, Іван Жураковський, Микола Грабовецький з синами Петром, Гриньом, Іваном і Андрієм та своїм підданним Іваницею, разом із селянами з Пасічної, Пнівя, Горохолин, Ляховець, Жураків. Крім того ще грабували польську шляхту. Межи иньшими забрали худобу Миколая Подбільського, дідича в Старуні і Жураках, котру він передав до переховання Григорови пасічнянському ватаманови. Сей не лише що не збороняв селянам забрати, але й сам ще поживив ся при тому. Горохолинські і пасічнянські забрали 70 штук худоби, пнівські 50 коней, ляховецькі і жураківські забрали збіжжя. Забрані річи для більшої безпечности передавали „до побратимів в гори, на Угор-

¹⁾ Жерела IV, N. XL, ст. 152.

²⁾ Там же, N. XLII, ст. 156.

³⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 464—5: electis et ordinatis e medio sui regimentariis et centurionibus, conductis Valachis externisque praedonibus et domesticis rebellibus convocatis ac ordinatis cum vario genere armorum et bellicorum tormentorum sub signis militaribus cum Wysoczan rebelli et primario duce vulgo pulkownika.

шину“, дещо при собі задержали¹⁾. При тім додамо, що один селянин з посеред сей групи має титул сотника (Мась з Ляховець)²⁾.

Коло Обертини господарювала громада селян з Жукова, Бортник, містечка Камінок. Ватажком був тут жуківський піп і його син Ірига. Насамперед сей піп ходив на Богородичин з одною громадою, опісля прилучили ся до нього ще селяне з Бортник і міщане з Камінок, і багато иньших, і ще раз ударили на двір Олександра Курдвановського, спустошили і спалили і майже ціле село, як каже протестация, обернули ні-на-що³⁾. Посеред учасників того знаходу згадують ся такі ватажки: Заячик, ватаман Кошистка, Воробчик з Бортник, кушнір Череватий і Амброжик Вошобойник — з Камінок⁴⁾.

Головна таки акція бунтівників у сій стороні сконцентрувала ся на обертинськім замку. Характеристична скарга на міщан і селян з Камінок. Наведемо проте дещо в цілости: „Дня 18 жовтня 1648 р. — оповідає Марціян Селецький — збунтовали ся наперед Камінчане в маєтности небіщика п. Олександра Бидловського, сина теперішнього п. Михайла Бидловського. Юрко вїйт зі своїм сином Іваном, Петро Кушнір, присяжний Василь Джога, Дмитро присяжний з сином, піп Кадьовський з двома зятями, Демян Кушнір, Волощик, Гринько Різник з сином, Кузьма і багато иньших зібрало ся з містечка і села Камінок і піднесши своєвольні, розбійницькі коругви, наперед пійшли до замочку мойого в Обертині, пограбували мої комори і добром поділили ся. Опісля вертали до Камінок, одні возами иньші піхотою, з жінками й дітьми. Там (в Обертині) брали, що їм лише подобало ся. Повикопували з землі чотири скрині з моїми річами і їх порубали. Випорожнили дванайцять сусіків з мукою, пшоном, горохом, пшеницю, солодом, житом, окрім того, що лежало на землі. Я втік від всього лише на кони, а жінка моя з дітьми колясою ледви втекла до Пнівя... Вкінці вїхали в гумно з кіньми, вигодували і порозкидували вівси, ячмені, горохи, плоти порозгороджували, дошки позабирали. Свині поїли з цілого села. На

1) do pobratymow w gury bydło depraedowane pozadawali... do pobratymow zaleskich do Węgier to stado także pozadawali (Ind. rel. castr. Halic. a. 1648—9, t. 141, p. 1864—68.

2) Там же, p. 1864.

3) et fere totam villam in nihilum conuerterunt.

4) Жереда IV, N. LVIII, ст. 184—5.

остаток, чого забрати не могли, усе те повиносили з комір та шпихлірів і у дворі спалили...¹⁾.

Підчас того знаходу на Обертин ті самі Камінчане забрали також майно Матіяша Раковского, зложений в тому самому замкові. До того ще спалили деякі тамошні шляхотські дома, як Бенедикта Подчаского, Петра Карманьского, Северина Ржепінського, Миколая Єнджейовского²⁾.

Серед тих що ходили на обертинський замок згадують ся й селяне з Жукотина, особливо Микола Горбачик, що сам забрав 120 овець Селецькому³⁾.

Нема сумніву, що в тім нападі важну ролю грали також місцеві селяне.

Околиця Городенки стояла також у повні бунту. В тому селі (Городенка була тоді селом) був замок місцевого дідича Стржемеского. Він також упав в руки бунтівників, що склались з місцевих городеньських селян, з Туглукова, Олешкова, Кілюхова, Вікна, Димидча, Любковець, Чернятина, Задубровець і Ганьковець, також із заболотівських міщан. Добувши замка пограбували все добро, решту пустили з димом⁴⁾.

Про міщан із Заболотова знаємо певно, що вони брали визначну участь в покутських бунтах. Здобуте заболотівського замка було мабуть їх ділом. При тім згадують ся навіть лисецькі міщане. В скарї на них говорить ся, що йшли туди з великою силою народа з різних околиць, в товаристві козаків, з розвитими коругвами як військо. З того можна догадуватись, що се була власне громада Височана. Завважимо ще, що при грабованю замка звернено особливу увагу на зложене там оружє, спеціяльно на армати, що відтак брали з собою уживаючи до здобування замків і до битв⁵⁾.

Про визначну участь заболотівських міщан свідчить хоч би й се, що при звістнім поході на Городенку один з міщан Іван Кравець зоветь ся тут полковником, а Михайло Коваль висту-

¹⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 527—9. (Скарга Селецького 30/IV 1650).

²⁾ Тамже, p. 730—31 (скарга Раковского 27/V 1650)

³⁾ Тамже, ст. 526—7.

⁴⁾ Жерела IV, N. CXXX, ст. 279—80. Також скарга Стржемеского Ind. rel. castr. Halic. t. 143, p. 474—6.

⁵⁾ Жерела IV, N. LXIV, ст. 195.

пає з титулом підполковника (*vicerothmagister*), а Семен Кушнір хорунжим¹⁾.

З інших моментів діяльності заболотівських міщан знаємо ось що: Міщане під проводом Олексі Присяжного, Петрака, Савки Кушніра, Дяка, Федора Покова, Андрія Мучкова разом із селянами з Туглукова, Олешковець, Любковець, Димидча, Задобровець, Залужя, Семаковець, Перерова, Трійці, Підгайчик, Рожнева, Новоселиці, Соколова, Іспаса напали між іншими на замки Яблоновських в Лючі і Добеславцях, добули, пограбували і спалили²⁾. До уваг про сю громаду треба тут додати, що посеред них були святищенники, як з Залужя, Семаковець, Перерова, Трійці, Рожнева. Сей останній — Коритко має навіть титул полковника. Подибуємо також сотників (Трепитка з Підгайчик), десятників (Калитчин з Перерова). Не згадуємо вже про се, що майже з кожного села виступає також ватаман, війт, писар або т. ин.

Іншим разом заболотівські міщане з селянами із Задубровець, Ганьковець, Чортівця, Підгайчик, Перерова спустошили замок Станіслава Потоцького в Печеніжині, наробивши шкоди на 40.000 зл. Тодішній державець Печеніжина Іспар Островський оповідає, що вони напали замок „під претекстом і титулом козаків, вибравши й упорядкувавши сотників і асавулів, розділивши людей у відділи, серед великого крику і гуку стрільб“³⁾.

Коломия була містом, що за цілий час додержала вірності Польщі. Се можна пояснити значною поревагою чужих елементів у місті. Вона не мало потерпіла від козацько-селянських ударів і була дуже знищена⁴⁾. З подій в сій околиці занотувати треба ось що:

Коли туди прийшли козаки, деякі коломийські міщане покидали місто, утікаючи в Молдавію. До таких належав Матіяш Злотнікович, заступник коломийського війта (*viceaduocatus*). Не-

¹⁾ Жерела IV, N. LXIV, ст. 279.

²⁾ *Ind. rel. castr. Halic. a. 1648 - 9, t. 141, p. 1675—80* (Кравчий Архів).

³⁾ *Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 769—71... electis et ordinatis centurionibus, assaualis et hominibus in falangas distributis sub tempus militaribus more hostili sublato clamore et excitato bombardarum strepitu feroces et inopinate in arcem... (p. 771).*

⁴⁾ Жерела IV, N. XXXIX, ст. 151. Уривок ухвали галицького соймака.

щастє його стрінуло в селі Нижнім Березові. Тамтешні шляхтичі-Русини Березовські, як Іван Іленишин, Андрусь Нерешів, Григорій Заремба, Стефан Тумів, Івась Абрамчик, Михайло Олешишин, — всі державці поодиноких частин в тому селі, разом з березівським попом Іваном Миховом напали на нього і пустили майже голого в дальшу дорогу, маючи ту думку, як сказано в скарзі, що католики вже більше в сю сторону краю не повернуть ся¹⁾.

Селяне з Підгайчик і Турки подибують ся при наході на дім Войцеха Мешковского в Турці. Скарга останнього закидає їм, що вони довідавши ся про козацьку своєволю в місяцю вересню (?) зібравши громаду иньших селян, межи ними хлібницького попа, вдарили в опівночі на двір Мешковского в Турці, кинули ся на нього, страшно покалічили, так що права рука цілком ухля, на лівій окрім ран утято ще два пальці. Всього було в домі забрали, межи тим готівкою 300 зл. Опісля перейшли на гумно й позабирали усе збіже²⁾.

Селяне в Лючі пограбували місцевий замок Анни Яблоновскої, при тім забрали й річи якихось Гадомських³⁾.

Княждвірські селяне з своїм попом Іванком, далі селяне з Княждвірки, Товмачика, Івановець, напали на двір Войцеха Насеровского в Княждворі, коли сей боронив Пнівського замка і цілком попустили його добуток⁴⁾.

На тих самих скаржив ся Христофор Обертинський за забранє його добутку (головно збіжа) в Іванівцях⁵⁾.

Ключівські селяне з попом Онофрієм — пустили двір Пегра Остройского, коли сей замкнув ся у Пнівю, навіть поубивали декого зі служби⁶⁾.

Марияш Раковский подавав знова селян із Сопова за спасенє його двора в Текучі⁷⁾.

Навіть в околиці Кутів, над Черемошом були безперечно бунти, хоч ближших звісток про них не маємо. Сього додумоватись

¹⁾ Жерела IV, N. LXXIII, ст. 211: скарга тогож Злотниковича 15/III 1649.

²⁾ Тамже, N. CXIII, ст.

³⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650—51, t. 143, p. 1447—8.

⁴⁾ Ind. relat. castr. Halic. a. 1648—9, t. 141, p. 1819—21.

⁵⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 272—4.

⁶⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 135—6. Акт де-що знищений.

⁷⁾ Тамже, а. 1650—51, t. 143, p. 1449.

можна-б хоч із того, що ще 1 н. ст. мая 1649 р. не було там повного спокою. Тоді то саме селяне з Тюдєва напали в ночі на дім фактора в Кутах (приналежних до королівщини снятинського староства), одного слугу Сільницького забили на смерть і дім пограбували¹⁾.

З помежи околиць по сїм боці Товмача, над Бистрицею ми вже згадували про міщан з Лисця, що ходили з великою ватагою на замок у Заболотіві. Була також згадка про міщан (головно попа) з Делятина, Добротова, селян з Ланчина, що ходили з товмацькими міщанами. З иньших маємо звістки про волосівських селян, що разом з селянами з Слободи і Цуцилова, попустошили маєстности Олександра Бидловського, галицького войскового²⁾, межі тим дістались у їх руки річі иньшої шляхти, що позносила до волосівського замка³⁾.

Про них знаємо ще, що вони разом з людьми з Цуцилова, Тисеменичан і Вороної спустошили наперед двірські маєтки в Цуцилові, межі тим і Юрія Коморовського, опісля спалили двір і коршму в Лядзькім⁴⁾.

Селяне з Камінної, Велисницї, Гостова, Волосівської Слободи, Лядзького, під проводом шляхтичів-Русинів Олександра, Андрія, Кикула — Березовських, „маючи змову з козаками і бунтівниками“ напали на село Перерісль і там попустошили шляхотські двори⁵⁾.

Можемо де-що сказати про міщан із Солотвини. Вони (як Грицько Швед) зібравши селян з Порогів, Лукви (Завоя), Яблониці забили Мартина Яблоновського, коли сей ховав ся по тамтешніх лісах зі страху перед козаками і бунтівниками⁶⁾.

Селяне з Манастирчан, Крички, Порогів і Яблінки знищили цілком двір Яна Кміти в Струпкові⁷⁾. В Білих Осла-

1) Жерела IV, N. CXXXVI, ст. 274—5.

2) Тамже, N. LXXVIII, ст. 219—20.

3) Ind. rel. castr. Halic. a. 1650—51, t. 143, p. 1054—5 (Скарга Заремби 26/VII 1650).

4) Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 741—3 (Скарга Юрія Коморовського 30/V 1650).

5) Ind. rel. castr. Halic. a. 1648—9, t. 141, p. 1665 6 (Скарга Андрія Голинського 6/VIII 1649).

6) Ind. relationum castrensiurn Haliciensium a. 1648—9, t. 141, p. 1680—2 (Скарга брата його Станіслава 28/VIII 1649).

7) Жерела IV, N. CXXXIX, ст. 278—9.

вах тамошні мешканці разом з селянами Чорних Осів і Слободи Росяної і багатьох інших спустошили двір Валеріана Жардецького¹⁾.

В скаргах на селян того часу дуже часто подібують ся фрази про те, як бунтівники нищачи Поляків мали надію, що їх дотеперішні пани вже більш не вернуть ся в їх сторони, і що вони самі тепер запанують, подібно, як се просьвічувалось козакам. Тимчасом сї рожеві надії завели і польська шляхта скоро повернула в свої посілости, бо зараз після відходу козаків з Галичини, зараз таки в першій половині грудня, силою ревіндикуючи своє давнє становище.

Покутські бунтівники змагались проти того повороту всіма своїми силами. Спосіб сеї оборони змальований у зізнаннях згадуваного вже нами Василя Амброжика з Живачова. Акцією для повздержання Поляків кермувала та руська шляхта, що прилучила ся до бунтівників, головнo ся з Ісакова. Поляки могли вертати лише з лівого боку Дністра, головнo тому, що західні сторони від Покутя — Калушину і Долиншину обійняли не менші бунти, як тут, і поворот шляхти міг бути лише під охороною війська, що натурально могло приходити лише з сього боку Дністра. Отже ціла увага була звернена в той бік, аби не дозволити Полякам переходу через ріку. Наказано передовсім, аби забивати кожного Поляка, де лише подибасть ся, до того видано розказ, аби на всіх Дністрових перевозах повитягати пороми на правий беріг. Коло сих поромів поставлено повсечасну сторожу, що мала під карою смерти день і ніч стерегти перевозів. Провідники бунтів що-день під'їзджали над ріку побачити, чи допильнують розказів. Усе те одначе не помогло. Незабаром зблизв ся до Дністра адміністратор Потока Вульф з хоругвою війська і з шляхтою-вигнанцями. Руська шляхта думала оборонятись і звела битву, але як вона випала, сього на певно не знаємо²⁾. Мабуть бунтівників розбито і таким способом настав розмірний спокій. Про Височана гублять ся також відомости, він або пійшов з козаками або утік у Волощину, куди багато пійшло бунтівників, або може вкінці його десь убито.

¹⁾ Жерела IV, N. LXII, ст. 189—90.

²⁾ Тамже, N. XL, ст. 152—3. Зізнання Амброжика уривають ся власне на словах: *szlachta Isakowska z muszkietow przez Dniestr strzylali.*

4. К а л у щ и н а.

Тепер перейдемо на дальшу західню територію Підгір'я від чорноліського хребта. На захід ся територія докладної границі не має, все-ж таки буде її можна покласти на гірський пояс, що розтягаєть ся менше більше від жерел Свнчі і добігає до Дністра понизше Журавна. Се частина Галицького староства, ціле Калуське і Долинське. Ми тому обговорюємо сю територію окремо, бо тут також географічне положінє (долина Ломниці) було причиною певної централізації рухів і їх тісніщої організації.

Народні рухи в Калушині що до свого характеру стоять побіч Товмаччини, а що до звісток про них, то се попри Бельзке воєводство з сього боку найбільше знана околиця.

Подібність тутешніх бунтів з рухами в Товмаччині найбільша головно тому, що як там, так і тут у справу повстання зааніжовані всі стани руської суспільности, шляхта, духовенство, міщанство й селянство. Перший стан хоч і виступає тут, то все таки не має того загального характеру, що в сусідніх східних околицях, і прояви його участі в рухах більше відірвані, спорадичні. За те иньші верстви зілляли ся тут в одну суцільну масу, одностайну поглядами й змаганнями. Натурально, що головний провід беруть в руки міщане та священники, як люде більш досвідні і впливові.

Спорадичні рухи тутешньої людности почались мабуть ще з весною, як про се загально згадують ухвали галицьких соймиків. Конкретним доводом того може бути факт обговорений вже на вступі про напад селян на двір в Борині. Туди, як сказано, в маю переніс ся був з родиною і майном Андрій Сваривський з Топільська, утікаючи від козаків¹⁾. Звістно козаків ще тут не було, одже хіба селянські бунти могли його присилувати до втеки.

Як у висше обговореній території осередком всіх рухів був Товмач, так тут на перший план виходить місто (тоді містечко) Калуш.

Про різні міста маємо звістки, як міщане наперед чинили свого рода революцію у себе, добуваючи замків, нищачи костели й переслідуючи Поляків. Про Калуш нічого подібного

¹⁾ Жерела IV, N. XI.

серед актів не стрічаємо, мабуть його міщанам ніщо не стояло на перепоні виступити отверто. Се сталося певно тоді, коли козаки прийшли в сю околицю, бо що вони пробували якийсь час у самім Калуші, на се маємо деякі відомости.

На цілому сьому просторі маємо властиве лише одну організацію, на чолі якої стоять Калушане, а в склад її входять майже вся селянська людність сих повітів.

Пригляньмо ся важнійшим моментам їх діяльності.

В Рожнітові був укріплений замок, куди як і по иньших околицях поховала ся околична шляхта разом з тим, що могли з собою забрати. Добувати того замка вибрала ся величезна громада бунтівників під проводом калуських міщан¹⁾. З посеред них визначали ся: піп Дунець, Ігнат Лисий, Тимко Мельників і багато иньших. До них прилучили ся селяне з Копанок під проводом Марка Лисовця, з Мостиск, Кадовбного під проводом князя Півторака, з Сівки, Пійла, Вістової, Підмихайля, Довгого, Тужилова, Берлогів, Новиці, Мислова, Рожнітова, Рівні, Каменя, Угринових обох, Ценяви, Льдзіня, Завоя, Грабівки під проводом славного свогого попа Івана, Князівського, Рисьнятого, Красного, Лецівки, Дуби, Рипного, Перегінська, Небилова, Слободи, Сливки, Ясеня, Липовці, Суходолу, Ілемя, Нягриня, Лолина, Ясенівця, Максимівки, Пшенничника, Новошина, Велдіжа, Грабова, Пацикова, Струтина, Лопянки, Райгорода й ин.

Як бачимо тут злучили ся майже всі села Калуського і Долинського повіта в одну громаду, що доходила до трох або чотирох тисячів чоловіка.

Та ціла громада, підійнявши коругви, як закидують їм скарги, збройно, себто з арматами, гаківницями, кобилами і т. ин. ідучи прикладом „лотра“ Хмельницького, наперед вдарили на двір Андрія Сваричовського в Топільську, пограбували й спалили²⁾, далі в Рівні знищили двір Ядвіги Косаковської. Самої дідички не застали дома, лише кухарку Марушку, котру мучили, пекли і топити хотіли, домавляючи ся, аби сказала, де є панині гроші. В Сваричові пограбували двір Войцеха Сваричовського, його піддану Фенну Іванкову не знати куди поділи, а її хату і добро

1) Жерела IV. N. LIV, N. LXXVI.

2) Жерела IV, N. LIV, ст. 218.

рознесли¹⁾. В тому самому селі те саме вчинили з двором Самуеля Полятовеского²⁾. Опісля пішли на рожнітівський замок. Зібрана там шляхта зміркувала що перед тим „розюшеним хлопством“ вдержатись не зможе, покинула замок, полишивши всі багатства, „самі тільки з душами, жінками і дітьми, на конях, бо возами було трудно“³⁾. Селяне впали до замка і забрали все до чиста. Потім пігнали далі за втікачами в гори. У дві милі від Рожнітова в Велдіжу догнали їх. Була тоді ніч. Бунтівники піднесли страшний крик і кинули ся на шляхту. Сі думали, що се Татаре і пішли в розтіч, покинувши все, що тільки мали з собою. Богато поубивано, иньші на конях або піхотою утікали лісами⁴⁾. При тім згинули: Катерина Губіцка, Софія Сваричовска, Ян Мірецький, Ян Зеліньський і ин. Тіла їх покинено псам і вовкам. Богато було поранених, межн ними й жінка Василя Сваричовеского. Войцех Сваричовський і Ядвіґа Косаковска утікали лісами, але в Новиці перейняв її новицький ватаман з сином. Коли їм приложили сокиру до шиї, віддали все, що лише при собі мали, меже тим 100 зл. готівкою, а самі голі ледви вирвались живими. Загалом подавали вони — Сваричовський і Косаковска свою шкоду (на 16000 зл.⁵⁾.

Розбивши таким способом шляхту вертала ціла громада в тріумфі, а по дорозі відлучували ся поодинокі групи, відходячи домів з добичею. При тім ще такі відділи грабували по дорозі. Так каовбнянські селяне, під проводом свого князя Кореня, повертаючи з того походу, спалили двір Понятовеского в Креховичах, стада — 67 коней і худоби 86 забрали. При тому покарали ще креховецьких селян за те, що не прилучили ся до них. Їх обдерто так само, як їх пана, мучено й бито⁶⁾.

Два тижні опісля злучила ся знов ціла громада до походу на Долину. Кадовбнянські селяне відвідали ще раз Креховичі, взяли ще останки з майна Понятовеского, мучили його підданих, аби сказали де закопані панські гроші, знищили млин, Жида коршмаря побили, його дітей двоє забили і грошей 170 зл. забрали⁷⁾. Тим разом спалили також двір Евзебія Яшовеского

¹⁾ Жерела, IV, N. LXXVI, ст. 180 — 1.

²⁾ Тамже, ст. 216.

³⁾ Тамже, ст. 216.

⁴⁾ Тамже, ст. 216.

⁵⁾ Тамже, ст. 181.

⁶⁾ Тамже, ст. 216 — 17.

⁷⁾ Жерела IV, ст. 217.

долинського підстарости в Креховичах. Його піддані хотіли боронити панського добра, але їх розігнано, двірських слуг побито одних на смерть, інших полишено за неживих¹⁾.

При сім наході в Креховичах мали участь також дрібні руські шляхтичі з того села — Креховецькі, як Іван Меланчин, Степан Андрушів, Цибович, Гринь Драмерецький і інші Креховецькі²⁾. Тут вдаряє в очи передовсім сей факт, що коли невольні піддані якимсь способом були прихильні дворови, то сі гербовні, будь що будь свободні люде помагають бунтівникам в грабованю. Тут, видно, було багато соціального підкладу в сім поступованю, сі Креховецькі економічно певно не стояли вище селян. Сей соціальний мотив можна бачити, коли переглянемо реєстр шкоди, що вони наробили Яшовському і Страдомському — головню се річи приналежні до поживи.

Такий самий характер має похід иньшої дрібної руської шляхти — Витвицьких на соляні жупи на передмістю в Долині³⁾.

Нахід Кадовбнянців на Креховичі повторив ся з тої причини, що саме тепер вибиралась ціла та велика громада, що перше спустошила замок у Рожнітові, на Долину. По дорозі навістили ще двір Станіслава Романовського в Брошневі. Його жінку мучили доти, доки не виповіла, в яке місце закопали гроші й річи свої. Викопавши скрині з землі розібрали усе.

З учасників походу на Долину згадують ся в скарзі долинського підстарости Яшовського властиво лише міщане з Калуща та селяне з Кадовбного, Копанок, Пійла, Ясеня, Лукви (Завоя), Сливки, Небилова, Красного, Угринова, Підмихайля, Берлогів, та вкінці зі Спаса, але нема сумніву, що було їх більше. Передовсім тут не бачимо ані одного села Долинського повіта, лише самий Калуський і то самі королівщини, се з тої простої причини, що ся скарга мала бути субстратом для позову проти Калуського старости⁴⁾, тож ясно, що про свій повіт і про иньших приватних підданих нема тут згадки. Зрештою иньша

¹⁾ Тамже, N. XCVII, ст. 244—45. Скарга Яшовського і Страдомського.

²⁾ Тамже, N. XCVII, ст. 245.

³⁾ Тамже, ст. 245.

⁴⁾ Звістно, що в польським праві не можна було позивати підданого, лише його пана, хоч би й за селянські провини. В тому разі позов мусів бути звернений проти калуського старости.

скарга долиньського пароха кс. Якуба Пржездзенського згадує поміж учасниками окрім Калуша і сел, що належали до того повіту, ще й селян долиньського староства, як з Рахині, Струтина, Лопянки, Суходола, Новоселиці, Липовиці, Тростянця¹⁾. Зі слів сеї скарги виходить, що найпершу причину до сього походу дав якийсь Іван Приклій (*fascinatoris author et primus motor*).

Прийшовши до міста, наперед пограбовано костел св. Анни²⁾, опісля кинули ся на Поляків і Жидів, забираючи їм увесь добуток³⁾. Переслідовані утікали, аби схоронитись у лісах. Богато Жидів втікло аж в гірську закутину до Суходола. Одначе бунтівники пійшли за ними й туди і забили 46 з них.

В се далеке гірське село заховав був також свої дорогші річі згадуваний Яшовський як також річі старости Даниловича, і за ними властиве загнались сюди бунтівники. Переховував їх тамошній ватаман Федько. Селяне його піймали й мучили, аби видав гроші заховані у нього скарби. Вкінці таки самі найшли й розібрали все до чиста. Спустили також хату самого Федька так, що цілого місця не лишили⁴⁾.

Помежи тими учасниками походу на Суходіл бачимо в иншій скарзі Яшовського бачимо вже й селян Долиньського повіта, як із Струтина, Лопянки, Грабова, Ілемя, Липовиці, Надієва, Ракової⁵⁾.

Не найліпше також пійшло долиньським Полякам міщанам, що втекли перед громадою селян. В різних місцях вони були примушені теж силоміць покидати своє рухоме майно, як прим. в Рахині, Велдіжи й Лолнині⁶⁾.

Подібні походи сеї великої громади селян повторювались в місяцях жовтню, падолисті і грудню. За сей час могли вони обчистити оба повіти цілком. Певно-ж, що не всюди ходили всі разом, але в міру потреби розділювали ся і злучували ся знову. Перейдемо тепер важніші моменти з тих походів.

В оповіджених випадках годі доглянути, хто був головним проводирем цілої громади. Скарги про се не згадують, хоч на

¹⁾ Жерела IV, N. XCIX, ст. 246.

²⁾ Тамже, ст. 247.

³⁾ Тамже, ст. 245.

⁴⁾ *nihilque non intactum et inviolatum relinquerunt* (Жерела IV ст. 245).

⁵⁾ *Ind. rel. castr. Zydaczou. a. 1649—50, t. 40, p. 508—9.* ст. 244).

⁶⁾ Тамже, IV, N.

першому місці кладуть звичайно калуських міщан, а з посеред тих найчастіше сьвященника Дуңця. За те при богатях иньших подіях висовуєть ся на перший плян особа сьвященника Івана з Грабівки. Скарги зовуть його головним проводирем (*omnium principalem*), сотником¹⁾ (*primarium antesignarium et cohortium rebellisantium supremum praefectum*)²⁾.

Годі думати, що була якась окрема організація від сеї загальної, під проводом сього попа. Він згадуєть ся в загальних походах, також у тих випадках, де йому приписуєть ся перша роля, бачимо калуських міщан і людей майже з усіх околичних сел.

Ся громада калуських бунтівників мала також зносини з покутськими бунтівниками, бо при збудованю замка Григорія Пржилуского в Студінці добирали собі товариства з під Пнів'я³⁾. Сей напад на Студінку зробили калуські міщане при помочи селян з Пійла, Довгого, Сівки, Копанок, Кадовбного, Грабівки, Підмихайля, Берлогів, Каменя, Льдзіня, Угрнова, Новиці. Як бачимо, громада ставилась в комплеті. Певно не хибувало тут і репрезентантів долиньського староства. Насамперед пограбували і спалили замок у Студінці, опісля кілька разів нападали на селянські хати, де були поховані річи Пржилуского⁴⁾. Забираючи панське, не жалували добра й тих селян, по їхньому — панських прихильників, хоч з другого боку знаємо, що студінецькі селяне не були такі дуже невинні. Як показує иньша скарга, вони також належали до тих, що помагали добувати замка⁵⁾.

Ті самі міщане й селяне знищили до нащадку (*desolarunt*) замок Анни Яблєновскої в Перегінську, забравши натурально все, що в нїм було⁶⁾.

Катерина Ясїньска, що держала з калуських королівщин село Підгорки, запевнювала, що сі бунтівники незвичайно мали на неї серце.

Калуські міщане часто навідувались до Підгорок, вкінці в більшій громаді разом із селянами ще раз напали на її двір

¹⁾ Тамже, N. LXXVII, ст. 219.

²⁾ Тамже, N. CL, ст. 304.

³⁾ у z pod Pniowia kompaniey zaciągaiąc... (Жерела IV, N. XCI, ст. 238).

⁴⁾ Жерела IV, N. XCI, ст. 238.

⁵⁾ *Inducta relationum castrensiu Haliciensium a. 1648—9, t. 141, p. 1795—9* (Краєвий Архів у Львові).

⁶⁾ Жерела IV, N. XCII, ст. 238, N. CXLII, ст. 294.

„хотячи її убити“ (one zamordowac vmysł maiąc). Одначе її дома не найшли. Думали, що вона сховала ся у селянина Васа, а не найшовши, прочистили комору сього селянина. Скінчило ся на тому, що забили слугу Ясїньскої Мартинна Бабецкого чи Бабского в Калуши¹⁾.

Ще у вересни Калушане навели селян на двір Олександра Рашовского в Котятинчах і пограбувавши, спалили. До тої справи додамо, що поміж учасниками сього походу згадуєть ся попада Пісочничка з Довгого, як одна з головних осіб²⁾.

З тих подій, де головою виступає Іван піп з Грабівки, до найважніших належить нахід на замок у Бережници. В склад громади входили селяне: з Грабівки, Лукви (Завоя), Рипянки, Вістової, Старого Угринова під проводом попа Лучки, Підмихайля, Майдана, Загіря, Копанок, окрім того сьвященник Іван Малишкович і селяне з Вищого Угринова. До них прилучила ся ще руська шляхта з Бережницьї з тамошніми селянами. З посеред тої шляхти перше місце займав Іванко Бережницький, що повнив при грабовецькім сьвященнику Івані функцію ассавули³⁾.

У великій силі, збройно напали на Бережницю⁴⁾. В замку впали в їх руки всі перенесені туди річї, особливо різне оружє, як порох, ладунки, кулі, рушницї й т. ин. Деяка частина селян мабуть намагалась боронити замка, бо їм відобрано вісім рушниць. До того ще в селянина Тимохи забрали садовин на 25 зл., у Федора взяли коня, в Андрія Пищекуловати спалили гумно, у ватамана Савки гумно й хату. В того останнього на відхіднім (на valete) забили ще 70 гусей, „котрих об'ївши ся, медом лічили ся“. Вкінці підпалили замок і се мало бути причиною, що орда довершила спустошіня, не бачучи в замку перепони для себе..

Ясїньський послав був ще завчасу конї до Ясеня і там поручив своїм підданім стерегти їх. Тимчасом тепер угринівський піп Стефан Малишкович зібрав у друге громаду людей і забрав сі конї. Посеред тих випадків згинуло також двох слуг Ясїнь-

¹⁾ Жерела IV, N. CV, ст. 252. N. LIX, ст. 185—6.

²⁾ Тамже, N. XC, ст. 237.

³⁾ który był assawulą v pora grabowieckiego (Тамже, ст. 306).

⁴⁾ В скарзі Ясїньского при загальній характеристиці сієї громади говорить ся, що їх діяльність була в місяцях вересню, жовтню й падолистї. Тут очевидний lapsus calami, бо ся громада в вересню не могла ще воювати, лише аж у жовтні, як се подають иньші скарги.

ского, коваль Бартоломей із сином Симоном. Забив їх у Завою підмихайлівський попович Василь Костикович¹⁾.

Коло 11 падолиста сей сьвященник Іван з Грабівки попровадив селян²⁾ на двір Павла Гедзінського у Зборі та його в ні-на-що обернуди, зробивши шкоди на 1500 зл.³⁾.

Далеко пізнійше, коло 2 грудня⁴⁾ він з селянами з Пійла, Довгої, Мостиськ, Копанок і Кадовбної нищив шляхотські двори в Голинні і Сівці. При нападі на двір Гриня Голинського забили вони Теофілю Ржимовску⁵⁾. Пущено з димом також двори руських шляхтичів, як Гаврила Голинського в обох селах, Івана Голинського в Сівці, тамже Федора Голинського. Шкоди починено всім тром до 10000 зл.⁶⁾.

Пояснити собі докладно сой факт, що бунтівники переслідують тут руську шляхту, доволі трудно. Мабуть вийшла якась колізія поміж обома сторонами, бо звичайно руська шляхта не могла нарікати на ворожість збунтованих селян. Ми мали вже доволі прикладів на те, що руська шляхта була в найліпшій згоді з ворохобниками, меж ними бачили ми й Голинських, і тепер ще низше описана подія потвердить се.

Дуже скоро, бо ще 2 жовтня(?), кількох руських шляхтичів з Голиння, як Павло Жураковський, Григорій Сенькович Голинський, Павло Голинський Дурибович, Іван Голинський, Михайло Должанський, кількох їх підданих, місцеві сьвященники — наважили ся на тамошнього шляхтича Адама Пржечмінського. Вони напали на його двір, але там Пржечмінського не найшли, за те довідали ся, що він пересиджує у свого свояка Михайла Должанського. Зараз усі пішли туди. Втікач заховав ся в комору, але двері висічено та його виволічено, зневажено „поганими словами“ і попроваджено з Голиння до Калуша. Тоді саме

1) Жерела IV, N. CL, ст. 307.

2) Виразно згадують ся села: Мостиска, Копанки і Камінь, але додано, що *et alios plurimos... vexillis aliquot, expansis...* значить, була ціла громада.

3) Жерела IV, N. XCIII, ст. 239.

4) В одній скарі (N. LXXVII) означає ся час коло 6 грудня, в иншій докладно на 2 груд. (N. L).

5) Жерела IV, N. L, ст. 167—8.

6) Жерела IV, N. LXXVII, ст. 219. Характерне місце у скаргах, що сі бунтівники завірили могутности та прихильности Хмельницького (*potentia et fauore Chmielnicensis freti*).

були в Калуши козаки і їм віддано Пржечмінського в руки¹⁾. Його закували в два ланцюхи, тягнули на колесі та иньшими способами мучили, хоча чи видобути від нього грошей. Його вороги повторювали засьно, що він має 3000 зл. готівкою. Вкінці Пржечмінський викупив ся козакам за суму 200 зл. Усе те не зменьшило завзятя його сусідів проти нього. Забрано йому весь осінний добуток і ще 23 грудня на розказ Жураковського зайняв Зігмунт Попель (таки шляхтич) 14 штук товару Пржечмінського, загнав до Калуша і віддав козакам²⁾.

Иньша більш интересна подія, де провідником виступає руський шляхтич, була таки коло Калуша в селі Бабині. Один з тамошньої шляхти Самуель Рожнятовский не чув себе безпечним у своїй хаті і мусів утікати. Задумав був іти до рожнітівського замка, але се вже мабуть було за пізно, чи за дуже ризиковно, тому блукав з иньшою бездомною шляхтою по лісам. Подибавав його таки бабинський шляхтич-Русин Григорій Угерницький із сином Петром і оба почали його намовляти, аби не утікав нікуди, лише повертав до своєї хати, до Бабина. Вони, як казали, всі тут безпечні, бо їх хоронять козацькі привілеї й пашпорти³⁾.

Рожнятовский дав себе намовити. Як тільки заїхав до дому, зараз дали знати попови, що приїхав шляхтич. Піп зараз скликав як скорше цілу громаду. Відтак рушили до дому, де був Рожнятовский. Оба Угерницькі стояли на боці і приглядали ся, а селяне впали до хати, ніймали і звязали пана, на шию закинули мотуз і так „не як шляхтича, але як найбільшого лотра“ виволокли. Хотіли його запровадити до Калуша „wszytkich lotrow, hultaiow u buntownikow stolice“. Так провадили його на посторонку, тоді він знаючи, що його в Калуши може ждати,

¹⁾ Ся згадка про побут козаків у Калуши кидає сумнів на докладність поданої в позві дати 2 жовтня. Ледви чи тоді гостювали вже козаки на Підгір'ю. Неймовірна також дата подана низше, себто 23 грудня, щоб козаки ще перебували тоді в Калуши. Може бути, що тут мова не про властивих, дійсних козаків, лише про сей новий елемент, що витворив ся з галицької людности, назвавши себе натурально козаками.

²⁾ Жерела IV, N. LXXIV, ст. 212—3.

³⁾ zdradliwie, aby z niemi do domu swego do Babina iachali, namowili, iako sami po wszystkie czasy za przywiliami u paszportami kozackimi w domach swych bezpiecnymi zostawali (Жерела IV, N. LXXXIII, ст. 227).

упав перед ними на коліна і благав дарувати йому життя. Тоді вже ворохобникам не стало терпцю, один з них обухом сокири ударив його в голову, піп також сокирою утяв його в карк і ріжним жорстоким способом доби́ли під огоро́дом пп. Угерницьких. Ще й над трупом збиткували ся, обдертого до голого кинули псам. Тимчасом його жінка схоронилась у хлів з дитиною. Назбитковали ся над нею насмішками, обнажили, забрали гроші і кинули до арешту. Тут зми́лосердив ся над нею оден з бабинських селян і тайком випустив її в поблизькі хаші. Звідси вони дісталась в безпечне місце, але попала в тяжку слабість, так що ще в марті 1649 боролась зі смертю.

При тім увагу треба звернути на слова Угерницького, не мов то вони мають привілей від козаків, що забезпечують їх від всяких напастей. Се дуже імовірно, що козаки забезпечували спокійний побут тим, що приймали їх і були їх прихильниками.

Крівава драма відігралась в Тужиліві. Тут на перший пункт виступають селяне з Берліг і Довгого з попом Стефаном. Вони зібрали більшу громаду з сусідніх сіл і вже тоді, коли козаки уступили з Калуша, напали на двір Сьвержховецького в Тужиліві. Сей з родиною утік кудись, скінчилось на спаленю і ограбленю двора. Опісля сі селяне ходили ще по иньших дворах, аж 6 неділь потім довідались, що молода тужилівська дідичка повернулась до дому, уважаючи, що вже небезпечність перейшла. Зараз рушили тамтуди, але тужилівські селяне хотіли схоронити дідичку разом з иньшою Анною Куровскою. Один селянин Гнат Маркович переховав їх у себе, иньші селяне поховали дорожші її річи. Бунтівники почали всякими способами старатись о видачу їх, селян били, навіть погрожували смертю, коли не видадуть Сьвержховецької і Куровської. Того не треба було, бо найшлись такі, що доповіли, куди схоронились втікачки. Берложане пійшли до хати згаданого Гната, виволікли і тягнули *in summum ludibrium* від хати до хати обдерши до голого.

Її поневіряно, бито, силувано, аби призналась, куди сховала гроші. Вкінці вона веліла позносити усе що мала і віддати напасникам. Сі річи й гроші позабирали, але обі жінки не купили тим ще собі свободи. Запроваджено їх до Довгого. Тут привязали їм каміня до ший і кинули у Ломницю. Тоді одначе ріка була виляла і щоб тіла пійшли на глибоку воду, то посували вони їх рогатинами й списами на середину, де й потонули.

Навіть, коли вже ріка уступила і оба тіла полишились все таки на березі, загрозили селяне карою смерті тому, хто-б поважив ся поховати, радше нехай поїдять їх зьвірі.

Тіда так лежали ще в лютім 1649 р.

Дісталось також і Тужилівцям, за їх прихильність до пані, роблено їм тягом різні пакости ще довго опісля¹⁾.

Се вже друга подія, що розказує про захорону панів селянами, вельми характерна і в тодішніх часах не часта. Були селяне, що не хотіли приставати до бунтівників і за се терпіли, але прикладів оборони пана таки не багато. Тут певну ролю очевидно грали місцеві обставини, себто добрі відносини межн двором і селом в Тужиліві, бо ледви можна припустити, аби тамошні селяне були так бистроумні, щоб знати, яке становище може їм більшу користь принести, і яке шкоду.

З придністрянських околиць сієї терпторії не багато маємо звісток про народні рухи. Про самий Галич таки не знаємо нічого, окрім того, що се місто було значно знищене і при тім потерпіли тамошні судові книги²⁾, але як поводитись галицькі Русини, того мабуть вже ніколи не будемо знати.

З помежи сел на захід від Галича згадують ся: Колодіїв, Довгова (Должна?), Середня, Нижня, Довга, Лука. Селяне сих місцевостей, „палаючи жадобою винищення людей римської віри і особливо спустошеня дібр шляхти“, напали в часі коло 1 падолиста на двір Держків в Колодієві, пограбували, навіть двері, вікна й столи порубали, тамошнього економа Дрогомирецького піймали, тяжко побили та були-б забили або закопали, як би якимсь щасливим способом не утік. З Колодієва пійшли до Луки, де в замку Олександра Гедзінського околична шляхта переховувала свої річи, між тим і згадана родина Держків. Усе що було в замку впало в їх руки, самій сій родині зробили шкоди на 5000 зл.³⁾. При тому треба згадати що в сій селянській діяльності головним проводирем виступає Іван Мельник із Колодієва⁴⁾. Окрім нього подибуємо ще сьвященників:

¹⁾ Жерела IV, N LIII, ст. 172 - 173.

²⁾ Жерела IV, N. XXXIX: уривок соймикової ухвали 3/I 1649. N. LXXII, ст. 120, ухвала соймика 14/II: 1649 znaczne ksiąg ziemskich, grodzkich halickich spustoszenie wymaga słuszną condolentią ..

³⁾ Жерела IV, N. CXXVII, ст. 275 - 7.

⁴⁾ contra... Iwan Mielnik, tanquam principalem et ad omnia mala ductorem (тамже, ст. 275).

Іванашка з Довгової, Тимофея, його синів Василя й Прокопа та брата Семяна з Нижньої Довгої.

Селяне з Темеровець і Медині, разом із своїми священниками зазначили свою бунтівничість, скільки знаємо, забитим Рафала Бельского. Сей шляхтяч блукав по лісам разом з иньшою шляхтою і коли вони прийшли недалеко сих сел, напали сі селяне на них, розігнали, Бельского застрілили, тіло не знать куди заподіли, забравши все, що при нім було¹⁾. Про сей напад оповідає один з темерівських бунтівників Гриць Рара на судовім розпиті 21 н. ст. серпня 1649 ось як: „Я був при тому і дивив ся, як пана Бельского мордовано й забивано; наперед Кузь з Медині утяв його косою в плечі, потім дали йому спокій, забрали одіж і полишили тільки в сорочці; я кивнув йому, щоб утікав, він скочив у хаші до втеки, але за ним побіг син Ігната Пасічника (з Темеровець), Сас, Сень Сента і Данило Мунів із Медині; Пасічників син чванив ся, що утяв його косою в ший, а Сас сокирою і там його полишили. Другого дня себто в суботу чув я від тих самих хлопів із Медині і Темеровець, як найшли його тіло, але куди закопали, сього не знаю“²⁾. Се оповідане плястично малює спосіб грабовань малих селянських громад, хоч в оповіданню сього Гриця Рара видно змагане удати себе як найбільше невинним.

З пньших сел над Дністром є деякі звістки про Луку і Цьвітову. З Підгаєць утікали Жиди, спасаючи себе самих і купецькі товари. В Луці пристанули вони відпочити на полудне й понасти змучених коней. Селяне, побачивши набиті вози, задумали поживитись при сій нагоді. Зараз дали знати до Цьвітової. Тут велено їм платити якесь мито, втікачі дали, що бажано, але селяне все ще видумували перепони, щоб задержати Жидів до ночі. Сі догадались, що з того може вийти, тож послали тайком двох з помежи себе по якогось шляхтича Ленчевского, просячи помочи, аби могли перейти на село. Сей заспокоїв їх і не радив пускатись у дорогу, лише переночувати в селі.

¹⁾ Жерела IV, N. CXLVII, ст. 301—2: скарга свояка Бельского — Олександра Питовского.

²⁾ *Inducta relationum castrensiu Haliciensiu a. 1648 - 9 t. 141, p. 1671—2* (Кравчий Архів). 21 н. ст. серпня приведено до Гродського суду в Галичи троє селян: Гриця Рара з Темеровець та Стефана й Мартина Копайовича з Надієва, пійманих в болохівськім лісі. На розпиті показалось, що лише перший був при нападі на Бельского.

Жиди послухались і ночували посеред села. Тимчасом перед розсвітом збудив їх великий крик селян, що в великій громаді, тамошних і околичних, напали на них, одних позабивали, иньших покалічили тяжко, вози порозбивали і все добро у великій скількості порозграбували. А тепер над'їхав сей опікун Ленчевський, почав ганьбити селян, що розбивають подорожних людей, навіть силою відобрав частину здобичі. Селяне порозходились, Жиди просили Ленчевського віддати їм відбити річи, але він нагнав їх з нічим. Усе те було ще перед приходом козаків¹⁾.

У Цьвітовій пограбували иньшим разом селяне, особливо з Горішнього Довгого, двір Яна Блажовського і забрали худобу, що він пригнав був сюди аж з Деренівки²⁾.

Про Войнилів знаємо лише один випадок. В часі неспокоїв Андрій Лещинський переховував де-що з своїх річей у войнилівського руського сьвященника Корчака. За згодою сього господаря міщане рознесли шляхотське добро до чиста³⁾.

Більше шкоди наробили Лещинському селяне з Дуброви. Вони ще з початком жовтня спалили його двір в Дуброві, вартости 500 зл., забравши все до чиста⁴⁾.

Меж поодинокими под'їями згадаємо ще про те, як хотинські селяне пограбували Юрія Зарембу. Він утікав з родиною з Волосова до болехівського замка і коли вечером переїздив коло Хотина, селяни напали на нього, а він почувши стріляня, покинув вози і утік з родиною⁵⁾.

В тому самому селі потерпіли кривду також Яков і Шимон Бидловські. Близших звісток про се не маємо, лише те, що й селяне з Підгорок мали в тім участь, забрали стадо коней і багато иньших річей⁶⁾.

Для доповнення образу про Голинь треба згадати ще про напад тамошніх селян на Федора Березовського, що підчас роз-

¹⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1648—9, t. 141, p. 1779—89: ...prae-textu Cosacorum, qui nondum in his trans Ister oris fuerunt et ferme circa Kiouiam morabantur.

²⁾ Ind. rel. castr. Tremboul. t. 131, p. 659—60.

³⁾ Inducta relationum castrensium Zydaczouionsium a. 1649—50, t. 40, p. 85—6.

⁴⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 509—10.

⁵⁾ Жерела IV, N. CXXXIII, ст. 284.

⁶⁾ Ind. rel. castr. Halic. a. 1650, t. 142, p. 253.

рухів ховав ся по лісах. Забравши худобу, пустили його живим¹⁾).

Посеред громади селян і міщан Калуського повіта бачили ми вже людей Долинського староства і найбільше їх виступає підчас походу на Рожнітівський замок. В поході на Долину бачимо також села: Струтин, Лопянку, Липовицю, Суходіл, Новоселицю, Тростянені і Турю²⁾. З помежи тих що здогнали в Суходолі долинського підстаросту Яшовского та долинських Жидів, згадують ся селяне зі Струтина, Лопянки, Грабова, Ілемя, Суходола, Липовиці, Надієва, Ракової. Вони розбили кондукт Яшовского і побили кількадесять долинських Жидів³⁾.

З поодиноких спорадичних випадків згадаємо ще ось які: Долинський міщанин, Юрий Гошовский, скаржив ся на селян з Велдіжа й Лолина за те, що вони напали на нього на дорозі в Лолині, коли він утікав з Долини від бунтівників. Його покалічили сильно і забрали грошей 3400 зл., в дорогих річах 2000 зл., в одіжн 2000 зл.⁴⁾.

Подібна доля стрінула иньшого долинського міщанина Мельхіора Павловича, що утікав також від бунтівників. Зайшовши до Рахні, віддав він себе тамошнім селянам в опіку, але вони, разом із своїм попом Паньком, забрали все його майно⁵⁾.

Селяне з Ілемя пограбували 5 грудня долинського міщанина Станіслава Улановского⁶⁾.

Зрештою селяне сього повіту лучили ся з калуською громадою, бо самі в горах менше могли мати нагоди для поживи, як на долах.

5. Жидачів — Стрий — Дрогобич.

Тепер перейдемо до огляду прояв народніх рухів на західній території правого Подністров'я, щоб обіймала околиці Жидачева, Стрия й Дрогобича. Вперед тут скажемо, що сей образ

¹⁾ Жерела IV, N. CXI, ст. 258. З родини Голинських згадуєть ся також Юрко, що скривдив дещо Мартина Цемержинського в Голині (Ind. rel. castr. Halic. t. 142, p. 490).

²⁾ Жерела IV, N. XCIX, ст. 246—7.

³⁾ Жерела IV, N. XCVII, ст. 243—4. Також в *Inducta-x relat. castr. Zydaczou. a. 1649—50, t. 40, p. 508—10.*

⁴⁾ Жерела IV, N. CLX, ст.

⁵⁾ Жерела IV, N. ст.

⁶⁾ Ind. rel. castr. Zydaczou. a. 1649—50, t. 40, p. 484—5.

вийде доволі незначний супроти попередніх, не побачимо тут ані сеї інтензивности, ані сеї громадної організації, що в Калущині та Товмачині. Причиною буде з одного боку натуральне ослаблене руської реакції проти дотеперішнього ладу, з другого боку мабуть мало маємо звісток про дальні околиці Стрия й Дрогобича, окрім тих, що переховались у книгах жидачівського, перемиського і львівського іроду. По можности передамо всі звістки про спорадичні рухи починаючи від найближшої Жидачівщини.

Місто Жидачів, хоч було осідком старостинського уряду¹⁾, стало в ряди сих міст, що перейшли на сторону загального повстання. Про Русинів у самому місті знаємо, що міщане збунтовались під проводом пона Ілька від св. Миколи та його зятя Федора, напали на замок, пограбували зложене тут шляхотське майно та взагалі наробили чимало шкоди²⁾. Більше про їх діяльність не можемо нічого сказати.

Тою самою дорогою пішли журавенські міщане. Одначе про їх поведжене у місті не знаємо ніщо ближше, мабуть воно не було иньше, як де инде. За те виступають вони під проводом свого попа-намісника і міщанина Свиста в походах по околиці. Бачимо їх в товаристві белян із Млиниск, Любші й ин. Околична шляхта схоронила ся від козаків й бунтівників до замка в Руді, межі нею й родина Язвінських. Коли їм ніхто не давав докладної звістки, що діється в їх добрах, вибрав ся один з них Томах із замку на звідини. Коли вже повертав, напали на нього журавенські міщане зі згаданими селянами, забили разом із слугою Войцехом, оба тіла наперед закопали в поли, опісля, боячись доводу, викопали, посікли й віддали псам на жир, до того, розуміється, позабирали все, що при них було, межі тим 3 коней³⁾.

Селян з Любші подибуємо иньшого разу в товаристві смугівських людей, що під проводом Гриця Мельника, Стася

¹⁾ Старостою в 1648 р. був Єронім Оссолінський.

²⁾ Жерела IV, N. XCV, ст. 240. При тій нагоді мабуть знищено всі судові книги, бо що їх знищено, про се маємо звістки (Ind. rel. castr. Zydacz. t. 40, p. 416), зрештою всі книги переховані в Краєвім Архіві починають ся аж від 1649 р.

³⁾ Ind. relat. castr. Leopoliensium, a. 1649, t. 399, p. 1217—20 (Скарпа батька й дітей тогож Язвінського 16/XI 1649).

Мижикова, Матвія Штата напали на двір Юрія Слапковского в Смухові та пограбували його¹).

Межи иньшими наддністрянськими селами згадують ся ще: Буковина, Викичі(?), Молотів, Димидів, що напали й пограбували Олександра Соколовского в Бережниці²).

Різько грабіжний характер мав нахід селян з Київця на Держів. Коли держівський дідич Ян Гардлінський переховував ся в стрийськім замку від козаків, вони зібрали ся в кількадесять чоловіка, вчаси на конях, вчаси піхотою впали серед страшного крику: галай! галай! до Держова. Люде, почувши такий крик, поперестрашували ся й поутікали, хто з чим міг, до ліса. Кнївецькі селяне кинули ся по хатах, позабирали, що лише найшли догідного, далі пігнали в погоню за селянами. Дігнали їх і змусили покинути й останки свого добра. При тім так перестрашили одну селянку, жінку Івана Мельника, що вона розпрощалась із тим сьвітом. Опісля повернули до села, вдарили на двір, службу порозганяли і пограбували усе до чиста. Повертаючи позабирали з поля селянську і двірську худобу, навіть знищили попівську пасіку під лісом³).

З помежи иньших селян висовують ся на першій плян люде з Сулятич. Коли козакі були в сих околицях, то один сулятицький селянин гостив у себе козаків цілий тиждень. Натурально, що така гостина переходила його маєткові засоби, тому він їх собі добував силою. Він попровадив селян між иньшим і на двір Григорія Братковського, таки Русина, в тому самому селі, пограбував до нащадку. Межи добичею було й 13 свиней, котрі зараз один з них Васьо Подорожний порізав на бенкет⁴).

Иньшим разом сулятицькі селяне, получивши ся з сусідами з Балич пограбували майно Миколая Даниловича в Сулятичах. Посеред Баличан бачимо також тамошнього сьвященника. Вони ще в грудні по відході козаків під проводом Мельника напали на

¹) Жерела IV, N. LXXXIX, ст. 236, Интересно, що з поміж обвинувачених один названий Ганс (Hans), що вказовало б на чоловіка німецького роду.

²) Жерела IV, N. XCVI, ст. 241.

³) *Inducta relat. castr. Zydasz. a. 1649—50, t. 40, p. 73—4.* Сей Ян Гардлінський подав наперед скаргу в сій справі до війтівського суна в Стрию, потім оповів її перед гродським судом в Жидачеві.

⁴) Жерела IV, N. CXXXVIII, ст. 290—1.

Яна Цекліньського, самого піймали, звязали, били й покинули за неживого, худобу його забрали собі¹⁾.

Посеред бунтівників бачимо також шляхтичів-Русинів Вітвицьких з Вітвиці. „Вони, будучи грецької віри, маючи хибну надію, що будуть панувати“, розбили 16 жовтня Станіслава Ліпницького, що ледви сей остав ся при житю²⁾.

З околиці Болехова не можемо вказати нічого більшого окрім того, що вже сказано в попереднім розділі при обговорюванні бунтів долиньського повіта. При наході на Долину бачили ми селян з Тростянця й Турі³⁾, селян із Гошова при нападі на Креховичі⁴⁾.

Про самий Болахів не маємо ні одної звістки, щоб він ставав по стороні бунтівників, противно, згадувано вже, що в тамашній замок утікала шляхта навіть із подальших околиць⁵⁾. Може бути, що се місто оборонилось від усяких нападів.

Інше таке місто, що видержало непорушно козацько-селянську хуртовину, се Стрий. Дібрий замок і спільна військова залога принесла сьому містови назву „вірного“. Воно було навіть так сильне, що могло давати поміч иньшим, межи тим і Дрогобичеві, як низше побачимо. Ся сила мабуть панувала й над цілою околицею, бо й про околичні села не маємо нічого, що вказувало-б на який більший рух помежи ними.

Перейдемо тепер до Дрогобича. Коли козакі розбрили ся по Галичині і бунт найбільше розгорів ся, дрогобицькі міщане старали ся укріплювати місто, сподіваючись нападу чи від селян чи від козаків. Попідправлявано заборолу, брами і ненастанна сторожа мала звернені очі на зверх. Але се не багато помогло, бо у самім місті багато було Русинів, а їх симпатії були по стороні ворохобників. Вони уміли якось порозумітись і послати кількох з поміж себе до козаків, заохочуючи їх на Дрогобич. Був се козацький відділ, що повертав не далеко Дрогобича з гір. Русини позносили усі свої річі до церкви, не кажучи нічого католикам і Жидам. Коли козакі підійшли під саме місто, міщане на валах почали до них стріляти. Тоді Русини піднесли вели-

¹⁾ Жерела IV, N. CXX, ст. 268—9. Ind. rel. castr. Zydzaczou. t. 40, p. 45—6.

²⁾ Жерела IV, N. CLIII, ст. 311.

³⁾ Жерела IV, N.

⁴⁾ Ind. rel. castr. Zydzaczou. t. 40, p. 97.

⁵⁾ Жерела IV, N. CXXXIII, ст. 284.

кий крик: „Не стрійляйте — казали — бо погубите себе і нас!“ і почали утікати до своєї церкви, що була оточена муром і в'алом, позабиравши з собою стрільби й иньше оружжя. На решту міщан упав страх і кинули також утікати. Козаки увійшли без перешкоди у місто і вдарили передовсім на місцевий костел і спустошили його, забравши при тім зложені тут шляхотські депозити. В тім нападі на костел мали участь також і місцеві Русини, як показуєть ся з иньшої скарги¹⁾. Козаки полишились довший час в місті. Дрогобицький священник Антін Чернохреський і міщане Іван Росолович та Іван Березович гостили два тижні в своїх домах козацьку старшину. Вже козаки полишили місто, прийшла військова поміч від Стрия. Тоді міщане-Русини, передовсім Тимофій Михайлович, Лев Чучвара, Стефанчук, пустились по околичних селах з агітацією, аби селяне бунтувались і йшли відбивати місто. Дійсно зібрали велику громаду селян, що доходила двох тисяч, і вдарили знову на Дрогобич, добули і зчинили різню. Про дальшу долю Дрогобича не звісно нічого²⁾.

З наведеного образка видно наглядно, що боротьба, яка звела ся помежи Русинами й Поляками в Дрогобичи має сильний релігійно-національний характер. Соціальний мотив уступає тут на дальший план, головну керму бунту ведуть будь-що-будь виднійші міщане, два радники, один сучасний, иньший давнїйшої каденції (*antiquae residentiae*) і т. ин. Суцільна організація, єдність і солідарність ставляють дрогобицьких Русинів на одному з найперших місць межи народніми рухами 1648 р. в Галичині, хоч на жаль, так мало про них можемо сказати.

Вище було сказано, що дрогобицькі Русини, кинувши ся на агітацію по околиці, зібрали до 2000 народу, щоб ревіндикувати страчену позицію в місті, одначе по за се нічого близшого не можемо сказати за сей селянський рух. Докладніших звісток про становище селян маємо лише дві, про Криницю і Східницю. Софія Тарнавська, властителька Криниці (коло Меденич), скаржила ся на тамошніх селян, „що вони в місяцю падолистї, в ріжних днях, заманені своеволею козаків, покладаючи на них надїю, кинули ся до бунтів, учинивши змову і спільну нараду, напали оружно в ночі на двір“. Тарнавскої не було дома, вона зі страху ще перед тим була виїхала, а селянам казала загнати худобу до Стрия. Селяне не то що не послухали її, худоби не

¹⁾ Ind. rel. castr. Zydaczou. t. 40, p. 199—200.

²⁾ Жерела IV, N. LXXX, ст. 220—3.

відогнали, лише видали козакам і Татарам, до того пограбували весь масток і спалили двір¹⁾.

В иньшій боці Дрогобича серед гір проявився бунт у Східниці. Тамошні селяне серед розрухів і козацьких переходів збунтовались також, наперед забили Миколою Іродського, що був урядником державця Східниці Самуеля Цебровського, його жінку видали козакам, міщанина Любаша, двірника, і його жінку Анну так само усмертили. При першій забрали 500 зл. готівки. Потім ціла громада вдарила на замочок в тому самому селі: добули позакопувані скрині, лише голі стіни полишили, двір підпалили, з гумна вивезли все збіжжя: 500 кіп вівса, 200 гречки, 100 жита, 400 сколоздрі²⁾, 100 кіп пшениці, решту спалили³⁾.

Сей бунт селян у такій далекій околиці як Східниця, велиць додумоватись, що ціла ся підгірська околиця видала також багато бунтівників, про котрих одначе мало маємо звісток.

Нахил до розбишацтва серед селян сих околиць побачимо ще по 1648 р., про се ще говорити мемо пізнійше⁴⁾.

Таким способом ми перейшли всі важніші події народніх рухів на цілому підгір'ю від Черемоша до ріки Стрия. Винадалоб подати дещо про дальші західні провінції, лише тут звістки наші вельми убогі, про Самбірщину такн не знаємо нічого, а про Сянічщину говорити мемо, хоч теж не багато, аж при самому кінці огляду. Тепер перейдемо на лівий бік Дністра, на територію, що розтягається від Стрипи по Верешницю. Відділюване сеї території добре не лише для догідности, але також тутешні рухи відрубні організацією, подекуди й характером від правобережних.

6. Підгайці — Рогатин — Комарно.

Може більше на сім місці належало-б говорити про Бучач, але скупість звісток і натуральний звязок із Чортковом веліли нам згадати сю місцевість у другім розділі, тож почнемо з Підгайців.

¹⁾ Жерела IV, N. CLXV, ст. 341.

²⁾ Сколодра — се мішанина ячменю і вівса.

³⁾ Жерела IV, N. CXXXVII, ст. 288 - 80.

⁴⁾ Помежи скаргами на бунтівників маємо ще скаргу на селян з Високих Вишень (? , одначе назва села тут мабуть перекручена, як се має бути Виснє Висоцко, то справа належить до сього місця. На них жаліли ся Сваричовський і Височанський за побите й пограбованє (Жерела IV, N. XCVIII, ст. 246).

Про тутешніх міщан знаємо лише один момент, але з нього буде можна догадуватись про постійну участь в рухах. Ми вже стрічались з підгаєцькими Жидами, що утікали ще завчасу за Дністер, мабуть вони боялись своїх Русинів. Зараз з початком жовтня, коли польська шляхта покинула Будзанів, міщане розбивали й грабували. Знаний вже нам Замеховський гнав стадо своїх коней у Польщу (in Poloniam), але Підгаєччане силою забрали їх для себе. Деякі річі його були переховані у одного підгаєцького міщанина Леся Северичина, межі тими і родинні папери; усе те дісталось у руки бунтівників. Замеховський рахував собі шкоду на 10000 зл. Се не був звичайний випадок, що вчинили деякі міщане, але загально-міщанський рух, і доказом того нехай буде се, що в оповідженім випадку веде перед сам підгаєцький війт Захарій Більдага¹⁾.

На сьому місці подамо образок розбишацтва, не громадного, тільки часткового, що грало не маловажну роль серед того часу. 9 січня 1649 р. приведено до Язловецького міського уряду неробочого Андрія з Губина, підданого Папеского, і віддано на допит. Ось зміст його зізнань: Наперед зібралося їх п'ятеро, він, Микита Мисів, Яким, Іван Проскурничин, Лучка Озарчишин — всі з Губина. Вони розбили поперед у Зарваниці шляхтича Ірохольського і поділили ся його добром. Проводирем був Проскурничин і, натурально, собі забрав найбільше добичі, а Озарчишиному дали лише одну срібну ложку. Коли сї річі поприносили до свого села, то їх пан, Папеский²⁾, відобрав усе від них, одначе самим нічого не чинив. Лише одного коня уміли сховати перед ним. Іншим разом ходили губинські селяне, як Микита Кузькович, Грицько Григоркович і ин. розбивати (оргyszkami) на Беремiani, а з ними ходили й деякі селяне з Бедриховець: Павло Долинський, Киян Кариш і Поповичів син із своїм сином³⁾. Таких віддільних купок розбишаків мусіло бути дуже багато осеню 1648 р., але се було вже чисте розбишацтво для самої лише поживи без усяких інших моральних мотивів.

¹⁾ Ind. rel. castr. Tremboul. a. 1648—9, t. 131, p. 642—3 (Красний Архів у Львові).

²⁾ Імени не подано, з того часу знаємо Станіслава Папеского, що був податковим поборцем Галицької землі.

³⁾ Жерела IV, N. XLI, ст. 153—5 (Признанє селянина Андрія з Губина 9/І 1649).

Інших звісток з території по обох боках Золотої Липи не маємо, частійше за те виступають місцевости від Гнилої Липи. З наддністрянських околиць селяне з Семяковець¹⁾ і Медухи ще дуже рано, бо 1 вересня напали на маєтність Петра Студзенського в Медусі. Наперед знищили пасіку, а коли возний Войцех із Студінки почав їх відводити від такого діла, забили його з ненависти до католиків²⁾, пограбували і спалили двір, зруйнували солодовню (*molendinum brachatorium*), навіть повиїнали ліси й гаї³⁾. Помежи сими бунтівниками згадується навіть одна урядова фігура, а се возний Вартоломей Шуткевич⁴⁾.

Трохи далі на північ бачимо селян із Долішньої Липиці та Славутина, підданих Скотніцького. Вони мали живу участь в бунтах цілу осінь, а спеціально подаєть ся їм таке хитре діло. Томаш Стамеровський, дідич в Сернках, побачив, що мусить кинути свій замок, виїхав з возами, жінками, дітьми й худобою далі на захід, а в замку полишив лише слуг, що мали обороняти полишене добро. Згадані селяне прийшли тоді громадно до замку, заявляючи охоту боронити його від Татар. Слуги впустили їх, і вони господарювали тут вісім тижнів. За той час рознесли вони все, що лише полишив Стамеровський, збіже і сіно згодували своїми кіньми, навіть спустошили ліс⁵⁾.

На замок міста Журова напали селяне з Явча, Васючина і Воскресинець (коло Рогатина) разом із іншими сусідами і пограбували його. З першого села виступає також при тім тамошній священник Василь⁶⁾.

Люде з Уїзда під проводом свогого попа, з Юнашкова, також із своїм священником і його сином Лесьом, разом із селянами з Куничок (Кунич) і Горішніх Сернок ще з самого початку селянських бунтів спустошили маєтність Томаша Скоповського (державця) в селі Обельниці, певне не без помочи місцевих селян⁷⁾.

¹⁾ В дотичнім акті подибуємо назву Siemihowce (Семиківці), але тут певно похибка, замість того має бути Sieniakowce (коло Галича).

²⁾ *vt etiam nomen hominum catholicae fidei deleteretur...*

³⁾ Жерела IV, N. LVII, ст. 184.

⁴⁾ Тамже ст. 184.

⁵⁾ Жерела IV, N. CXXXVI, ст. 287—8.

⁶⁾ Жерела IV, N. CIII, ст. 250.

⁷⁾ Жерела IV, N. XCIV, ст. 230—46. Про недалекий Кунашів не маємо ніякої спеціальної звістки, хоч згадуваний вже нами Василь Амброжик помежи проводирями бунтів згадував про Крокоса з Кунашова (N. XL, ст. 152).

Перше місце серед народніх рухів на правім Подністровю належить ся безперечно тром містам: Рогатину, Підкаменю і Кнїгиниці. Мабуть сї міщане чинили найдальші походи з помежи всіх бунтівницьких громад Галицької Руси

Перед водив Рогатин. Тамошні міщане стають у ряди бунтівників з приходом козаків до міста. Тут маємо майже одиникий приклад для характеристики політичної діяльності козаків в походах по Галичині. Вони в Рогатині скинули дотеперішню міську управу і завели нову, поставивши від себе головою міста Гаврися Кучаровича чи Кичарського, сина Івана, і він від тепер проводить у всіх справах¹⁾. Першим кроком діяльності рогатинських міщан було, як і по иньших містах, знищене основ знелюбленого католициста. В сїм місті був латинський костел св. Миколая, на нього то й звернено перший удар. Міщане й люде з передмістя Бабини, „з великої ненависти до католицької віри“²⁾ напали на сей костел 6 н. ст. жовтня порозбивали двері й замки, пограбували до чиста, порозкидали й поганьбили реліквії, не лишено і гробів у спокою, навіть підлогу повиривали і т. ин., вкінці до середини понаскидали трупів, навіть таких, що релігійний ритуал забороняє їх ховати. Шкоду костела раховано-опісля на 30000 зл. Потім кинули ся на дома, де жили монахи, і з вісьмох їх полишили тільки голі стїни, бо навіть забрали двері й вікна. При сїм кляшторі була й школа, і її спустошено разом із домами, де жили учитель (*baccalaureus*), органіст і иньші костельні слуги. В домі пароха кс. Хризостома Янецкого забрано між иньшим богату бібліотеку (*ex multis et variis authoribus concinnatam*), образи й т. ин., наробивши шкоди на 10.000 зл. Вкінці зруйнували бровар, що належав до того кляштора, — взагалі не zostалося цілого кутка по них³⁾.

В походах по околиці лучили ся рогатинські міщане з иньшими громадами, мали вони також участь у наході на маєтність Стамеровского в Середніх Сернях⁴⁾. Вони ходили також у Підкамінь і там при помочи тамошніх міщан пограбували замок⁵⁾.

¹⁾ У скаргах зоветь ся він звичайно: *pro tunc adnucatus per Kozakos institutus*.

²⁾ *gravi odio contra fidem catholicam romanam conspirantes*.

³⁾ *ne vnum quidem integrum angulum, qui inhabitari possit, reliquerunt* (Жерела IV, N. LX, p. 186—8: скарги кс. Янецкого)

⁴⁾ Жерела IV, N. CLVII, ст. 336.

⁵⁾ *Ind. rel. castr. Zydzaczou. a. 1648—9, t. 40, p. 466—7, 519—21.*

Підкаменчане звичайно самі не виступають, лише в товаристві рогатинських міщан, при них грають важну роль також міщане з Книгинич. Ми знаємо, що вони ще 23 серпня напали цілою громадою на трох шляхтичів, що тудю переходили до Львова, побили їх тяжко, грошей забрали і при тім погрожувались „не жити тепер ані одного Ляха на сьвіті“¹⁾. Розуміється, що енергія їх після серпня цілком не ослабила ся, тож бачимо їх поміж першими бунтівниками на лівім боці Дністра.

Над ними запановує якийсь час двох руських шляхтичів з Новоселець: Андрій Струтинський і Федор Мединський, що зовуть ся моторами бунтів²⁾. Вони оба навели громаду, зложену з Книгиничан і селян з Новоселець і багатьох інших бунтівників на своїх сусідів, новоселецьку польську шляхту. Числом доходили до 200 чоловіка, тож можливо, що поміж ними були може й рогатинські або підкаменські міщане. Було два походи сеї громади на Новосельці. Наперед пограбували шляхотські двори, межі ними й двір Софії Ірушецької, і її самої мало що не вбили³⁾. Не вдовзі опісля в ночі з неділі на понеділок, майже о півночі, вдарили на двір Себестіяна Новосельського в тому самому селі. Він мабуть почував себе безпечним, думаючи що по одноразовім знаході вже другий раз не наважить ся ніхто на нього, тож спокійно спав у тій хвилі. Вийняли його з постелі і почали сильно бити. Коли думали, що вже не живий, покинули його. Тоді Андрій Струтинський, побачивши, що побитий міг би ще віджити, крикнув: „Панове атамани! ви тільки подразнили того чоловіка на свою голову! Се Лях і був жовніром, багато він вашої і нашої Руси позабивав!“⁴⁾. На сеї поклик позбігались назад бунтівники і не як люде, а як psi wściekli іасу впали до хати, виволокли на подвірє і тут йому відтяли голову. Тоді ще Струтинський і Мединський почав намовляти товаришів (*biegał, iak szalony*), аби тіла не ховати, кажучи, що нехай се тіло їдять пси і свині. Опісля ще виволокли жінку Новосельського Зузанну Жуліньську, збили сильно і потім почали грабувати двір⁵⁾.

1) Жерела IV, N. XIV, ст. 60.

2) ...iako nawodzicielom tych buntow...

3) Ind. relat. castr. Zydzaczou a. 1649—50, t. 40, p. 95—6.

4) На иньшому місці переповіджено сї слова: благочестивої Руси...

5) Жерела IV, N. CXXXI, ст. 280—2 (скарга Новосельської 19/V 1649).

Іншим разом ходили кнїгиницькі міщане разом із селянами з Загір'я на Ходоростав (Ходорів). Вдарили наперед на костел, обложили його¹⁾ і здобувши пограбували до чиста. Вкінці пустили ціле місто з димом. Коли після того ходили ще по околиці, знищили став у Добровлянах вартости 5000 зл., збіже забрали, навіть напастували спокійніших селян з Дубровлян, Демидова, Молотова²⁾.

З тим походом на Ходоростав (Ходорів) вяжесть ся й одна трагічна доля Жида Носана, Йоськового сина, з Ходоростава. Він був арендаром в Кнїгиничах від Александра Цетнера, подільського хорунжого, що був власником сього містечка. В часі находу на Ходоростав утік він з рук бунтівників і переспів цілий критичний час на сплавах озера. Коли вже розмірно втихомирилось і козаки покинули Галичину, він хотів довідатись, що дієть ся з його арендою і прийшов до Кнїгинич. Міщане Побачивши його, заспокоювали його, говорили, що йому ніщо злого не стане ся, і завели його немов би то в безпечне місце до кнїгиницького сьвященника Федора, що старшував тоді над ними. Головним керманчем сеї справи був зять війта Остаф. У попівській хаті перебув він кілька день. Одного дня зібрала ся громада міщан коло хати сьвященника, просячи о. Федора, аби їм показав їх арендатора. Сей робить то з почестю для Жида (*fauog oswiadcza*), випроваджує до сїней, але одночасно ймили його міщанські руки і таки без почеси завели на цминтар коло католицького костела³⁾. Тут розстрілили його, одіне здерли та заборонили під суворою карою не ховати його тіла. Було се 15 н. ст. грудня. Родич того Жида Носана, Файднш з Ходоростава, підносячи скаргу на такий злочин, подав також деякі мотиви сього кроку кнїгиницьких міщан. Вони се вчинили, оповідає він, „вчати для того, щоб забрати гроші, що були при ньому, вчати аби увільнити ся від довгів на його користь і щоб більше не витягав від них аренду, вкінці щоб забрати для себе сей його маєток, що був у Кнїгиничах“. Треба вкінці додати, що здерте Носанове одіне забрав для себе піп Федір і ходив у ньому довго, бо ще в осени 1649 р.⁴⁾.

¹⁾ tormentis bellicis cinxerunt.

²⁾ Ind. rel. castr. Zydaczou. a. 1650—51, t. 41, p. 630—3.

³⁾ Нема сумніву, що сей костел був одним з перших предметів ненависти Кнїгиниччан.

⁴⁾ Ind. rel. castr. Zydaczou. a. 1649—50, t. 40, p. 551—2 (Скарга Жида Файднша з Ходоростава).

Взагалі відхід козаків з Галичини не спинив відразу руських бунтів. Міщане й селяне боронились ще проти повороту шляхти, що скоро почала стягати ся до своїх спустошених дібр. Тут і там мусів зазнати пан не меншого лиха, як при втеці, денеде прийшлося не зажити цілком поворотного шастя, розлючені селяне вбивали його. Подібно стало ся в Бориничах. Арендатором сеї маєтности Цетнера був Адам Ржечицький. Він повертав з иньшою шляхтою 6 грудня. Коли прийшов до Боринич, тамошні селяне показували веселе обличчє, удавали велику радість з повороту і витали нана¹⁾. Але в душах їх був гадинний їд, як казав пізнійше брат Адама Ржечицького Александер. Як лише запала ніч, з'явила ся велика громада бунтівників. Були там кнїгиницькі міщане під проводом свого сьвященника Федора, селяне з Острова зі сьвященником, так само з Городища, селяне з Ляшок і Молодиньча. До них прилучили ся натурально всі бориницькі селяне з попом. Взагалі скарга приписує цілу ініціативу сього нападу попам²⁾. Опівночи вдарили всі на двір. Ржечицький, побачивши, як його заскочили, утік з двора і піхотою почав утікати в напрямі до Берездовець. Бунтівники пігнали за ним, він цілу дорогу обороняв ся шаблею. В Берездівцях був давнійше замок, розвалений тепер бунтівниками і в розвалинах того замку схоронив ся він. Але його тут відшукали і вбили, забравши від нього 1.500 зл., а опісля повернувши ще раз до Боринич, докінчили спустошіня³⁾.

Тиждень пізнійше себто 13 грудня подібно сталось у Роздолі, при тім мали участь окрім згаданих міщан і селян ще й міщане з Рогатина й Підкаменя. Тоді повертала шляхта й польське духовенство зі Львова в свої околиці, також роздільські міщане-католики і Жида з Комарна, де видержали козацькі напасти. Помежи шляхтою була також Софія Чернейовска, вдова по львівським підкоморию, Яні Чернейовскім. Прийшовши до Роздола, позносили весь свій маєток до католицького костела Кармелітів, що був обведений муром разом із замком, бо ще не були цілком певні внутрішнього спокою. Тимчасом несподіваний напад

1) którego piękniemi y łagodniemi, wewnątrz prawie iak gadziny iakie iad maiąc, witali.

2) czyniwszy między sobą spólną radę y zwoławszy się, tak popi iako y sąsiedzi ich...

3) Жерела IV, N. CXIX, ст. 266—8.

бунтівників збавив утікачів і того добра, що везено до Львова й Комарна¹⁾.

Покривджені так описували цілу справу: Коли розійшла ся звістка про поворот Поляків до Роздола, оголошено публично в Підкаменю: „Оце католики з Жидами й ксьондзами прийшли до Роздола, як поспішимо ся, то будемо мати велику добичу!“ Коли вже зібрала ся велика громада, вибрано проводирем сього походу підкаменського міщанина Станіслава Каминського, Руткового сина. В ночі напали на роздільський замок і кляштор, споганили „нечестними словами“ Чернейовску, її добра забрали на 20.000 зл., забили двох шляхтичів, слуг Станіслава Ржевуского і богато Жидів, межі ними його арендатора Авраама, забравши при ньому 900 зл., патра Урбана, Кармеліта, дігнали аж коло тростиненського млина і там убили, тіло його не знать куди сховали. Зрештою порозбивано всі двері, загарбано усе зложено добро, обдерто навіть костел²⁾. 30 н. ст. червня приведено до Роздола двох із тих бунтівників: згаданого Каминського і Федька Полатайка з Підкаменя. Зложено спеціальний суд із шляхти і міщан під проводом Самуеля Зянковського і піддано їх розпиту. Каминський так описував справу³⁾:

Рогатинські міщане, особливо Гаврило, що був вибраний сотником в часі бунтів, Тарнопольський і Попович, з иньшими міщанами, котрих не знаю з імені, одні піхотою, иньші на конях приїхали в неділю до нас кілька тижнів перед Різдом о самім полудні. Було всіх до 30 може й більше і веліли нам іти на охотника. Але що нас не багато збирало ся, післали звідси до містечка Кнігинич, бо вони здасть ся, знали перед тим про се. Приїхало Кнігиничан зараз до Підкаменя на 40 конях. Гаврило вернув ся до Рогатина, а ми йшли до Роздолу на добичу, знаючи про Ляхів і Жидів. До нас прибували люде з Острова, Руди і иньших сел. Коли ми прийшли на гостинець, що йде від Ходоростава, зійшли ся ми з Кнігиничанами, що йшли просто піхотою, і раховано їх на 124, а над ними старшими були Кручкові, що завідують пасіками у п. Цетнера. Як ми були в Берездівцях, приходило ще більше, бо йшли

¹⁾ Жерела IV, N. LXXXVII, ст. 232—4. Додаток N. III, ст. 248—50. *Inducta relationum castrensium Zydzaczouiensium a. 1650—1*, t. 141, p. 9—16.

²⁾ Жерела IV, ст. 234, 349—50.

³⁾ *Ind. rel. castr. Zydzaczou. t. 41, p. 12—16.*

і зо сел. До Роздолу прийшли розсвитом в понеділок і зараз кинули ся до кляштору з селянами з Берездовець Олексятами й Бриндзак-ком; застали ми там підкоморину львівську, але ми її самій нічого не чинили, бо нас роздільські міщане упросили. Пана Козяровського забили з Іванкової намови, я сам його наперед втяв, куди не знаю, бо нас було багато, річи хто міг, то брав і я узяв був бодню з ріжними річачи, але міні відобрали Рогатинці і Кнїгиничане, а 6-стрільб взяв п. Касіновський, підкаменський підстароста, бо він мене був всадив до арешту і знов випустив. Коні п. підкоморної взяли Кнїгиничане, ділячи ся. Рогатинці і Кнїгиничане вийшовши з Берездовець в Острові забили п. Ржечицького в домі ксьондза (?).

Федько Полатайко оповідав подібно, межи иньшим, що Рогатинці одного з Підкаменчан, Гаврилка, послали до Кнїгинич. З Острова були Бігата, Побережник, иньших не знає. Він з ними не хотів їхати, але Каминський грозив йому: „як з нами не пійдеш, то сами тебе забемо“ і втікаючи смерти з їх рук він пійшов з ними. Забрані річи дав переховати шваґрови Хедькови Яловому в Підкаменю. Гнали також худобу й коні. Коли прийшли до Підкаменя, Рогатинці і Кнїгиничане пили у підкаменського війта. Не знаю чи ділили ся в Підкаменю, бо багато Кнїгиничан в Берездівцях розійшло ся зараз і Островяне лишились дома, так що мало їх прийшло до Підкаменя.

Після сих признань засуджено обох на смерть і стято публично на місті.

Як бачимо з наведених вище зізнань, то виходить деяка ріжниця помежи представленим покривджених і обвинених. Там обвинувачують в першій мірі підкаменських міщан, спеціяльно самого Каминського, тут складаєть ся вина на Рогатинців. Се сама по собі справа маловажна, хоч Каминський міг у власнім інтересі звалювати вину на иньших. Хибний тут також натяк на забите Ржечицького, що сталось тижнем скорше і не в Острові, а в Бориничах чи властиве в Берездівцях.

Що до самого Роздолу, то маємо ще одну звістку, що кидає сьвітло на русько-польські відносини в самому місті. 10 мая 1649 вийшов позов від Станіслава Ржевуского і роздільських міщан проти Александра Конецпольского, аби він видав 17 роздільських міщан, що втікли до Лисця. Сі міщане, як Іван Псючок, Петро Сугай, Артим Ткач, Яким Возний, Мись Сачиншин, Юрко Гринів, Федько Солодовник, Ярема Кушнір, Мартин Дубельчиків, Федір Ткач, Іван Кульчицький, мали підчас розру-

хів видати роздільський замок (claustrum) з замкненими в ній католиками в руки Татарів, та й иньшим міщанам і Ржевускому набобити багато кривд і напастей, грабувати коні, корови й иньший добуток. Вчинивши се разом з богатьома иньшими утікли з Роздолу, згаданих одинайцятьох осіло в Лисци, решта розбрилася по иньших містах¹⁾. Тут доволі не ясно, з якою справою маємо діло, чи се окремий випадок від обговореного вище, і чи єї міщане ще перед тим дійсно Татарам видали замок, чи знов се той самий замок, що здобули рогатинські, підкаменські й кнігиницькі міщане, а згадані Розділівці були їм при тім помічними.

Таку саму політику, не допускати до повороту шляхти, проводили й селяне з Молодиньча й Голешова. Коли Мацей Личковский, що в *zasługach* у Цетнера держав Молодиньче, повернув при кінці падолиста до свого дому, тамошні селяне 29 падолиста, в ночі з неділі на понеділок, взявши в руки кий, коси й т. ин., вдарили на двір, вирубали двері, хочачи піймати ворога. Личковский утік на гору, деякі полізли за ним, иньші обступили довкола хату, аби куди дахом не втік, вкінці скинено його з гори на сіни, січено ножами, стріляно до нього, аж Богу духа віддав. Матір його жінки, Катерину Дмуховску, били, „переводячи її на руську віру“, так що в кілька днів умерла. Так само вмерла дитина скалічена косою в голову. Жінку Личковского Софію міцно побили, хотіли відрубати голову до порога, але серед замішання вона спаслась, утікла. При тім пограбували весь добуток Личковского²⁾. Ті самі разом із Голешівцями й иньшими бунтівниками вже під зиму 14 грудня під проводом Івана Турчина, Михайла Лабяка (з Голешкова) і Савки Саликового (з Молодиньча) напали опівночі на двір львівського ловчого Іаспара Вельжиньського в Млинісках. Найшли лише слугу Станіслава Васеньовського, що зрештою завідував маєтком. Вийняли його з ліжка, обдерли одіж, покалічили, потім утяли сокирою голову. Жінку його Анну били також, обдерли й вели до ставу топити, одначе якимось щасливим способом вийшла ціло. При тім наході пограбовано цілий маєток³⁾.

Про иньші міста сеї середини Галичини знаємо лише тільки, що міста як Бібрка, Миколаїв і Щирець були дуже по-

¹⁾ Жерела IV, N. CXXI, p. 269 - 70.

²⁾ Жерела IV, N. CLXI, ст. 339. Ind. rel. castr. Zydaczou. t. 40, p. 446—7.

³⁾ Жерела IV, Додаток N. II, ст. 347 (скарга Анни Васеньовської).

нищені в тім часі, одначе не стрічаємо ніяких звісток про те, в яких відносинах були тамешні Русини до козаків і бунтівників. Правдоподібно, що й вони ассимілювали ся загальним народнім рухом. Самуїл Кушевич пишучи про забирація козаками галицьких міст на захід від Львова та про тамешні міщанські революції, каже лише загально: „Те саме дієть ся в иньших містечках, по противнім боці Львова“¹⁾.

З помежи сел у сих сторонах згадують ся лише: Вербіж, Гонятичі, Черкаси та Кагуїв.

Сі селяне, піддані львівської латинської капітули, зараз після відходу козаків і Татарів пограбили й спалили двір в Вербіжи, при тім двірського слугу шляхтича Яна Копора живцем закопали у землю, міщанина якогось Яна Вахлевича забили, брата місцевого посесора Александра Міцовского віддали козакам на туртури, віддавши до сеї операції желіза з плугів, його-ж жінку, що з дитиною лежала в ліжку, викинено на мороз, з чого дитина зараз померла, мати перестудилась, що довго мусіла відлежати. Шкоду рахував собі посесор Петро Міцовский на 7000 зл.²⁾.

Одно лише Комарно в сих сторонах видержало непорушно серед цілого замішання. Тут був доволі сильний замок і міські укріплення, то-ж полковник Головацький даремно його добував по відході козаків з під Замостя³⁾. До Комарна стягалась також околична шляхта, міщане-Поляки й Жиди з иньших міст, як ми се бачили — навіть із Роздолу, і тут безпечно перебули грізну хуртовину, хиба ще декому при повороті до рідних місць прийшлося більше або менше потерпіти від лютих бунтівників.

Для доповнення образу лівобічних наддністрянських рухів згадаємо хиба ще подальше на захід положене село Чайковичі. Се село переважно заняте дрібною ходачковою шляхтою. Вона також грабувала більших шляхотських маєтностей, як се сталось із двором Бялоскурских в тім самім селі. 11 грудня, коли вже козаків не було в Галичині, але й сама дідичка Дорота Бялоскурська не вернула ся, вони напали на її двір і пограбували його, забравши головно все збіже⁴⁾.

¹⁾ Жерела IV, N. XXXII, ст. 128 (лист Кушевича в падоуїсті 1648 р.).

²⁾ Жерела IV, N. CXII, ст. 258—60 (скарга Петра Міцовского).

³⁾ Жерела IV, N. XXXII, ст. 127—8 (лист Кушевича).

⁴⁾ Жерела IV, N. CVII, ст. 254—6.

7. Львів — Зборів — Струмилова Камінка.

Головна козацька акція в Галичині зцентралізувала ся коло Львова і здобуте цього міста могло-б у руках лідшого політика, як Хмельницький, статись епохальним моментом в історії Галицької Руси. Воно так завдяки різним причинам не вийшло, а помежи них треба вложити й сю, що коло цього центра не з'єднала ся також акція галицьких Русинів, як доконечне й сильне доповнене козацької діяльності. Хмельницький може мав надію на львівських Русинів, тимчасом їх підчас облоги Львова мов би не було. Так само й околична селянська людність не станула на такому становищу, як по иньших сторонах. Причина сьому була така, що тут, у Львові та в околиці, було багато польського елементу, у місті Русини були неначе кольонією, цілі села були осілі Поляками. Дійсно, помежи селами близько Львова не стрічаємо ні одного, щоб йому закннено участь в бунтах, навіть козаки нераз поводитись з тутешніми селами дуже суворо, не кажучи вже про Татарів. Пізнійше побачимо що під львівські села були страшно спустошені, подекуди навіть зметені з лиця землі.

Околиці положені на схід від Львова, подібно й на північ, були також у обставинах відмінних від подільських й наддністрянських сторон. Туди була головна дорога козацького й татарського війська в поході до Львова та зпід нього, тож місцева акція селян і міщан губила ся в тім величезнім натовпі народу. Богато з того, що на Підгір'ю чинили самі бунтівники, входило в круг діяльності козаків і Татар: вони добували міст, замків, нищили шляхотські двори, а місцева людність могла мати при тому лише дуже підрядну участь, як помічники. За тим пійшло, що звістки про сі сторони в пізнійших судових пересправах дуже бідні. Деяку загальну характеристику поведження тутешніх Русинів і їх спілки з козаками дають низше наведені судові признання зборівського міщанина Гриця Турчиняка¹⁾.

13 н. ст. червня 1649 приведено перед міський теребовельський суд неробочого Грицька Турчиняка і його оскаржував Ольбрих Людзїцкий за те, що він із своїми братами й иньшими помічниками напав на його вози межи Плавчею та Глинянами тоді, коли сей пан після посполитого рушення „утікав“, при тім

¹⁾ Жерела IV, N. CLVI, ст. 332--336.

вони забрали все зложене добро, межи тим і 20 коней. Окрім того мав п. Людзіцький де-що з свого майна сховане в зборівськїм костелі, а стадо з 375 коней передав в опіку унівським руським чернцям. Сі бунтівники добули й костела, зробивши при тім Людзіцькому шкоди на кілька тисячів. Коли вже козаки й Татаре перейшли, забрали вони й стадо переховане в Уневі, що правда — вже зменьшене сема кіньми, котрих дали самі чернці козакам. До того допоміг рідний брат Грицька, що був ватагом, доглядом сих коней. Як *congrus delicti* подав ще Людзіцький те, що чув, як батько того-ж Турчиняка ходив по Зборові в його собориний фerezні й говорив: „Нехай її тепер Людзіцький візьме з мене!“

На сі закиди Турчиняк відповідав зразу запереченєм, кажучи, що не почував себе до нічого, що навіть потерпів від бунтівників в Поморянах, ніби за се, що він перебував у лядськїм таборі. На се Людзіцький подав судови лист золочівського лат. пароха, де сей вимагає виданя Гриця, бо він з иньшими „лотрамп“ находив двори й костели, був пійманий, батько хотів його викупити, дав 600 зл. за нього, потому оба втекли з вязниці.

Суд віддав Турчиняка на тортури, три рази, як веліло право, тягнено його, до того понад припис права печено його вогнем. Зібравши поодинокі його зізнаня, дістанемо такий образок¹⁾:

Зборівські міщане пограбували наперед тамошний костел. Опісля зробили з костельної коругви — военну і так ходили на дальші походи. Одно з найперших їх діл було власне розбите згаданого Людзіцького. На тому самому місці розбили вони також зваричів зі сіллю. Головними провідниками їх були Іван Куклин, Василь Чорниш, Лукіян Берелко та лисий рудобородий Мельник із Сатанова. Були також межи ними міщане з Озерни. Вони пограбували також костели в Поморянах і Дунаєві. Головно були ласі на дороге одіне та костельне золото й срібло. Один із них, Сліпаш, добував грошей так, що мучив людей в Поморянах і Глинянах, правдоподібно не самих лише Поляків. Межи иньшими забили якогось Сцітніцького і провентового писаря Зембіцького. Пограбоване добро приносили до дому й закопували в землю. В одного зборівського міщанина Матвія Андрушкового була закопана скриня на гумні з одінем і костельним сріблом, иньші

¹⁾ Допигувались більш про те, де переховані пограбовані річи, як про те, куди вони ходили.

річчї були сховані в стайні під помостом. У Турчинякового батька закопано під приспою одіне, иньше в стайні. Ті річчї, що забрали від Людзїцкого Грицько відослав братом до батька, „але їх козаки позабирали“. Козакам дістались також усі коні Людзїцкого, з під Плавчї і з Унева, коли вони переходили через Зборів з сином Хмельницького, Тимошем. Окрім того дали йому міщане поклону десять битих талярів. При тім усім заперечував Турчиняк рішучо, мов би то його батько мав також участь у сих грабованях.

По тих признанях суд присудив, „аби Грицька Турчиняка według prawa i wupalasku mądrych спалено на огні, одначе аби йому втято наперед праву руку, що нею брав съвятощі і прибито на публичний вигляд“. Остаточно змінено спосіб смертї, „за милосердем суду і ставлїнем богатых чесних люде“ стято його мечом і голову вбито на пали.

Одну звістку маємо про глинянських міщан. Підскарбій львівської землі Войцех Мясковский обвинувачує їх, що через них женївський замок козаки здобули. Вони мали порозумітись з козаками, кінними й піхотними і напали на замок, куди поховалось багато шляхти. Замок здобули, пійманих — одних забили, иньших запродали „дуже дешево“ (villissimo pretio) у неволю Татарам, усе иньше розграбували, замок сам спалили і зрівняли з землею. Помежи тамошніми бунтівниками згадуєть ся съвященник намістник і його дякон, найважнійшу ролю грав мабуть міщанин Іван Коровайчик¹⁾. Окрім маленької згадки про се містечко в признанях Грицька Турчиняка не маємо зрештою иньших звісток.

Про Гологори знаємо лише те, що подав нам Кушевич, як тамошні міщане посилали до Хмельницького, аби приходив чим скорше увільнити їх від „тиранства“ Поляків²⁾.

З помежи сел визначились журавницькі селяне, що на їх чолї стояв тамтешній селянин Федір Волошин. Сї, як їх скарга називає, своєвільні люде, що грабували й пустошили та нищили добра і доми шляхти, підпалювали, не побоявшись прав, а радше хочачи їх знищити, вимовивши послух властї своїй, підчас походу козаків прилучали ся до них, зненавидїли чесну працю, забажавши жити з розбою. Особливо чомусь набрали ся великої ненавистї до дідички одної частї свого села Анни Гостомської,

¹⁾ Жерела IV, N. CIV, ст. 251.

²⁾ Жерела IV, N. XXV, ст. 90.

тому знищили її красний рибний став і вибрали усі риби за дві неділі, їли і продавали. Опісля напали на бровар, тяжко покривдили її бідних (*miseros*) підданих, що були спокійні. Далі докінчили того знищення на дворі, що до половини спалений остався по козаках, підложили вогонь і спалили до ґрунту, забравши усе, що полишилось по козаках і Татарах, як прим. пасіку¹⁾.

Впжнjanський польський ксьондз заховав від бунтівників деякі свої річи у став. Громада довідавши ся про се, спустила став, одначе великих скарбів не найшла, лише кілька котлів і дещо пиншого меньше вартного²⁾.

Про Струмилову Камінку не знаємо також нічого більше як те, що оповідає Кушевич у листі з 8 вересня: „Не далеко Львова в Струмиловій Камінці бунт вже бухнув на верх, побито католиків, помордовано сьвященників, здопано сьвятощі“³⁾. Про те саме пише він 17 вересня, що „вже галає успокоїв ся пострахом війська, що тудю переходило, проводирів бунту піймано, відослано до львівського каптурового суда, де їх вбито на палях для постраху иньшим“⁴⁾. Ми вже на вступі говорили про сей бунт і про можливу заміну його з нападом сїлецьких селян на луцьких втікачів, що був 2 н. ст. вересня⁵⁾. Зрештою не диво, що маємо такі скупі звістки про сї околиці. Як бачимо пізнійше були вони страшно спустошені й обезлюднені, тож не було й проти кого виступати зі скаргами і позвами. Так само було з містом Буськом і цілим повітом.

Одну звістку маємо про селян із Милятина. Вони, каже в поданю Ян Поповський, з ненависти до польського народу і шляхотського стану, думаючи, що через своєволю козаків і татарський нахід вже більше в сї руські краї не повернуть, коли побачили, що шляхта повертає з Жовкви в сторону Білого Каменя селом Милятином до своїх спустошених домів, почали в селі визивати їх, насміхати ся, а коли сї вийшли за село, пігнали за ними і гнали їх аж до села Безбродів, за сям селом напали на них із стрільбами, з косами і иньшим оружєм, старого Поповского побили і думаючи, що не живий, покинули

1) Жерела IV, N. CVI, ст. 253—4.

2) Ind. rel. castr. Leopold. a. 1649, t. 399.

3) Тамже, N. XVIII, ст. 65.

4) Тамже, ст. 85.

5) Жерела IV, N. XX, ст. 67—82.

обдерши, сина його Станіслава кудись забрали, що й сліду по нім не осталось, мабуть у Бузі втопили, як пізнійше говорено, доньку Тересу Сохацку, що утікала тростиною і хашами понад Бугом, дігнали й обдерли з одія і усе добро забрали. Те саме зробили й з иньшою шляхтою.

Броди оборонялись, коли козаки, переходячи до Львова, обложили се місто і з тої причини було майже цілком зруйноване. Ближних звісток про нього та його околицю не маємо тому, що ся частина Галичини ходила в склад Волини і всі судові справи що до бунтів не підходили до ніякого суду, котрих акти нам тепер звістні.

Жовківщина не виступає також на ширший плян і се задля тих самих причин, що сказано передше. Всі спорадичні рухи сих околиць потонули серед козацько-татарського походу.

8. Сокаль — Белз — Руська Рава — Белзець.

Північно-східні околиці нинішньої Галичини підлягали впливам народніх рухів Волини, тож тут і найперше проявили ся громадні рухи в властивім своїм характері. Місяці серпень і вересень пересунули антипольську акцію на Волинь і Білу Русь, тож зрозуміло, що вже 2 вересня розбивають Сілецькі селяне втікачів із Луцька, зрештою сей виступ їх не був перший, подібним проміслом бавились вони ще перед тим, як признавав ся один із селян.

В тому самому часі бунтівники були під Сокалем. „Під Сокалем — пише 7 вересня С. Кушевич — збунтовалось селянство. Знайшла ся в тім місті зрада, але зараз покарано її мечем“¹⁾. Ся звістка Кушевича має правдиву основу і ми можемо дещо ближшого про се сказати, хоч дуже не багато. Ті збунтовані селяне були зі Скоморохів, Чилеж, Ільковичів, Потурині й Завишні, мабуть до того ще й багато иньших. Вони дійсно ввійшли в порозумінє з сокальськими міщанами, православними (в Сокалі були й уніяти) і разом вдарили на сокальський костел, пограбували його, домн де жило духовенство (вікарій і трох капелянів) школу й иньші будинки знищили²⁾. Головним провідником сокальських міщан був Петро Ворениця.

¹⁾ Жерела IV, N. XVIII, ст. 65.

²⁾ Жерела IV, N. CXXXIX, ст. 291.

Він на суді опісля оправдував ся, що найдені в нього костельні річи не він забрав, лише козаки полишили в нього¹⁾. Згадка тут про козаків може також висунути догадку, що сей напад був аж з приходом головного козацького війська. З иньших жерел²⁾ знаємо що тут Хмельницького втали радо, разом попустошили костели і збитковали ся над гробами. Здасть ся одначе, що тут маємо діло з двома подіями, бо зрештою в Сокалі було більше як один костел. Остаточно місто було дуже знищене.

З помежи сел сеї території згадують ся селяне зі Шпиклосів, що вони підчас походу козаків під Замость вдарили на двір Андрія Гермінського в Первятичах і пустошили його, певно не без помочи місцевих селян³⁾. Маєтність Андрія Яловицького в Ляшках спустошили тамошні люде та бунтівники з Тартакова, Тартаківця, Рогалина, Колпитова й ин.⁴⁾ Селяне з Василовець (Василева) і Конотопів пограбували маєтність Яна Суходольського з Жухова⁵⁾. У Шмиткові знов господарювали селяне з Мошкова, Савчина, Завишні. Вони довідавши ся, що козаки приближують ся і що стоять не далеко три милі, вдарили на Шмитків, спустошили цілу маєтність Самуеля Поляновського, гумно, став, дві саджавки, пасіку й т. ин. Тамошні селяне ховали ся зі страху від козаків, одначе мабуть не всі, лише латинники, Русини-ж помагали в грабованю. Як козаки підійшли ближе, вони наводили їх на перестрашених, похованих селян-Поляків, мучили їх, обдирали, майно їх забирали для себе⁶⁾. Подібно ще перед приходом козаків селяне з Городилович і Ульгівка (Ульвівка?) поспішили ся забрати збіже і позавозити до себе, решта попала в руки козаків, так що лише купи попелу полишили ся на тому місці⁷⁾. В Сулимові така доля стрінула майно Андрія Щавінського. Тамошні селяне обчистили цілковито двір, головно забираючи збіже, опісля домову й господарську обстанову. Межи тими селянами згадують ся дві жінки, вдові⁸⁾. В околицях Угнова подибуємо селян із Річниці, що займають ся грабованем і паленем шляхотських дворів. Ра-

1) Жерела IV, N. CXXIX, ст. 277—8.

2) Тамже, N. XLVI, ст. 157—8.

3) Тамже, N. XLV, ст. 157.

4) Rel. Belz. t. 236, p. 1121—3.

5) Тамже, N. CXXXIX, 291.

6) Тамже, N. CLX, ст. 328.

7) Obsidio Zamosciana a M. Iohanne Bytomski exhibita. A. D. 1649.

8) Жерела IV, N. CXV, ст. 262—3.

зом із Шлятинськими селянами знищили до нащадку маєтність і двір Александра Збагальського в Зерниках¹⁾.

Що до Белза, то ми вже говорили, що він видержав усі напасти козацько-солянські, навіть поміж місцевими Русинами не проявились цілком симпатії до козаків, як се було по інших містах, хоч се міщанство чисельно не було гірше від інших. Про се заховане міщан висказується белзький соймик з дня 22 грудня 1648: „Міщане белзькі — говорить ся там — показали велику вірність і витривалість, якої не було по інших містах, додержавши підданства, сім разів відпирали напади ворогів *wnia virtute z spotliwą Rusią*“. За се соймик просить для них свободного врубa в белзькі і мостівські ліси. При облогах знищено кляштор Бенедиктинок на передмістю²⁾.

З околиці Белза знаємо про селян Острова і Боратина. Бони ще перед приходом козаків забрали те, що дідичка сих сел Пшепюркова полишила, втікши в безпечні місця³⁾.

З околиці Стоянова знаємо, що стоянівські міщане та селяне з Радванець і Радванецької Волі, Корчина, Розджалова, Яструбич пограбували двір Юрія Серавського у Гоголові⁴⁾.

Добротвореські міщане напали на тамошніх Жидів, коли вони утікали з міста до Белза. Дігнали їх коло Сільця і позабивали⁵⁾.

Міщане й селяне з Немилова, Щурович, Куликова, Хмільна й інші напали на двір Петра Круша в Ператині, спустошили його і спалили⁶⁾. Хмільнянські селяне розбили в своїм селі 19 жовтня Адама Збиковського, при тім усмертили двох його дітей⁷⁾.

Переходимо до околиці Руської Рави. Докладніших звісток про саме місто не маємо, хіба тільки, що багато міщан-Поляків покидало місто, коли козацтво з'явило ся в сих сторонах. Зрештою в самому місті був мабуть довший час спокій, бо аж по відході козаків околичні селяне, особливо з Гребенового (Гребенова), вдарили на равський костел і спустошили його,

¹⁾ Жерела IV, N. LXX, ст. 203—4.

²⁾ Жерела IV, N. XXXVI, ст. 146—7.

³⁾ Ind. rel. Belz. t. 236, p. 1017—8.

⁴⁾ Ind. rel. castr. Belz a. 1649, t. 236, p. 809 (Кравчий Архів).

⁵⁾ Тамже, ст. 871—3.

⁶⁾ Rel. Belz. t. 236, p. 1020—1.

⁷⁾ Жерела IV, N. XL V, ст. 156—7.

навіть позабирали орґанові труби¹⁾. Ті самі селяне з Гребенова лучили ся також нераз із селянами з Верхрати, Пруса, та міщанами з Потелича. До їх діяльності належав вируб ліса Флоріана Мірецького в Селисках²⁾.

Взагалі такого способу, як вируб ліса, забране сїна, збіжа в тих околицях північної Галичини подибуємо дуже багато. Ми їх всіх не наводимо, бо часто властиво не можна відділити, чи се було проявою селянського бунту, чи звичайна крадіж, тим більше, що перед осеню й після 1648 р. стрічаємо такі випадки.

Верхратські селяне насамперед показали свою бунтівничість на равських міщанах, що утікали з міста в Польщу. Коли вони під вечір прийшли до Верхрати, селяне почали їм по приятельськи відраджувати, аби не пускались під ніч у небезпечну подорож, нехай радше заночують спокійно в їх селі. Міщане дали себе намовити й заночували в селянських хатах. Над раном кинули ся на них міщане з киями, шаблями, стрільбами, одних на смерть позабивали, иньших тяжко покалічили і забрали все, що лише було на возах, трупи потопили й позакопували кудись. Здобич мали їм опісля позабирати козаки, як казали сї селяне³⁾.

Подібно сталось в недалеких Потеличу. Тут одначе почин дали місцеві міщане під проводом двох своїх попів Ісая і Ілька Процика. Вони знищили костел і приналежні до нього парохіяльні будинки⁴⁾. Сей напад на костел мабуть став ся тоді, коли козаки прийшли туди. Міщане мабуть получили ся з козаками в дальшій поході. Разом ходили вони на Руду, де був замок, що боронила околична шляхта. Здобувши його, вирізали багато шляхти й кинули ся грабувати. Козаки забирали що дорозні річи, золото, срібло й т. ин., місцеві бунтівники брали більш господарські річи, худобу, свині, також і оружє. При тім наході на Руду бачимо місцевих людей і селян з Камінки під проводом Федька Шаркова і двох своїх сьвященників, Гаврила й Івана⁵⁾.

Коли вже козаки відійшли до Замостя прийшли каменецькі селяне до Руди й разом з тамошніми селянами знищили двір Софії Ілоївської і Юрія Крушинського, забрали збіже, понищили стави й т. ин.⁶⁾.

1) Тамже, N. CLIX, ст. 337.

2) Жерела IV, N. XLVII, ст. 158.

3) Жерела IV, N. XLIX, ст. 160—3.

4) Ind. rel. castr. Belz. a. 1649, t. 236.

5) Жерела IV, N. LXI, ст. 188—9.

6) Тамже, ст. 189. N. CVIII, ст. 256.

Данієль Концкий скаржив ся також що його двір у Руді знищили селяне з Лукавця й Щуткова, одначе непевно, чи се було в тій самій Руді, де був замок, чи в сусідній¹⁾.

Головна акція бунтівників північної сторони Галичини зентралізувалась в околиці Нароля, Белзця й Липська. Тут бачимо великі громади, напади їх не обмежують ся лише на панських дворах, вони добувають не тільки замків, але й міст. Найважнішим моментом в сій околиці було здобуте міста Липська, переважно залюдненого Жидами й Поляками (власність Яна Липського). В громаді, що ходила на Липсько, бачимо села: Жиравці, Любичу, Верхрати, Тенетиска, Любелю, Брусно, Крупець, Преорско, Жухів — всіх разом в числі до 2000.

Вони ще перед приходом козаків, бо 2 жовтня зібравши ся, ударили на Липсько. Побіч мешканців там зібралось було також не мало иньших втікачів від козаків. Вони хотіли боронитись, але бунтівники відступили трохи від міста, обступили його докола, так що коли який хотів утекти, попадав в їх руки, тратив жите й майно. Так облягали вони місто, доки не наблизились козаки. Коли сі прийшли, сполучив ся один відділ з згаданою селянською громадою, разом перейшли міський рів і вал і справили різню, не розбираючи нікого. Скарга говорить, що малых дітей розривали або розтинали на кусні, дівчат виривали огидним способом від матерей і насилували²⁾. На останку ціле місто підналили. Тут згоріло самих осад 235, винниць і броварів 50. Як показуєть ся з опису шкоди, то забито понад 1000 людей, значить, ціле місто вирізано. Імена забитих самі польські, тож зрозуміла жорстокість бунтівників.

Та сама громада спалила село Липє, заселену одначе самими Поляками, вистинавши значну їх часть. Тут був замок пана Липського, його взяли і вирізали кого тут лише найшли. Звідси пішли на Белзець, спалили двір, навіть десять селянських хат, як показуєть ся з імен їх, то всі вони належали до мазурських переселенців. Поміж Жидами натурально не робили різниці, чи вони свої чи захожі³⁾.

¹⁾ Жерела IV, N. CLII, ст. 311.

²⁾ *pueros paruulinos in partes alios lacerarunt, alios dissecarunt, nonnullas eximias puellas cum matribus complexu iunctas frustra tutantibus et lachrimantibus anxiiis matribus indignissime rapuerunt et veneris ludibrio coegerunt.*

³⁾ Жерела IV, N. CLV, ст. 317—332 (скарга Яна Липського).

До тих селян, що ходили на Липсько, додати треба, що серед них стрічаємо попів, як Старосельський з Брусна, Васько Черечан з Верхраті, Тенетиск. До характеристики сих рухів нехай послужить і ще ся замітка, що один селянин, Іван Філь з Любеллі, велів себе називати любачівським старостою¹⁾.

Хоч козаки покинули сї околиці, бунтівники таки не переставали ходити по дворах і нищити шляхотські маєтності, найбільше те, що полишилось по козаках. Так селяне з Верхраті, Брусна, Крупця, Лосинця, Жиравець (Журавець) і Мазилів перешукували ще знищені козаками міста й села, як Фльоріанів, Нароль, Кадовбища, Хиже й ин. маєтності небіщика Лаща, й там забирали полишену худобу, збіже й такі иньші господарські річі²⁾. Верхратські, пруські й тенетинські селяне забрали в тому часі 120 коней Станіслава Росцішевского з Гребенного³⁾.

Маємо ще звістки про селян з Заміхова, Пшип, Пшанської Волі, Рожанця, Рожанецької Волі, Бабиц, Лукової. Вони напали, спустошили і спалили двір Александра Коморовского, при тім забили двох його слуг-шляхтичів⁴⁾.

Сліди бунту подибуємо також у Тарнавці, де селяне наробили шкоди Миколаєви Зерніцкому⁵⁾.

Селяне із Жухова напали також на двір Максиміліяна Тржціньского в Пискоровичах, подрабували й спалили з двома иньшими домами, забрали худобу і збіже, Жида орандара забили й забрали 500 зл. коло нього. Вартість самого двора цінував собі Тржціньский на 30 000 зл.⁶⁾.

Річ проста, що околиці положені на схід і північний схід від Сокаля були обгорнені такими самими бунтами, бо, як знаємо, волинські бунти почались скорше як в Галичині. Одначе й на захід в околицях, що виходять поза нинішні границі Галичини подибуємо їх. Так прим. селяне зі Зволі і міщане з Гораля під проводом шляхтича Симона Івашковича розбили Жидів, що втікали з Липська⁷⁾. Юрівські мешканці під проводом свого попа Василя з більшою громадою бунтівників пограбували й спалили костел у селі Городку (в Росії)⁸⁾.

¹⁾ Жерела IV, N. CLV, ст. 321.

²⁾ Жерела IV, N. CLI, ст. 308—10.

³⁾ Тамже, N. CLXIV, ст. 340.

⁴⁾ Ind. rel. castr. Belz. a. 1649, t. 236, p. 909—10.

⁵⁾ Жерела IV, N. CX, ст. 257—8.

⁶⁾ Ind. rel. Premisl. t. 376. p. 1473—7.

⁷⁾ Жерела IV, N. LI, ст. 167—9.

⁸⁾ Жерела IV, N. CXXI, ст. 271.

9. Городок — Янів — Яворів — Мостиска — Перемишль.

Про сю околицю, на захід від Львова писав в падолисті 1648 р. Кушєвич, що козаки взяли Городок, вирізали католиків, скинули польський уряд і завели руський, на замку молотили збіже й продавали; так само було в Янові і Яворові. Наші докладніші звістки де-що инакші, особливо про Городок¹⁾.

Після відходу з під Замостя прибув сюди полковник Капуста добувати Городка. Руські міщане почали з ним умовлятись, аби цілком міста не добував і дали йому певну суму грошей, здираючи їх головні з Поляків. Місто полишилось неушкоджено, добуто лише замка і знищено усе, що там найшли²⁾.

З рухів в околиці Городка згадати треба про селян з Дроздович, Мальчич, Каменобродів, що під проводом своїх сьвященників спустошили двір в Дроздовичах, полишений власником Любенецьким під опіку попа Антона. Тимчасом сей піп перший попровадив селян на сю поживу³⁾.

Янівські міщане не виступають самі, лише в товаристві селян. Так прим. 20 квітня 1649 р. вніс Космідер дідич певної часті Ясник скаргу на попа Івана з Ясник, „схисматика“, що проводив ватазі зложеній з селян Ясник, Лозини, міщан з Янова і Крехова. Вони „як схизматики, вороги народу шляхотського, польського і св. католицької віри“ після відступу козаків і Татар, маючи велику ненависть до дідича забрали йому увесь добуток, як худобу, збіже. Худобу по часті попродали, по часті порізали⁴⁾. Про запросини крехівським попом Хмельницького перебувати в гості до Крехова ми вже говорили в першій розділі.

Русини в Яворові піднесли прапор бунту ще перед приходом козаків. В тім часі були в місті сильно роз'ярені національно-релігійні антагонізми, як се показуєть ся з різних судових процесів межи руською й польською громадою. Насамперед вони вдарили на тамошній польський костел, позабирали звідти всі річи, при тім знищили й дім місцевого пароха. Опісля пішли на замок, де було зложено багато шляхотського добра, добули й пограбували⁵⁾. Справивши ся в місті, перейшли яворівці на

1) Жерела IV, N. XXX.

2) Ind. rel. castr. Leopold. t. 399, p. 581—2.

3) Жерела IV, N.

4) Жерела IV, N.

5) Rel. Zydaczow. t. 41, p. 209—12, 214—18.

околицю. Вони наперед вдарили на замок у Краківці і знищили його також. Подібно чинили з иньшими дворами Андрія Лагодовского, як у Коханівці, Гнилицях, Порудні й ин. Всюди забирали воєнні прилади, знаки, поживу, збіже, самого сіна перевезено на 660 возах до Яворова. При тих походах на добра Лагодовского забили його підданого Станіслава Кока, що мав відтягати їх від такого діла. Вкінці вирубано ліс, так що перевезено дров на 20.000 возів¹⁾. Мабуть се все не було виключно на власний пожиток, вони певно тими річами торгували.

При тім нема сумніву, що в тій діяльності яворівським міщанам були помічні також селяне сих місцевостей, куди був звернений їх напад. При них маємо иньші звістки, що вони дійсно приставали до бунтів. Так прим. Анна Островска, дідичка села Хотинця, скаржила ся на міщан із Краківця, межи тими й на молодого попа (*poronem iucenem*); селян і попа з Передвіря, Морянець і Коханівки, Грушова, як також на селян із самого Хотинця, що вони напали на її двір, і там довший час перебуваючи й гуляючи (*per non modicum temporis intervallo commorantes et luxuriantes*), зруйновали двірські будинки, товар забрали, одно порізали й поїли, иньше забрали домів, в тому числі багато хатнього добра, золота, срібла, одія й т. ин. Потім пішли всі до села Рушович (Рушельчиць?) і там спалили двір тоїж Островскої²⁾.

Ще кілька слів треба нам сказати про дальші західні сторони Галицької Русі. По сім боці Сяна козацькі походи майже цілком не діткнули околиць Ярослава, тож і не диво, що й бунти селян не були тут загальні, лише проявлялись де-не-де. Перемська земля була зайнята і спустошена аж до Сяна, з влімкою полуднево-західного кута, коло Добромиля й Бірчі. Але про селянські бунти тут не знаємо багато, вони мусіли бути значно слабші, як в иньших околицях. Про саме місто Мостиска не знаємо нічого, окрім того, що було дуже знищене. За те подибуємо серед бунтівників міщан із Судової Вишні. Вони й селяне зі Стоянець, Волчищович, Дидятич, Дмитрович і багато иньших пограбували двір у Волосткові³⁾. У Старяві

¹⁾ Жерела IV, N. CXXI, ст. 272—3.

²⁾ Жерела IV, N. XLVIII, ст. 159—60. Ind. rel. castr. Premisl. a. 1649, t. 376, p. 1231—2.

³⁾ Inducta decretorum castr. Premisliensium, a. 1651, t. 875, p. 1618—22.

напали селяне на двір тамошнього пана Якуба Сервецького, самого забили, над його тілом дуже збиткувалися, потім кинули в воду, що ледви опісля найдено, дім зрештою пограбили цілком¹⁾. Мишлятицькі селяне під проводом свого священника спустошили посілість тамошнього польського ксьондза²⁾. Священник Устрицький з Радичів напав з селянами на замочок у Кречовичах і пограбував його певно при помочи тамошніх селян³⁾.

З околиць ближших Перемишля можемо навести лише один момент про селян із Хіднович та Храплич. Вони найшли на двір Валентина Фредра в Боратичах і там забрали коні, худобу й т. ин.⁴⁾. Все таки з того можна виставити здогад, що таких прояв бунту мусіло бути більше, хоч не такі інтензивні, як у дальших східніх околицях Галичини.

Сяніцька земля була цілком вільна від козацьких ватаг, однак селянські бунти там проявились. Ми лише маємо про се загальні звістки, спеціальної — ніякої. Тут ще з початком жовтня поставлено військо з причини бунтів підданих і людей руської віри⁵⁾. Причина, що більш конкретних звісток нема, лежить у тім, що шляхта нікуди не втікала й готова була завсіди кожного часу чинити свою справедливість.

*

*

*

Подавши найважніші моменти народних рухів на території Галицької Русі, кинемо тепер оком на них, аби обійняти в одну загальну картину. Зазначувана вже нами залежність бунтівних прояв селянства та міщанства від зросту й напруги ділянки козаків, тут ясно виходить на яв. Передовсім ті околиці Галицької Русі, що були ближші території вже обійнятої козацько-селянським повстанням — Волини й Поділля, найперше підпадали під сей вплив, бо туди була головна дорога походу Хмельницького. Що правда, ще літом бачимо поодинокі прояви певного руху поміж міщанством і селянством, тут кнігницькі міщане розбивають подорожних шляхтичів, там сілецькі селяне коло Струмилової Камінки подібне чинять над волинськими втікачами, певне заворушене показується в Камінці, Сокалі, Гологорах,

¹⁾ Тамже, ст. 1760—1.

²⁾ Тамже, ст. 1541—5.

³⁾ Decr. castr. Premisl. t. 874, p. 657.

⁴⁾ Decr. castr. Premisl. t. 875, p. 1802—3.

⁵⁾ Жерела IV, ст. 92 (Універсал Лубеньського).

але усе те лише спорадичні рухи. Аж після пилявецької битви, коли Хмельницький ступив на галицьку територію і розпустив поодинокі відділи по цілій просторони межі Збручем і Сяном, від середнього Буга до Карпат, тоді підійнялась ціла тодішня руська суспільність: селянство, міщанство, навіть і шляхта. Польська шляхта криється по замках або й утікає в Польщу. Народ ударяє на замки й двори, палить і нищить. Так в Терехові зараз з початком вересня, коли околична шляхта замкнулась в тереховельському замку, міщане зібрались у купу, поділились козацьким звичаєм на сотні, повибирали сотників і найвисшого зверхника, повибивали й повиганяли Поляків з міста, а коли шляхта покинула замок, вдарили на нього і розграбували усе наскладане там добро, між тим і костельне, потім знищили місцевий костел. Опісля переходять вони за місто нападають на шляхотські двори, лущать ся з иньшими міщанами й селянами і роблять спільні походи. Подібне зчинилось у Янові, Будзанові, Товстим, єсть сліди про Бучач і Чортків, а що до селян, то мабуть не було ні одного села в тій стороні, щоб не брали участі в сіх міщанських походах. Серед них визначились головню селяне з Підгайчик. Бунтівники Галицького Поділя в міру потреби й догідности збирались в одну громаду, або розділювались на менші відділи. Тут повстане могло бути загальне, бо тут був безпосередний контакт з дальшими подільськими й волинськими землями. Те саме було причиною, що тут ворожі рухи Русинів не обмежились лише осінню 1648 р., як се було по всіх иньших місцях. Така сама діяльність проявляєть ся й весною й літом 1649, ба навіть і пізнійше. Шляхта довгі часи не чула себе безпечною в сих землях і бояла ся вертати ся у свої посеїлости.

Як галицьке Поділе проявило доволі загальний та інтензивний рух у напрямі визволення, то землі, що лежали по правім боці Дністра стали просто осередком політично-суспільної боротьби в 1648 р. Ми вже говорили про певний відрубний характер підгірської території, що дав тамошнім рухам велику силу, інтензивність та тривкіщу ніж де небудь організацію. Коли кинемо тут оком вздовж галицького Підгір'я, то побачимо три головні центри бунтівничого руху, а се: Покуте, Калушина, і далі на захід Дрогобиччина. У перших двох центрах проявились громадні рухи зараз з початком осені 1648 р., як під впливом прихожих козаків, так і власної енергії. Коли ми назвемо усеї галицькі народні рухи чимсь більше як селянськими, то до того нам послужить характер покутського бунту. Тут ба-

чимо усі тамошні руські суспільні чинники в борбі: селянство, міщанство, духовенство і шляхту. Ціла околиця по правій стороні Бистриці до Прута й Черемоша з'єдналась під рукою свого ватажка, незвідного походженням, Семена Височана. До нього прилучуєть ся тамошня руська шляхта і зараз займає провідне становище, стаючи старшиною, себто сотниками й полковниками Височанового війська. Більшу роль відгравають також товмацькі міщане. Окрім Коломиї, що устоялась проти всяких нападів козацьких і хлопських, усі покутські місцевости пристали до Височана, що резідував в Отинії. Його громада числила 15.000 люда, була уформована способом регулярного війська, мала свої гармати, хоругви і т. ин.

Найважнішим ділом сеї громади було добуте пнівського замку й вирізанє шляхти. Цілком натурально, що шляхотські двори були скрізь попалені й пограбовані. Ще й після відходу козаків, коли польські війська переходили вдовш і поперек галицько-руські землі, покутські бунтівники держались відпорно проти Поляків обороняючи переходу через Дністер. Вкінці під напором реакції ослабла енергія бунтівників, тим більше, що вже не мали на кім опертись — і одні повернули у свої оселі, иньші перейшли Дністер на дальше Поділе й у Волощину.

Меньша вже була громада, що іруповалась коло Калуша, бо доходила лише 3—4000, за те маємо більше звісток про її діяльність. Ся територія обіймала цілий пояс землі поміж Свицею, долину Ломниці аж по хребет чорно-лісного хребта гір, що північною своєю кончиною доходять до Галича. Окрім околиці наддністрянської, про котру ми маємо дуже мало звісток, то ціла ся земля від Войнилова до самих верховин стояла в огні бунту і майже нема села, щоб не лучило ся до так зв. калуської громади. Всі тамошні замки, шляхотські двори, костели лягли у звалинах або спопеліли. Попри єю одну велику громаду бачимо й другу, значно меньшу, що по всій імовірности ходили осібно. Се громада грабовецького попа, що був над нею сотником. Бунтівники не ходили цілий час одною громадою, вони лише у важніших хвилях лучились, а то й перебігали околицю окремими, малими відділами. Не лише шляхті, латинникам і Жидам давались вони в знаки, вони також переслідували й тих селян, що з якихось там причин не хотіли приставати до бунтівників. З їх добром чинили те саме, що й з панським.

Ціла ся околиця скорше заспокоїлась як Покуте, але ще в марті 1648 р. подибуємо звістки, що повного спокою ще не було межи ними.

Про дальші західні околиці, Стрийщину, не маємо докладних звісток, мабуть тут бунт мало проявив ся, бо й сам Стрий видержав козацькі напасти, тут була військова залога, що й звичайно ділала репресийно на цілу околицю. Хиба у придністрянських околицях коло Журавна й Жидачева, вплив не остав ся без наслідків, але тут селяне лиш де-не-де спорадично палять який панський двір, лучности й організації майже цілком не бачимо. Цілком відрубно проявив ся рух поміж міщанством у Журавні та Жидачеві. Тут і там руські міщане приставали до козаків, грабили замки і двори.

Окремий, хоч і замкнений центр, становить Дрогобич. Тут цілий рух має характер виключно міський. Ведеса кампанія поміж польськими й руськими міщанами. Русини посилають по козаків, займають при їх помочи місто, нищать костел, гостять їх, а по їх відході, коли польське військо зі Стрия привернуло давний лад, переходять Русини околичні села, збирають 2000-ну селянську громаду, відбивають назад пановане у місті, счинивши різну межи Поляками. Зрештою понад се не маємо матеріялів до історії тамошньої околиці.

Переходячи на лівий беріг Дністра, бачимо, що цілий пояс землі від Стрипи по Верещицю аккомодуєть ся до правого боку. Тут головну ролю грають місцевости: Підгайці, Рогатин, Підкамінь, Книгиничі й Берездівці. Міщане лучать ся в більші громади разом з селянами, нищать двори й замки, як один з важнійших випадків занотувати треба напад на Розділ. Вже Комарно не то що не взяло ніякої участі в поветаню, але дало безпечний захист шляхті, польським міщанам і Жидам, що сховались у тамошній замок.

Далі на захід стрічаємо лише згадку про грабівничі напади на двори чайківської ходячкової шляхти, зрештою більш нічого.

Коли перейдемо в сторону на схід від Львова, то бачимо тут мало звісток про якусь сильнішу з'організовану бунтівничу акцію, але се ще не доказом, що її там не було. Ціла ся околиця була по дорозі Хмельницькому й усі ті місцевости як Зборів, Маркопіль, Золочів, Поморяни, Перемишляни, Глиняни, впали відразу в руки козаків, радше міщане добровільно пристали до них. Лише стрічаємо згадки про нищене костелів у сих

місцевостях при помочи околичних селян. Зрештою похід козацький і татарський мало полишав поля, де-б можна було пожити купам і вся шляхта полишила ще перед тим цілу околицю.

Більше звісток маємо про північну сторону Галичини. Тут міщане й селяне піднимались до бунту ще до приходу козаків, під впливом волинських рухів, а з їх приходом ще сильніше виступили. Добуте Липська, Белзця, Руди — се діло властиво не самих селян та міщан, але й козаків. Правда майже кожде село подибуємо тут, що займалось грабованем, але звичайно кожде з них виступає віддільно, терен їх — то шляхотські двори, де понайбільше забирали збіже, сіно, нищили ліси й т. ин. Остояв ся Белз при помочи тамошньої „*spotliwey Rusi*“, хоча козаки сім приступів пускали на місто.

На захід від Львова повстанє сконцентрувалось в сих трох місцевостях: в Яворові, Янові й Городку. Сі міста зайняли відразу козаки, міщане їх приймили, при їх помочи поскидували польські уряди й поставили руські і визначились більшим або меньшим переслідуванем Поляків. Діяльність їх поза містом, окрім Яворівців, не значна, а й селяне сих околиць мало виступають. Околиця Ярослава не була діткнена козаками і бунти були незначні. Ся сторона була безпечною дорогою для Поляків і тоді, коли Хмельницький стояв під Замостем і коли козацькі відділи переходили скрізь Галичину.

Перемищину козаки спустошили аж по Сян, лише Добромиль і Бірча, себто кут у закруті Сяну полишив ся вільний. Сам Перемишль оборонив ся перед козацьким полковником Капустою, що тут наложив головою, Мостиска майже цілком були зруйновані. Зрештою про селян тут докладних не маємо звісток, мабуть повстаня межи ними не було загального.

Вже про Сяніцьку землю маємо певні загальні сліди, що селянський бунт розвинув ся тут ліпше. Се мало певні лихі економічні наслідки, але понад се більше нічого не уміємо сказати.

Б. Способи для вгамованя народніх рухів.

Хоч народні рухи в Галичині були, як бачили ми, загальні, таки їх в історії подібних прояв треба покласти до ряду тих, що найбільше безслідно проминули. З малими виїмками належали вони лише до трох місяців, і то не цілих, в осени 1648 р.

Причини, що вплинули на скоре закінчене бунтів належали до трох категорій: 1) залежність від козацьких рухів і недостача внутрішньої сили, 2) репресія Поляків, 3) фізичні обставини.

Ми вже не раз акцентували залежність усіх галицько-руських проявів того часу від ходу козацької справи. Ми бачили, що доки ще козаки не прийшли на територію нинішньої Галичини, то позначки бунтів були лише спорадичні і то в більшій частині піддержані посередно, чи може навіть безпосередно, поведженням Хмельницького. Рухи розгорілись загально аж по пилявецькій битві, коли головна армія козаків перейшла значну частину Галицької Русі, підо Львів і звідси до Замостя. Рівночасно, а найбільш опісля, розбрили ся козацькі відділи по цілій Галичині до Сяна, добуваючи замків і міст і се ще більше впливало на розвиток бунтів, тим більше, що кождий, хто бачив для себе небезпечність у тодішній ситуації покидав рідне місце й утікав у Польщу. Тутешні люде витали радо козаків, хоч їм не-раз самим прийшлося потерпіти, як не від них, то від їх спільників — Татарів; вони були певні, що козаки воюють також у їх інтересі, як се певно проголошувало їм. Громова слава Хмельницького й сама близькість щасливих борців давала Русинам надію, що Поляки вже більше не повернуть ся на Русь. Тимчасом инакше сталося. Похід Хмельницького через Галицьку Русь був лише чистим маневром для застрашення Поляків і може для накинєня їм своєї волі, що ілюзоричної вартости — хто має бути новим королем. Зрештою Галицькою Русю Хмельницький не інтересовав ся цілком, він не ясно вийшов з круга козацьких інтересів і довго ще сьвітогляд політичний його не розширяв ся, а в Галичині не бачив він ніякої подібної верстви суспільности, що могла-б у бажаннях зблизитись до козацтва. Годі думати, мов би сї козацькі відділи, що розійшлись після облоги Замостя по цілім сїм просторі, мали яку небудь иньшу місію, наприклад щоб організувати тутешню людність і дати їй тривкішу поміч проти репресії шляхти. Ледви чи була яка иньша ціль, як грабованє і то таким способом, аби самому Хмельницькому не можна було ніщо закинути, так, немов се діялось проти його волі, подібно як було перед тим з Кривonosом. Сей перехід козацьких відділів не тривав довго, з початком грудня вже не було їх в Галичині. На їх місце наступила міграція противних елементів із заходу, з укріплених міст, що почали привертати собі втрачені становища. Одже се цілком зрозуміла річ, що народні рухи мали лише тоді нагоду для зросту, коли зійшли ся в одній дорозі

з Хмельницьким. Без його помочи наступає скорий упадок. Великої внутрішньої сили сих рухів ми властиве не бачили навіть у найгорячіших хвилях, з виїмкою Покутя й Калущини, решту можна цілком назвати анархічними бунтами, без тісної організації, без ніякої концентрації, без доброго проводу й т. ин. Тим більше тепер, коли не стало такої сильної підпори як козацтво, що сїяло пострах на Поляків, рухи розлазять ся ще більше, внутрішня сила меншає, що остаточно протягом кількох тижнів Галичина повертає до політичного *statum quo ante*.

Аби докладно зрозуміти, як відзискала шляхта своє утрачене становище, мусимо кинути оком на попередній час, перед пилявецькою битвою, коли ще шляхта безпечно перебувала в своїх маєностях. Вже було на вступі згадано, що вона надїяла ся загального селянського повстання і про се говорено голосно на соймках, бо анальоїя східних провінцій разом із першими тутешніми віщунами могла переконати й найбільшого оптиміста, що Галицькі Русини стануть по стороні противників. Ми не будемо докладно розбирати ходу цілої справи, всіх приготувань шляхти до оборони та репресії, які уклались на соймках в Галичи, Белзі та Судовій Вишні, лише схарактеризуємо загальною політику галицько-руської шляхти, а для докладного познання з сею справою відсилаємо читачів до нашої статі про галицько-руські соймки в тому часі¹⁾.

Перші старання шляхти в напрямі власної охорони від внутрішніх небезпечностей зійшли ся разом із стараннями для оборони галицько-руських воєводств від сподіваного нападу Хмельницького. Докладні вісти про обі перші битви розійшли ся майже одночасно з універсалом прімаса Лубенського про смерть короля та про визначенє конвокаційного сойму на день 6 н. ст. червня. В тому самому часі перебігали з города в город листи гетьманів, каштелянів та воєводів, щоб шляхта приготувалась до оборони власних земель і для того складала соймки. Таким способом получено дві найважніші справи, вибір послів на конвокацію та обміркованя, як забезпечитись від близької хуртовини.

Найскорше зібрала ся на соймик шляхта Львівської землі, бо з самим початком червня. Тут взято під розвагу лише сю

¹⁾ „З життя галицько-руських соймків 1648—9“ на вступі до IV т. Жерел до історії України-Руси й окремо.

другу потребу, оборони, полишаючи справу вибору послів і додання їм інструкції на пізнійший час, разом із Перемиською та Сяніцькою землею на соймику в Судовій Вишні. Львівська земля уважала потрібним зложити земську армію, що мала боронити її границі й одночасно стерегти від внутрішніх переворотів. Її оборона складалася зі 100 гусарів, 200 козаків і 200 піхоти, а провідництво над сими силами поручено кн. Заславському, що мав також розпоряджати і тим військом, що визначають дві інші землі, Перемиська й Сяніцька¹⁾.

Другою з ряду землею, що поспішила ся на соймик для обдумання оборонних справ, було Белзьке воеводство. Тут зложено соймик 12 н. ст. червня, де окрім назначення нового каптурового суда, постановлено військову оборону зложену зі 100 гусарів і 300 козаків — під проводом белзького підкоморія, Януша Прусїновського²⁾.

Галицька земля, разом із коломиїським та теребовельським повітом постановила кілька днів пізніше, себто 17 н. ст. червня, зтягнути військо з 100 гусарів, 300 козаків і 100 піхоти³⁾.

Найпізніше забрали ся до того дві останні землі Руського воеводства, Перемиська й Сяніцька. Вони, як найменше zagrożені, відложили цілу нараду на соймик в Судовій Вишні, що був 25 н. ст. червня. Тут окрім спільного вибору послів і уложення інструкції для них разом із Львівською землею, зійшла ся окремо шляхта сих двох земель і пійшла тою дорогою, що й решта гербовної братії. Перемиська постановила зтягнути 100 гусарів, 200 козаків і 200 піхоти; Сяніцька земля визначила найменше зі всіх бо лише 150 козаків. Всі сили обох сих земель віддано розказам кн. Заславського, як головному полковникови⁴⁾.

Як бачимо, протягом одного місяця від пилявецької катастрофи приготувлялась галицько-руська шляхта проти евентуального зближення Хмельницького. З кінцем червня стояли по різних місцях воеводські військові сили, що сполучно числили 4 коругви гусарських вояків, себто 400 чоловіка, одинайцять і пів хоругви (1150 чол.) козаків і пять хоругв піхоти (500 чол.). Веручи разом, то проти соток тисячів Хмельницького Галицьку Русь мало оборонити ледви дві тисячки оружних людей.

¹⁾ Жерела IV, N. IV, ст. 20.

²⁾ Тамже, N. I, ст. 1—2.

³⁾ Тамже, N. II, ст. 9.

⁴⁾ Жерела IV, N. V, ст. 31—2.

Вже з того бачимо, що міркуване шляхти на соймках не багато здалось, ще тим більше, що сї сили не були сполучені, лише кожде воеводство організовалось окремо. Розмірно найліпше приготувалась Перемиська земля, бо хоч була подальше від напасти, таки військовою силою зрівняла ся з Галицькою землею. Ся необережність шляхти Галицької землі показуєть ся найліпше з того, що вона не вірила в велику небезпечність і призначила кошти удержання свого війська лише на три місяці. Тож і незабаром по конвокації, 20 н. ст. серпня, був новий соймик, де продовжено службу воякам на дальші три місяці, евентуально ще дальше.

Такий був найперший крок галицько-руської шляхти для оборони своїх земель. Тут передовсім головним мотивом сього зброєня був страх, що Хмельницький посунеть ся з ордою ще дальше на захід, одначе при тім мала шляхта звернену увагу на внутрішні небезпечности, що грозили від власних підданих, і ухвалені війська мали здержувати не лише зверхнього ворога, але й також вкорочувати заяви прихильности галицьких Русинів для славного побідника. Се виразно видно з тих соймикових ухвал, де визначувано військову оборону. В Белзі говорено вже 15 червня про своєвольні купи, що находять на шляхотські двори в горішніх воеводствах, себто на Підгір'ю¹⁾. Подібно зазначено в ухвалі галицького соймика (17 черв.), що не лише постороннього ворога треба боятись, але і власних підданих, котрих козацькі бунтівники підбивають до ворохобні²⁾. Подібно говорять ухвали й иньших соймиків³⁾. Бояли ся не лише бунтів селян, але взагалі добачувано поганий настрій межі загалом Русинів, тому галицький соймик поручає своїм ротникам затягати під хоругви „добру“ шляхту, а не брати ніякого чужосторонця, особливо не брати Русина. Небезпечним Русином є не так той, що визнає православну віру (religione), як сей, що почуває себе ним (fide)⁴⁾. Таке саме застережене чинить пізнійший белзький соймик⁵⁾. Тим неспокоєм межі селянством аргументовано також доконечну і пильну потребу вибору каптурових судів, що підчас безкоролівя мали-б карати за всі кримінальні вчинки⁶⁾.

¹⁾ Тамже, N. I, ст. 5.

²⁾ Тамже, N. II, ст. 9.

³⁾ На соймику 20/VII (Жерела II, ст. 345).

⁴⁾ Тамже, ст. 10.

⁵⁾ Жерела IV, N. XXI, ст. 74.

⁶⁾ Тамже, N. I, ст. 5, N. II, ст. 9.

Як бачимо, шляхта здавала собі ясно справу з цілого положіння, серед якого прийшло ся її перебувати, з другого боку не розуміла його ваги. Цілу козацьку хуртовину уважає вона за щось чуже, немов би ворог з якої иньшої держави вступав у границі їх посіlostей, а невдоволене селян і взагалі Русинів — се *rustica natura i russica fides*. Тому шляхта стає на тому становищи, що звичайно задержують *beati possidentes*. Хоч можна було бачити, що внутрішній лад, чи нелад, у Польщі, безгранично вивершена односторонна свобода шляхти є причиною всьому тому нещастю, що валилось — на Польщу і ще більші нещастя мало принести, вона думає, що досить меча на те, аби далі було, як бувало.

Rustica natura citius bello quam amore cohibetur, говорить шляхта на соймику в Белзі 12 вересня 1648 р.¹⁾ і виходило-б, що до того часу шляхта дійсно старалась лагідністю та прихильністю заспокоювати розяреного духа широких мас українсько-руського народу. Що „любов“ не грала найменшої ролі в відносинах до козацтва того часу, се-ж звісно добре, тепер пригляньмо ся, яких батьківських способів уживала шляхта для заспокоєня галицької руської людности по містах і селах. Як поступовано з першими бунтівниками знаємо вже. Одного з тих, що розбили кількох втікачів під Струмиловою Камінкою, засуджено на смерть; кров поляла ся при перших проявах бунту в Сокалі. Ухвалювано військову оборону на соймках з виразним зазначенем, що вона окрім зверхньої оборони, має сторожити над політичним і суспільним ладом у власній хаті. З другого боку таке оборонне військо вимагало значних коштів, тож міг би хто думати, що шляхта понесе жертву зі своїх доходів на його удержане. Тимчасом і тепер шляхта не думала ані хвилини зробити виїмку з дотеперішньої практики і для свого власного істнованя наложити податок на себе. На всіх соймках ухвалено податковий спосіб покриття конечних видатків, але весь тягар скинено, як завсіди, на плечі селянства й міщанства. Сі верстви були в Галичині руські, тож вийшло так, що невдоволені дотеперішнім станом сі елементи мали кувати самі на себе ланцюхи, що мали-б сковати їх симпатії до Хмельницького. Розуміється, що сей спосіб поступованя викликав лише цілком противний ефект, як собі бажано. В Белзькім воєводстві кошти удержання війська на одну четвертину (3 місяці)

¹⁾ Жерела IV, N XXI, ст. 73.

доходили до суми 36.000 зл., в Галицькій землі близько 20.000 зр., в Перемиській до 40.000 зр., в Сяніцькій 10.000 зл., у Львівській певно більш як 20.000 зл. Таку одже суму, близько півтора сотки тисяч мали зложити селяне й міщане в формі подимного, чопового й шоса. В Белзькім воєводстві наложено на кожний селянський лан три подимні, себ то 45 гр. від одного дима, в Галичи ухвалено два подимні, так само в Перемиській, Львівській і Сяніцькій, окрім того мали вибиратись по містах чопове, маєтковий податок (шос) і жидівське поголовне¹⁾.

Сі всі податки стягнуто в короткім часі, але се не причинилось цілком до заспокоєня, лише ще більше загостило вороже становище нижших суспільних верстов. В Галичи установлено ще 20 серпня одно подимне (15 гр.)²⁾ і певно його ще вибрано. Тою самою дорогою пійшли ще Львівська й Перемиська земля на соймику в Судовій Вишні 14 н. ст. вересня; для дальшого задержання затягнутого перед тим війська визначено ще по два подимні, що мали бути вибрані з кінцем вересня³⁾. Одначе по всій імовірности до зібраня сих податків вже не прийшло: тим часом розбито польське військо під Пилявцями.

Інакше вже поступила собі шляхта Белзького воєводства на соймику 12 н. ст. вересня. Бачучи, що накладане податку на селян може лише справі зашкодити, ухвалила дальшу військову оборону вже в иньшій формі, т. зв. ланове військо. Кожний шляхтич мав з десяти ланів (селянських) поставити одного кінного вояка, з шости — козака, від загородників — гайдуга.

Ухвалювані на соймках способи оборони мали ще й сую сторону, що окрім податкового обтяження, побільшували загальне невдоволене селянства задля т. зв. стацій. Ми знаємо, яку велику вагу мало вибиране живности для війська на Україні в козацько-польських конфліктах. Широкі королівщини на Галицькій Русі громадили в собі також багатий вибуховий матеріал. Сучасні судові книги переповнені скаргами на здирство військових хоругов, що переходили одна по одній і до краю нищила бідних селян та міщан. Се зрештою хронічна хвороба довгих віків річи посполитої. Хоч воно-б дуже інтересно прослідити вплив війська на економічний стан селян взагалі, ми тут обмежимо ся до загальної характеристики сеї сторони внутрішніх

¹⁾ Жерела IV, N. I, II, IV, V.

²⁾ Тамже, Додаток, N. I, ст. 344.

³⁾ Жерела IV, N. XXII, ст. 79—80.

обставин словами сучасників. Так на соймику в Судовій Вишні 25 н. ст. червня в інструкцію послам на конвокаційний сойм поставлено такий пункт: „Кождому звісно, що до воєнних виправ потрібна військова дисципліна, і що, хоч багато написано про неї конституцій, жовніри цілком про се не дбають і в вибираню стаций та в переходах чинять бідним людям кривди й насильства так, що стогін нещасних переходить майже небеса, і звідси то звичайно приходить божя кара на військо. Для того пп. посла мають винайти спосіб на тих, що в переході розбігають ся від хоругов по селах і містечках, витягаючи грошові стації, хоч там стояти ніколи не думають; бо з того виходить велика шкода для шляхти й підданих: відкуплять ся від одних, приходять иньші; щоб в одній маєтности не переходило більш як дві хоругви“ й т. ин.¹⁾). Таким оком дивила ся сама шляхта на військо, цілком такий самий сумний був висказ сучасного міщанина Самуїла Кушевича що до надужитъ польського війська при переходах. „Полк волонтерів — пише він на одному місці — тут ще забавляєть ся здирством коло Львова на велику кривду і плач бідних людей“²⁾).

Таким способом, як бачимо, годі було шляхті втихомирювати невдоволених селян і кожда іскорка могла легко принести з собою пожежу по межи ними. Се становище *beatorum possidentium* трудно довший час удержувати власне тими способами, що стались причиною його захитаня. Все таки в тому часі, коли збирались воєводські війська було в Галичині розмірно тихо, навіть тоді, коли всі тутешні воєнні сили, на розказ соймових станів з дня 29 липня 1648 р.³⁾, почали стягатись до табору під Глинянами, аби рушити проти Хмельницького. Непевність приковувала ворохобників до землі, і він платив терпеливо податок і стацію.

В небезпечних хвилинах мала шляхта один остаточний спосіб — се загальний похід. На всіх соймках говорено про се, одначе полишувано до волі прімаса, тільки на соймику в Галичи 20 серпня означено близше сю справу. „Будучи не лише найблизші, але вже серед самої небезпечности задля бунтів і своєволі по різних місцях заявляємо нашу приготованість...“⁴⁾.

¹⁾ Жерела IV, N. IV, ст. 21.

²⁾ Жерела IV. N. XXV.

³⁾ С. Томашівський, Матеріяли до історії Хмельниччини, N. 4. (Записки Н. Т. і. III. т. XIV).

⁴⁾ Жерела IV, Додаток N. I, ст. 345.

Вибрано галицького підкоморія, Яна Теодорика Потоцького, щоб він в разі потреби універсалом скликав цілу шляхту до загального походу, чи то проти козаків, чи то домашніх бунтівників. Навіть з гори визначено ротників для свого війська. При тім пригадано також войським їх обов'язок, аби не кидали своїх становищ, лише резидували в замках і обороняли їх в небезпечнім випадку¹⁾. Вже 28 н. ст. серпня розіслав Потоцький універсал, де подає до відомости, „що на деяких місцях, в селах і містечках, почали ся бунти, також появляють ся своєвольні купи зза Дністра та з Волощини“, і просить сповнити соймикову ухвалу і за другим листом оружно зібрати ся²⁾. Львівська земля ще перед тим приготувалась до загального походу і кн. Заславський ще 19 липня взивав універсалом шляхту до табору³⁾.

З загальним походом не пощастилось иньшим землям Руського воеводства. Аж 14 н. ст. вересня зібрала ся шляхта Львівської, Перемиської та Сяницької землі на соймик до Судової Вишні⁴⁾, де з огляду на козаків і внутрішні розбишацтва розширено обов'язок загального походу й на останні дві землі. 28 вересня мала зібратись шляхта під Медикою і під Сяноком на попис, звідки мала б рушити на зазив каштелянів, куди буде потрібно. Тимчасом ще 23 н. ст. вересня була битва під Пилавцями і загальний похід сієї шляхти став уже безпотрібнім, хоч не мало шляхти приходило ще тепер в хоругви реґіментарів, особливо до Вишневецького, що збирав сили у Львові. Так само відпала виплата двоподимного (30 гр.) податку на дальше удержанє воеводського війська, що на тім самім соймику ухвалено для всіх трьох земель⁵⁾.

Таких то способів ужила галицько-руська шляхта, аби захоронитись від подвійного нещастя, приходу Хмельницького та внутрішніх бунтів. В першім напрямі показались ті способи недостаточні, що до другого, то їх успішність залежала від щастя з козаками, а самі по собі вони викликали лише противний ефект серед селян та міщан: ненависть і завзяте.

Чи шляхта уживала виключно таких нещасливих способів для вгамованя бунтівничого руху руської суспільности, чи вона

¹⁾ Жерела IV, ст. 345—6.

²⁾ Тамже, N. XVI, ст. 63.

³⁾ Матеріяли, N. 2.

⁴⁾ Жерела IV, N. XXII.

⁵⁾ Жерела IV, N. XXII, ст. 79—80.

зважилась на щось таке, що де-що зменьшило-б контрасти поміж обома сторонами, що могло-б заспокоїти Русинів і хоч в часті задоволити їх претенсії? Можемо вперед вже сказати, що переміни обставин властиво не було ніякої, противно всі лихі сторони зазначувались у тому часі в повнім розцвіті. Можемо, що правда, деякі старання шляхти назвати пробою в тому напрямі, але дуже нужденною. Трудно уважати наведений вище пункт інструкції послам проти надужить війська якоюсь проявою великої прихильности до селян. Се доволі стереотипова фраза, зрештою тут не менше був заангажований інтерес самої шляхти, і в інструкції виразно сказано, що „з того мають велику кривду шлята й їх піддані...“

При тім єсть ще деякі гадки про направу релігійних відносин помежи Русинами й Поляками. На тому самому соймику (25 черв.) поставлено в інструкцію такий пункт: „Для внутрішнього спокою річи посполитої вважаємо потрібним, щоб усі незгоди, зачипки й ненависти межи горожанами, і ті що були за пок. короля й. м. і ті, що зайшли підчас безкоролівя, полагоджено та унормовано повагою сієї конвокації, бо, як коли, то тепер, серед небезпечности вітчизна потребує згоди та обопільної любови від нас усіх, — тому бажаємо собі щиро, аби заховано як найліпше згоду помежи ріжновірцями. З причини, що нам оскаржували ся пп. братя грецької віри, тепер подібно як на попередніх соймках і загальних соймах, що мають великі кривди в свободах і привілеях своїх, що їм відобрано деякі бенефіції, — поручаємо пп. послам нашим знайти вже як найліпший спосіб, аби вже грецька віра була заспокоєна в своїх правах і претенсіях“¹⁾.

Про значіне сього жадання говоримо на иньшому місці²⁾, тут скажемо лише, що ся загальна згадка про заспокоєне релігійних прав Русинів не може покластись у велику заслугу польській шляхті, як щось дуже поступове, се лише легкий спосіб замилити очи останкам галицько-руської шляхти, аби вона евентуально не перейшла на сторону Хмельницького, що, як знаємо, вивісив також релігійний прапор, і аби не давала себе потягнути голосним тоді покликам боронити прав православної віри.

¹⁾ Жерела IV, N. IV, ст. 18—19.

²⁾ З життя галицько-руських соймиків 1648—9.

Таку саму ціль, утихомирити дотеперішнє невдоволенє, має податкова ухвала судово-вишенського соймика з того самого дня, де від платні двох подимних увільнено руське духовенство, чого звичайно досі не бувало¹⁾. Руське духовенство вело тоді перед в агітації проти Поляків і само давало почин до ворохобні. Тому шляхта хоче показати себе прихильною йому та придобрити його звільненєм від податку.

От і всі заходи польської шляхти коло переімени дотеперішнього стану. З того видно цілком ясно, що такі способи не могли ні крихітки зменшити політичних, національно-релігійних та суспільних антагонізмів поміж обома сторонами. Що вони дійсно нічим не вплинули на таку переімену, ми могли вже бачити з докладного образу всіх осінних народніх рухів, де всі ті елементи не то не злагоджують ся, а ще більше загострюють ся і доходять до кульмінаційного пункту — пристрастної, подекуди жорстокої боротьби. Навіть тоді, коли ціла Галичина по Сян стояла в огні повстаня, коли переслідувано все, що шляхотське, католицьке й польське, Поляки не бачили иншого способу на ту „селянську натуру“, як тільки меч. 14 н. ст. жовтня видає ще прімас Мацей Лубеньский універсал до шляхти Сяницької землі з зазивом до загального походу до Сянока, аргументуючи тим, що „підчас наглої хуртовини на річ посполиту, себто бунтів у Сяницькій землі від поспільства та людей грецької віри, що повстають проти права р. п., коли своєвольні громади, розбійники зза Бєскида, наступають на костели, жите, доми, двори й добра шляхти, входять у порозумінє з деякими своєвольними підданими і разом находять шляхотські двори, нищать, проливають кров і мордують...“²⁾. Ще перед тим було постановлено, що своєвільника можна буде безкарно забити³⁾. Але такі історичні прояви, як народні бунти виходять завсідн з природних причин і обставин, тому силова репресия не усуває цілком фактичного стану річей, лише ще гіршим його чинить. Знищенє противника в тому разі веде за собою цілий ряд материяльних і моральних шкід, для обох сторін.

Русини по розбитю польського війська кинули ся з цілою пристрастю на замки, костели й двори, не жалуючи людського життя й добра, що зрештою є наслідком кожної такої боротьби.

¹⁾ Жерела IV, N. V, ст. 30.

²⁾ Жерела IV, N. XXVI, ст. 92.

³⁾ Тамже, N. V, ст. 33.

Зразу шляхта стараєть ся знайти охорону в укріплених замках, як у Теробовлі, Будзанові, Чорткові, Бучачи, Львові, Руді, Пнівю, Рожнітові, Болахові, Стрию, Комарні й т. ин., одначе не богатьом пощастилось перестояти страшну осінь, з одних сама шляхта утікала, иньші впали під напором бунтівників, самих або получених з козаками.

Аж коли козаки покинули Галичину, шляхта, взагалі Поляки, й Жиди зважували ся до повороту, думаючи, що льокальні бунти буде можна лекше переломати. Такий поворот відбувався звичайно в товаристві військової сили, що заховалась по нездобутих замках. Не одному шляхтичеви прийшлося при тім, як ми бачили, зажити смерти з рук бунтівників, але остаточно протягом грудня переміна прийшла в тім напрямі, що будь-що-будь Галичина з політичного боку була майже така сама, як передше, перед осеню. Не помогли всі заходи покутської руської шляхти непускати Поляків за Дністер і перед силою мусіли податись. Загал селян і міщан повертав до свого звичайного житя, вдоволяючись поки що назбираною здобичею; хто бояв ся кари, той утікав на Україну, у Волощину, на Угорщину або таки крив ся по лісах.

Одначе иньша річ заспокоїти ся, иньша повернути ся до попереднього незносного стану. Русини взагалі, селяне спеціально, підчас найгорячішого свого руху снували запевне рожеві думки на кращі дні, що ось-то настане иньший лад: не буде панщини, буде суспільна та релігійна свобода, запанує козацький лад. Се вже треба перенестись думкою в становище їх самих, щоб зрозуміти й відчутти сей трагічний момент, де рожевий образ надій затираєть ся чим раз більше і поневолі виринає рефлексія, що мабуть і на далі мусить бути так само, як перед тим було. Сей перехід був тому спокійніший, що тимчасом зайшла зима, панщизняна робота відкладала ся на пізнійше, а тимчасом ще могла блискати іскорка надії, що прийде весна, козацтво заворушнєть ся знова, і прийде визволяти галицький народ. Певно й шляхта поводитася із ними дуже не гостро, бо суворість зрештою на ніщо-б не здалась, вона могла, що найбільше, відобрати від бунтівників останки свого забраного добра. Тимчасом удалась вона за помічю до короля і почала радити ся на соймках, як би здушити до кінця „селянську натуру“.

Розмірно скоренько почали функціонувати соймки на Галицькій Руси, вже 15 н. ст. грудня з'їхала ся шляхта Львівської, Перемиської і Сяніцької землі на соймк до Перемишля. Звичайно сі землі з'їздили ся до Судової Вишні, одначе тепер

ще йти туди було небезпечно, козацькі відділи переходили тут і там, народ ще не заспокоївся, в самій Судовій Вишні, як знаємо, міщане приставали до бунтівників. В інструкцію послам на коронаційний сойм заложено бажане, аби посла винайшли спосіб, яким би своєволю й домові бунти можна було успокоїти. Просить ся також, аби всі покривджені тими бунтами могли доходити правди сумаричним процесом без відклику¹⁾. Подібне жадане висловив також соймик в Белзі 22 грудня, аби справи про кривди від бунтівничих підданих трактовано без відклику в ірдах, не на трибуналі²⁾. Галицький соймик годі було скорше зложити як 4 н. ст. січня 1649, бо в тих землях неспокій найдовше удержав ся³⁾.

В тому самому часі порозсидано по всіх руських землях листи, що завзивали народ до спокою. Король Ян Казимир, хоч ще не коронований, розіслав такий універсал ще 12 грудня, де говорить ся, що він бажаючи цілому народові спокою та згоди, обіцяє „се своєвільне поступоване даровати і пробачити“. Велить отже, аби всі, що перейшли границю послуху своїм панам, не будили його гніву і повернули до своїх домів та до звичайного свого підданства, як хочуть зазнати королівської ласки. Сю свою волю поручає король до відомости коронному підчашому (кн. Заславському), „а хто-б нею погорджав, того має він карати, аби вже ся замішанина успокоїла ся“⁴⁾.

Коронний підчаший послухав ся королівської волі і взяв ся переводити спокій. Він видав 25 н. ст. грудня лист до „підданих з міст, місточок, сел і всяких осад“, в нім проголошує згадану королівську волю і наминає міські та сільські уряди, щоб не дозволяли більш розбишацьких бунтів, „бо як би де-не-будь показали ся які бунти, по дорогах і гостинцях небезпечні переїзди та івалти на перехожих, то ціла вина буде лежати на тій околиці і тамтешні горожане відповідати муть за неї“. Коли-б згадані уряди самі не могли перевести ладу, можуть давати знати до старостів. „А хто-б у своїй завзятости — кінчить кн. Заславский — не хотів покинути ворохобні, насильств і пустошеня та начальствам і панам своїм, що під ними здавна

¹⁾ Жерела N. IV, XXXIV, ст. 133.

²⁾ Тамже, N. XXXVI, ст. 144.

³⁾ Сієї соймикової ухвали маємо лише уривок (Жерела IV, N. XXXIX, ст. 150—1).

⁴⁾ Жерела IV, N. XXXIII, ст. 128--9.

був, не чинив послуху й підданости, лише переховував бунтівників і сам у ворохобні мішав ся, такого маю розказ суворо карати і задля того-то йду в сі краї з частиною війська р. п. і королівської милости...“¹⁾).

Подібний лист розіслав Андрей Фірлей, белзький каштелян і польний коронний гетьман. Він велить, аби драгонія теребовельського старости рушили з коронним підчасим на знищенє до кореня своєвольних куп, що ще по різних місцях ходять: хто-б був непослушний, сього треба покарати остро, як наказують військові приписи²⁾).

30 н. ст. січня 1649 видав король розказ Миколаю Зацьвілховському, ротмистру козацької хоругви, і Броньовському, ротмистру гусарської, аби покинули Перемишль, де досі перебували та пійшли на схід, на Волинь і Поділе проти своєвільників³⁾).

Ще раз відозвав ся Ян Казимир до „міст, містечок і сел“ по коронації, 8 н. ст. лютого 1649 р. „Посилаємо — пише він — ур. Станіслава Лянцкороньского, каменецького каштеляна, щоб нашим вірним оголосив і оповів ласку, яку даємо, також щоб заспокоював усе замішанє, що сталося по смерти й. м. короля, нашого брата, помежи народами, нам від Бога порученими, ...підносячи вірним нашим забутє всяких провин, коли побачимо наших вірних доляльність і послух, приналежні від підданих своїм панам-королям. А як би були такі бунтівники, що погордили-б нашою ласкою та кидали ся-б до дальшої ворохобні і не покинули бунтів, — таким має він оповісти королівським нашим іменем нашу суворість і кару. Не бажаючи одначе, щоб на початку нашого щасливого панованя мали ми бути пострахом для вірних підданих, підносимо радше нашу ласку та обіцяємо помножити свободи й вольности. Вкінці візвано, аби каштелянови і його людям радо давати становища і хліб⁴⁾).

Таким способом получено моральний вплив королівської поваги з погрозою оружної репресії. Се звістно, що серед простого народа має стат монарха звичайно осяяний певною почестью й поважанєм, що його уважають щирим опікуном низших верстов, лише звязаним опікою „панів“. Такий погляд панував серед ко-

¹⁾ Жерела IV, N. XXXIX, ст. 149--50.

²⁾ Тамже, N. XXXV, ст. 141—2.

³⁾ Тамже, N. LII, ст. 171—2.

⁴⁾ Жерела IV, N. LV, ст. 182—3.

зацтва, не менше і серед простих людей у Галичині. Сказати правду, то від сих універсалів сей блеск королівської поваги не міг зростати помежи ними, скорше противно — упадав. Коли його відзив порівняти з сучасними покликами до свободи, його грізний наказ з надіями вільного козацького ладу, виходило, що годі сподіватись поліпшення долі серед нормальних обставин. Правда, єсть там нятяки на евентуальні користи для навернених грішників — збільшене свободи, одначе мабуть ніякий тодішній селянин не умів розібрати, яка то його свобода має помножити ся. Король буде увільнювати поодинокі міста, навіть цілі округи від військових стаций, за те з другого боку се не буде цілком на перешкодї, щоб різні воеводські „оборони“ не вели далі системи експлоатації бідних людей. Усе те впливало депресивно, навіть з морального боку, на простий народ та хіба збільшувало тужливу надію, що з весною прийдуть козаки і боротьба почнеть ся на ново.

Яким способом переводило військо сі королівські розкази? Його поступованє стояло в суперечности з тими запевненнями ласки, яку вичитувано в королівських листах. Безоглядною строгостю та утиском заводжено лад, карано смертю всіх, кого лише захотїло ся покарати з яких небудь причин. В сучасних актах маємо дуже багато селянських скарг на військо, як воно знущало ся над народом при переходах і виборі стаций. Ми-б далеко зайшли переповїдуючи поодинокі факти сеї діяльности польського війська. Ілюстрацією нехай будуть ось які події.

До Заболотова прийшли в січні 1649 три хоругви під проводом Іаспара Островского, Станїслава Новоселецкого разом з иншою шляхтою і адміністратором Потока, Жидом Вульфom. Сей прихїд був властиво воєнним находом. Кинули ся на людей і вирізано від разу 96, межи тими до 30 малих дітей. Самої рогатої худоби забрано їм 1500 штук. Потім кинули ся на замок і там наробили багато шкоди дідичцї Єлисаветі Станїславській¹⁾.

Ще один образок. Військо каменецького каштеляна, Станїслава Лянцкоронського, послано на Поділе проти бунтівників і решти козацтва. Хоч недалеко в Тимкові було повно сих і тих, воно не пійшло туди, лише вдарило на дуже мало винний Дунайгород. Хто чудом не спас ся яким, не втік, той падав під ножем вояків, так що вони бродили улицями в крови. До

¹⁾ Жерела IV, N. LXXIX., ст. 220. Ind. rel. castr. Halic. a. 1648—9, t. 141, p. 1297—1322.

того знищено все в місті, церков, замок, домн, двір і т. ин. Просто, Татаре не могли показатись більше грабіжним і нелюдським народом¹⁾.

По переході Татар і козаків Галичина була дуже спустошена, як побачимо, одначе польське військо лише збільшило се знищене. При скаргах на селян-бунтівників і на військо прилучені звичайно докладні реєстри шкоди, забраних річей і т. ин. Коли одначе сі реєстри поставимо побіч себе, то побачимо, що революціонери — селяне мабуть не вели за собою більшої економічної руїни, як сі оборонці ладу. Навіть коли-б ми порівняли звістки про вбитих з одної і другої сторони, то перевага смерти буде по стороні селян. Зрештою де-що з сеї характеристики впливу польського війська на пізнійший стан Галичини подамо в останнім розділі.

Межи причинами, що спиняли народні рухи в Галичині ми сказали на вступі також про фізичні причини. Тут ми розуміємо фізичну трудність до дальшого веденя повстаня в зимовій порі. Всі галицько-руські рухи визначали ся недостатчею одноцільної організації, тож зрозуміло, що великі морози та снігові засипи покладали кінець завзятости, остуджували гарячу кров і спрощували рефлексії, страту відваги, вкінці байдужність. До того з весною проявили ся тяжкі заразливі хвороби, що не менше війни нищили людське житє і обезлюднювали села. Усе те разом зовемо фізичними причинами, що може більш, як сама оружна репресія, впливали на вгамоване народніх бунтів.

*

*

*

Тепер треба нам подати деякі звістки про останки народніх рухів у Галичині, що проявились протягом 1649 р.

Перші льокальні конфлікти межи селянами і взагалі бунтівниками і шляхтою виходили задля реквізицій, що мали на меті відобране пограбованого добра. Бунтівники добре ховали добичу, як знаємо — часто закопували в землю, тож при таких пошукуваню нераз приходило до конфліктів. Так приміром коли Томаш Скоповский послав своїх слуг 5 мая до Юнашкова, щоб відобрати пограбовані річі в його дворі в Обельниці, тамошні селяне разом із своїм сьвященником побили сих слуг, позабирали вози, воли, потім навіть самого Скоповского поранили²⁾.

¹⁾ Ind. rel. castr. Tremboul. a. 1648—9, t. 441—48.

²⁾ Жерела IV, N. CXVII, ст. 264.

Інші знову заховували добичу, або вже проминувши її, складали вину на козаків, що їм забрали. Так говорив Гриць Турчиняк на судовім допиті в Тереховлі, подібне теж казали селяне з Верхрати, коли до них прийшов судовий возний з двома шляхтичами для реквізиції в справі равських міщан. „У нас нема всього, — казали вони — козаки нам позабивали, а що маємо то собі беріть, ось є кілька волів та порожніх возів“. Равські міщане не хотіли сього брати й просили арештувати сих селян¹⁾. Подібно знаємо, що велдїжські, рахимські і лодинські селяне віддавали долиньським міщанам лише що менше, дорожших річей не хотіли дати²⁾.

Які були конфлікти в сих справах межі панами і їх власними підданими, про се не знаємо і знати мабуть не будемо, бо дідич взагалі ніколи не скаржив ся перед судом на своїх людей — він судив їх сам, як умів і хотів.

Ми вже говорили, що ворохобники, прощаючись з козаками, мали надію, що незабаром з весною вони прийдуть знову їм з помічю. Тимчасом весна настала, а про козаків і Хмельницького не було чути. Галичина сама не могла власними силами підвестись до нового повстання, тож лише де-не-де бачимо сліди рухів, особливо на Підгір'ю, де зрештою селянські розбишацтва не були нічим виїмковим, се, як ми вже говорили на вступі, повсечасна проява.

Загального спокою ще не було в марті 1649 р. На соймку в Галичи 14 н. ст. марта постановлено зложити військо „для забезпеченя границь від постороннього ворога, внутрішнього спокою від домових, досі не вгамованих, бунтівників і для вложеня підданських серць у давний послух“³⁾. Дійсно подибуємо тут і там певні, хоч не численні прояви, що можуть бути продовженем осінніх рухів, одначе подекуди вироджують ся в прості розбишацтва. Прим. деякі міщане з Тлустого напали на Лошнів і селянам наробили багато шкоди⁴⁾. В тому самому часі селяне з Городниці спустошили маєтність Верціньського в Ракові, службу порозганяли, одну шляхтянку Агнішку Кульчицьку мучили, аби сказала, де сховані гроші, не дізнавши ся, забили її⁵⁾.

¹⁾ Жерела IV, N. XLIX, ст. 163.

²⁾ Жерела IV, N. CLXIII, ст. 339, 340.

³⁾ Жерела IV, N. LXXII, ст. 205.

⁴⁾ Ind. rel. castr. Tremboul. t. 132, p. 24—5.

⁵⁾ Тамже, ст. 119—123.

Інший вже характер мала подія, що стала ся в Гошові (Дол.). 13 квітня 1649 р. Лукаш Тромбчинський, товариш з хоругви Станіслава Потоцького, поділь. воеводи, виїздив з Гошова ві второк по провідній неділі до хоругви, наперед послав челядь і колясу, а сам задержав ся якийсь час, виїхав на поле до селян, що орали там, і почав їм наказовати, аби підчас його неприсутности були послухні його жінці, аби робили панщину... Замість покаяння і потакування стало ся щось иньше. Селяне кинули ся на нього і побили його міцно. При тім були не лише самі піддані, але й також тамошня дрібна руська шляхта, як Білинські, Гошовські, Березовські, навіть із жінками¹⁾.

Зрештою на цілім Підгір'ю—подибуємо доволі прояв руху, всі вони одначе досить дрібні і нічим не вирізняють ся від подібних рухів перед 1648 р. і пізнійше; особливо часто подибуємо села в самих горах, що нападають на подорожних, на двори, забирають збіжжя і т. ин. Про напад тюдівських селян на двір у Кутах ми вже говорили давнійше, подібне подибуємо й далі на захід аж до жерел Дністра, одначе докладне їх представлене вимагало-б доволі місця, тому проминаємо їх, маючи надію пояснити їх колись иньшим разом, при історії галицько-руського опришківства.

Коли Хмельницький рушив літом 1649 р. знова на захід під Збараж, тоді на ново вступив дух межи Русинів в Галичині. Міщанство й селянство лише чекало, коли він возьме сю твердиню і посунеть ся далі на захід. В тому часі виступають на ширший плян тернопільські міщане. В Тернополі лежав хорий Павло Стржешовський, але як довідав ся, що Хмельницький обложив Вишневецького в недалеких Збаражи думав перенестись куди в безпечнійше місце. Він забрав свої багаті річи (*in magna quantitate et pretio*) і виїхав з Тернополя. Не далеко таки відїхав, бо вже на міських валах напали його міщане під проводом якогось запрошеного козака, відобрали всьо добро і веліли повертати назад до міста. Тут держали його три дні під опікою, а тим часом довідувались, як стоїть справа на місци боротьби, в Збаражи. Коли думали, що вже по польським війську, відважили ся забити Стржешовського²⁾.

В тому самому часі над Дністром, селяне з Букавини і Дубровлян „не вдоволені ще попередніми бунтами і розби-

¹⁾ Rel. Zydaczou. t. 40, p. 70—71.

²⁾ Ind. rel. castr. Tremboul. t. 131, p. 19—22.

шацтвом, хочачи викликати межи підданими ворохобню й замішаня", напали в ночі на село Бортники, але їх селяне відогнали. Вдоволили ся тим, що забрали з поля збіже¹⁾.

Коло Жовкви був 2 липня такий випадок. В тих околицях проявили ся в тім часі розрухи, тож зі Львова переходив до Жовкви відділ наємного війська, зложеного з Німців під проводом Адама Бальцера, що мав заспокоювати сих бунтівників. Коли прийшли до Мацошина, зустрінули перепону. Тамешні селяне „як бунтівничі Русини і прихильники Хмельницького, наваживши ся на жите католиків і польських військ“, скликали до церкви цілу громаду, скинули міст, вдарили на вояків, Бальцера тяжко поранили, иньших поубивали, покидали в болото і багно, коні, оруже, річи позабирали²⁾.

Дня 20 серпня 1649 привезено, як оповідає Кушевич, черниця від Буська, що йому козаки вибрали очи, повтинали руки та тяжко поранили, хоч він був православний. Причина сьому була така, що сей чернець був на послугах Вишневецького і носив його листи, за те тамешні Русини піймали його і віддали козакам³⁾.

Інтересна подія була в Дідошицях (коло Стрия) ще 14 жовтня 1649 р. Власник того села і сусідніх Балч послав туди свого слугу Павла Сьвідерського щоб там наглядав осінню господарку. Сей, приїхавши, наказав селянам роботу, аби приготували стацію для війська, що мало туди переходити. Такий зворот не подобав ся селянам. Коли Сьвідерський їхав на кони коло коршми, побачив цілу громаду людей, межи ними селянина Калина. Сей приступив до оконома та й каже: „От і я жовнір, козак, як тебе перед тим не забив, то тепер убю!“ Сказавши те прискочив, почав бити окованим кием і скинув на землю з коня. Оконом кликав на поміч громаду, одначе ніхто й не думав йому помагати. Ледви якось пощастилось Сьвідерському втекти з рук напасника. Оповідючи про се в суді додає ще Сьвідерський пояснення до того, що вчинив Калин. Він се робив „обаламучений знова якимись непевними новинами про бунтоване козаків і хлопів та на них покладав надію“⁴⁾.

1) Ind. rel. castr. Zydaczou. t. 40, p. 461—2.

2) Ind. rel. castr. Leopold. a. 1649, t. 399, L. 683—5.

3) Рукопись бібл. Осолінських N. 2346 p. 50—51.

4) Rel. Zydaczou. t. 40, p. 506—7.

Ось і ті важніші моменти, що проявились в Галичині в 1649 р., викликані головно надіями на Хмельницького. Сей тимчасом тратив час і сили під Збаражем, вкінці увійшов в прикру згоду з Поляками і покинув Галичину раз на все, бо хоч переходив він туди ще 1655 р., одначе тоді вже не витягло до нього руки ані одно село.

В. Про організацію і характер народніх рухів.

З попереднього огляду поодиноких прояв народнього руху могли ми переконатись, що про якусь одноцільну, систематично ведену організацію цілого повстання і мови нема. Сей, так скажемо, фрагментарний характер їх мав певні наслідки, що мусіли наступити конечною силою конклюдії, без огляду навіть на політичні обставини, чи вони були користні для сих рухів, чи їм противні. Зрештою про се буде мова пізнійше. Говорячи про організацію, мусимо згори зазначити, ба й положити певний натиск на недостачу організації сих рухів.

Коли під концепцією організації будемо розуміти ті елементи, що дали безпосередній імпульс до вибуху і сї, що народжене жите вели, або старали ся повести в однім, витиченім напрямі, — то з порядку річи мусимо ще кілька слів докинути до пояснення відносин козацької справи в загалі, а Хмельницького спеціально, до селянського повстання у Галичині.

Хмельницькому справа селянська в теоретичній концепції була цілком чужа. В його ряди зараз з самого початку безперечно вступали сьміливіші селянські елементи, він і сам їх закликав першим зазивним листом, бо вони були йому на руку. Зрештою перший контингент запевно рекрутовав ся з тих саме чинників, про котрих ішла від довшого часу боротьба, сих, що легально не були козаками, а хотіли ними бути і такими себе почували. Се та переходова верства, що ще не увійшла цілком в ярмо доміняльної влади, як се було на заході, а з другої сторони правно козаками називати себе не могла, бо виходила поза регстр. Загал селянства якийсь час не ставав рішучо по козацькій стороні.

Такий стан був від початку підчас перших двох битв. Зворот наступив після корсунської битви. Хмельницький ще стояв на місци і не знав, куди властиво йому іти, несподівані побіди

над польськими військами приневолили його призадуматись, так як се буває з чоловіком, що більше зробив, як мав на думці, і не з'орієнтував ся у новій сфері обставин. Коли так Хмельницький орієнтував ся і почав дипломатичні переговори з Татарами та Турками — розвинулась ненадійно широка агітація посеред селянства, аби помагати Хмельницькому.

Сей факт відразу запримітили сучасні. Інспіратором селянського повстання загальний голос признавав не самого Хмельницького, але Кривоноса. Чи Кривонос робив се з поручення Хмельницького, чи на власну руку, про те ми знати не можемо, але хоч би й окремо, то Хмельницький не мав ні найменшої причини противитись тому, бо се лише помагало йому.

Що така агітація була, годі заперечити. Розуміється, що в агітації, аби вона дійшла своєї цілі, мусять бути певні оклики, мусять бути кинені певні ідеї, в добрій чи злій вірі. Так мусіло бути й тут. Що ж могло промовити до серця невідькому селянинові, як не обіцянка волі, скасування панщини? Чень же змальованем козацьких плянів, які здійснились опісля, порвати селянства не було б можна. Одначе доброї віри тим козацьким елементам відмовити не можна.

Галицька Русь підійняла ся слідом за Поділем і Волинню, по части ідучи за ними, по части рушена тою самою агітацією. Що певна агітація була поміж Русинами в Галичині, про се ми вже говорили на вступі. З кількох попередю згаданих прояв видно, що весною і літом 1648 селяне приготувувались до якоїсь розправи, в кождім разі надіялись користних собі випадків.

Але інтереси козацтва в границі Галичини не входили цілком, одже й агітація не могла бути з того боку інтензивна. Коли на Поділю і Волині селянське повстанє розрослося на добре, то в Галичині його так як би ще не було. Доперва пилявецька битва порушила широкі маси. Селянство в розвитку польського війська бачило дуже вигідну пору, щоб користати з перестрахи і утечі шляхти та Жидів перед ворогом та приготувити їм наперед не менше страшну катастрофу.

Сей рух поміж селянством, не вважаючи на деякі спорадичні прояви, йшов від північного сходу, з рога волинсько-подільського і як водна філя обіймав чим раз ширші круги, аж в кінці розпросторонив ся майже по цілій Галичині. В околицях ближших Вишні переважає селянський елемент і ініціаторами тамошніх рухів були селяне. Як знаємо Белз, Броди удержу-

лись посеред хуртовини; противно, в рядах сих, що добули Липська, Белзця, Потилича бачимо майже самих селян. Се треба пояснити тим, що контакт з дальшою Волиню переніс туди й головний характер рухів.

У всіх иньших околицях рух сей не виключно - селянський. Хоч масу бунтівників складають селяне, то ініціатива й провід виходить більш від міщанських та шляхотських елементів. Все таки сеї прояви не мож назвати суцєю відмінністю від рухів на півночі, се вплив льокального характеру, себ то того, що тут був доволі сильний руський міщанський елемент і не хибувало й шляхотського.

Коли кинемо оком на всі головні центри народніх рухів на Галицькім Поділю і по обох сторонах Дністра побачимо що всюди проводять міщане, денеде шляхта. Специфічно галицький рух починають на Поділю теребовельські міщане, янівські, далі рогатинські, підкаменські і кнігиницькі. Коли перейдемо на правий бік Дністра то у всіх центрах бачимо на чолі рухів міщан або шляхту, лиш денеде подибуємо групу селян окремо.

Околицю Товмача так сказати-б завоював Семен Височан, коло нього групуєть ся руська шляхта і товмацькі міщане.

В Калушині на верху бачимо калуських міщан разом з грабовецьким попом Іваном. В Дрогобиччині цілий рух концентруєть ся коло самого міста, має характер вельми політичний і селяне в тім напрямі підпомагають міщан. Городок, Янів, Яворів характером своїм зближують ся до сего-ж.

В усіх важнійших місцевостях безпосередний імпульс до тіснійшої організації дають козаки, що в осени були залили своїми ватагами Галицьку Русь. Дуже часто подибуємо в скаргах слово, що ті або сі получились з козаками. Єсть що правда околиці, де бачимо громадний рух ще до приходу козаків, прим. коло Липська, але інтензивність прийшла туди, аж коли вони получились з козаками. Що найбільше, бунт починав ся аж тоді, коли козаки були десь в околиці, а польська шляхта в утечі шукала спасіння. Деякі міщане, як прим. з Голосір самі боять ся починати акції проти Поляків і запрашають козаків, аби їх увільнили від неволі й тиранства Поляків.

Деякі міщане виступають під безпосередним впливом козацтва. В Рогатині бачимо, що козаки іменували навіть зверхника усім міщанам в особі Гаврила Кучаровича. В Калуші довгий час вони

перебули в місті. Туди приводили бунтівники пійманих шляхтичів на допити й екзекуцію. Клясичний приклад Дрогобич. Тут міщане потайки запрошують козаків до приходу, покидають міську оборону, приймають козаків радо у себе, старшина гостить ся у найповажніших руських міщан і під козацьким впливом і захороною свитає Дрогобичанам думка панованя у місті. А коли козацької підпори не стало — звернулись міщане до селян. В Сулятичах також один селянин гостить у себе козаків. Подібно можна сказати про Городок і Яворів. Зборівські міщане виходять до Тимоша Хмельницького з поклоном, дають йому дарунки.

Зібравши усе те можемо сказати, що козацтво — се найперший мотив у міщанських рухах.

Перейдім тепер до обговореня тіснійшої організації народніх рухів.

Затрата традиційної єдності, низький культурний стан Галицької Руси були причинами, що цілий тодішній рух — то рух поодиноких ватаг — відділів. Тут велика різниця поміж Галичиною і Україною, де величезні маси уміли згорнути ся в одну громаду-армію.

На невеликім розмірно простори Галичини бачимо до десятка значніших центрів бунту, тай то ще можна дуже добре сказати, що ледви не друге село було осібно організоване. Тому то про тіснішу організацію трудно властиво говорити. Все ж таки деякі моменти кинуть деяке світло туди і буде його можна розширити на більші розміри.

Кожда воєнна акция вимагає певної більш або менш широкої індивідуальної власти. Вона мусіла бути всюди, де народ самостійно підіймав ся і ділав. Коли громади прилучались просто до козаків, то зрозуміло, що й піддавав ся цілком його проводу. Але не всюди так було.

До кожного проводу, до кожної власти доходять двоюкою дорогою, або дорогою узурпації або порученя. Оба сі способи стрічаємо в обговорюваних подіях.

Один з бунтівників, мабуть старших, Василь Амброжик каже на судовім допиті: „Тоді, коли були бунти в покутських краях, не мало обібралось старших, як Крокіє з Кунашова, Литусь з Обертина, Олекса Чевадка з Олеша, Яремко Попович з Товмача“. Тут виразно говорить ся що сі люде „самі себе обібрали ватажками“. Звали ся вони сотниками. Кождий з них збирав коло

себе громаду людей, певно більш-менш сотку — і так ставали відділи. Згадані сотники поміж першими своїми ділами мали добути палагицького замку і вирізане там шляхти. Очевидно, що не звязані поодинокі відділи, хоч би й кождий з них мав сотника, без ще тіснішого сполучення не здатні добувати замку, де була якась залога. Тут треба ще висшої власти, щоб кермувала усіми рухами. Згадане признание Василя Амброжика не говорить про се, хто був головним отаманом, але ми можемо на певно сказати, що се був Семен Височан, бо він саме сей терен обрав собі полем діяльності. Що на сотниках не кінчилось, маємо й ще иньші сліди, подибуємо инколи назви — полковник або отаман.

Семен Височан резідував в Отинії і проводив громадї з 15 тисяч народу. Тут одже самих сотників мусіло бути понад 100, тож мусіли бути й иньші старші. Дійсно подибуємо ще полковників, отаманів, хорунжих, добовів і т. ин. Вже найзагальніша фраза судових скарг — *principales i comprincipales* — каже догадуватись певного степенювання в значіню.

Такою старшиною ставали звичайно люде більшого досвїду, впливу і значіня. Ми дійсно поміж ними бачимо майже самих міщан, шляхтичів і священників. В громадї Семена Височана шляхта мала важну ролю і вплив. Повернувши від палагицького замку, каже згадуваний Амброжик, почали нападати на шляхотські двори. До них прилучила ся і санівська шляхта, як Матій Кнігиницький, Богдан Грабовецький, Петро Березовський, Дмитро Татомір і разом нищили шляхотські двори. Попустошивши Покуте пішли в дальші сторони, а по всіх перевозах наказали, аби повиволікано пороми з води, щоб польське військо не перейшло. Коло сих поромів стояла день і ніч сторожа, і ся шляхта що день майже підїздила до Дністра наказуючи під карою смерти не пускати війська, а Поляка де лише найти, казали забивати.

Те оповіданє надає велике значінє шляхті, що пристала до бунтівників. Очевидно усе те могла вона робити як старшина, спеціально як старшина Височанової громадї. Сей Семен Височан мабуть сам був або шляхтичом або козаком, коли він приймав до себе шляхту і давав їм начальні становища.

Взагалі певний узурпацийний спосіб проводу подибуємо на Покуту. Скарга на тамошню руську шляхту закидує, що вони „стягнули Волохів, сторонніх розбишаків, домових бунтівників-селян з ріжних околиць, зібрали в відділи (*cohortes*), упоряд-

кували, наділили різною зброєю“ і так ходили з місця на місце.

Яким способом повставали великі громади в Калуській і Долинській повіті, того докладно не знаємо, мабуть простою асоціацією. Сих бунтівників ми бачимо також зложених військовим способом, вони мають хоругви, стрільби й гармати, однак про докладніший склад не маємо звісток. Там де виступає на перший план священик із Грабівки, Іван, то він зоветься звичайно сотником, також полковником, часто просто проводирем. Про якісь нижші уряди від нього не знаємо таки цілком нічого.

В Кнігиничах бачимо провідником, мабуть вибраним, священика Федора, однак в дальших походах кнігиницька громада прилучається до двох новоселецьких шляхтичів Струтинського і Мединського. Вони були головними проводирями, певно полковниками, бо Струтинський відзивається до інших: „панове атамані!“ Скарга за забите Ржечицького в Бориничах велику ініціативу в походах надає попом. Бориницькі селяне приймають радо пана з поворотом, а тим часом околичні священики скликали раду й умовилися йти на двір Ржечицького. Подібне бачимо в Дроздовичах, Каменобродах і ин., де священики дають головну ініціативу до грабовання шляхотського добра.

В околицях коло Липська бачимо інтересний випадок, що один із бунтівників зовється любачівським старостою.

Не всюди однак старшование виходило з узурпації. У всіх міських рухах організація складалась трохи инакше. За приклад возьмемо хоч би Тереховлю. Міщани збираються, розділяються на сотні, визначають сотників, а понад всіма ставлять ще одного з поміж себе. Це більше демократичний спосіб складання організації. Тереховельські міщани скликають навіть в разі потреби загальний збір усіх міщан і тут відбувають наради й суди під проводом голови. З того боку інтересний засуд смерті Конецького.

Такий спосіб організації бачимо й по інших подільських містах: у Янові, Хоросткові, Товстім і т. ин. В інших же містах як Рогатині, Городку, Яворові старшина складалась головною під впливом козацьким і мала міський, громадський характер.

Політичний спосіб організації бачимо також у Дрогобичі, де руське міщанство уміє поза плечима Поляків порозуміватись між собою, висилати послів до козаків, а опісля послати агітаторів по околичних селах для приєднання їх. Сі міщане стають там самі провідниками тамошнього міщансько-селянського руху.

Деякий образ організації подає нам справа знаходу рогатинських і підкаменецьких міщан на Розділі. Рогатинський старшина, поставлений козаками, йде з 30 людьми до Підкаменя і тут оголошує публично на місті, що ось то Поляки зібрались у Роздолі. Тоді посилають кількох до Кнїгинич по тамошніх міщан, потім голова Рогатинців, Гаврило Кучорович, повертає назад до себе, а бунтівники вибирають собі старшиною Камінського, що й їх веде в означенім напрямі.

Зрештою воно не мусіло бути, щоб межі бунтівниками була всюди якась старшина, військова організація. Се лише було потрібне при більших громадах, як на Покутю в Калушині, поодинокі села могли обходитись і без того. Тож і звичайно подибуємо лише назву *principales, comprincipales et complices*, себто певну частину, що давала ініціативу до нападів і інших, що лише прилучалися до походу.

Самі способи знаходів дуже були різнородні. Поредовсім бачимо в одних военний характер, в інших розбишацький. До воєнних належать усі міські революції, напади на костели, замки. В дальших походах якихось груп сей спосіб бачимо лише там, де повстанє розгоріло ся найсильніше, себто на Покутю, в Калушині, почасти в Дрогобиччині, дещо коло Руської Рави. Тут пора дня малу вагу мала, громада йшла здобуваючи один двір по однім, один замок по однім. В меньших громадах переважає розбишацький спосіб походів. Вибирають звичайно нічну пору і вдаряють звичайно лише на один пункт, де доглянено, що можна пожитись здобичею.

Зайнявши якесь місце, замок, костел, двір, місто, бунтівники передовсім пустошили його до чиста, шукаючи головно грошей, далі брали всю хатню обстанову, найрадше дорогі річі, одержу, вкінці худобу, збіжжя, часто навіть сіно. В околицях північної Галичини, де ліси далеко рідші, як на Підгір'ю, предметом здобутку бачимо часто лісне дерево. Яворівці, як знаємо, перевозили дерева Лагодовського на тисячах возів.

Пограблене місце звичайно руйнували, підкладали огонь і палили, однак не завсіди, часом полишали ціле, хоч порожне.

Загарбавши здобичу, наперед ділили ся і при тім певно мусіли бути не-аби які сварки й задирки. Потім живили ся і повертали до дому. Дуже часто маємо згадку, що бунтівники, здобувши якесь місце, розпалювали огонь, пекли, варили та в гості просили козаків. Деколи заношено здобичу просто до козаків, як се знаємо про голинських шляхтичів. Туди ведено також пійманих Поляків, щоб на муках довідати ся про гроші або щось иньше. Так було з Рожнятовским, що його ведено до Калуша, подібно запровадили товмацькі міщане Корчиньского до Отинії перед Височана. На суд завели Теробовельські міщане Конецкого з Коровинки до Теробовлі. Інші бунтівники провадять пійманого шляхтича до козаків і віддають желізо з його власних плугів на тортури для нього.

Доконавши одного діла, громада йшла або далі, або розходила ся до дому і при тім поодинокі громади нападали ще окремо на двори й т. ин. За якийсь час сходили ся знова бунтівники до купи і вибирались на иньше місце.

*

*

*

На революційні змагання українсько-руського народу в середині XVII ст. виробив ся доволі загальний, особливо в польській історіографії, погляд, що вони ніщо иньше, як лише простий селянський соціальний рух, що звертав ся на маючі верстви. Так характеризують не то що самий селянський рух, але й цілу козащинну. Думаю, що доволі єсть на те доказів, що Хмельницина не була виключно соціальним рухом, а була й чимось більшим. Повстанє галицько-руського народу, що самим по собі, своїм єством, був цілком відрубним явищем від козащини стягне ще скорше таку характеристику — соціального руху. Ми одначе мусимо заявитись проти такого погляду. З цілого огляду ми бачимо, що окрім соціальних (найважніших) мотивів бунту, є ще політичні, національні й релігійні. Коли-б у сих рухах брали участь виключно селяне, то се тяжче було-б твердити, але коли ми бачимо попри них, а властиве на їх чолі шляхту, міщанство й духовенство, то хоч би ми сим останнім підсували також соціальні мотиви, що дійсно до певної міри треба робити, то все таки годі нам буде ними самими пояснити докладне се явище всенародного руху. Тим-то боротьба руського народу в XVII ст. ріжнить ся від всіх т. зв. селянських війн на заході, як французької нпр. Жаске-рії, англійських селянських рухів за Віклефа, німецьких

селянських війн в часі реформації, подібних чеських і т. ин. В тих дійсно грали ролю виключно соціальні та релігійні мотиви. Українсько-руські-ж боротьби в загалі, а галицькі спеціяльно були народніми рухами в повнім значіню того слова.

Саме приписуване соціальних мотивів усім тим рухам ще не відповідне ось чим. В тій самій державі, Польщі, були селяне і на Русі і в корінній Польщі, ба навіть селянські відносини в Малій і Великій Польщі були мабуть тяжчі як на Русі, а там подібних прояв не бачимо майже цілком, видно що були ще й інші причини, що зворушили міліонові маси до боротьби, як небудь вона випала.

Найліпшим одначе доказом нашого твердження будуть голоси сучасників, не з руської а з польської сторони. Ось що написав ще літом 1648 р. львівський міщанин Самуїл Кушевич: „Се-ж певно що поміж визнавцями грецької віри нема чести, від них то приходить певна наша згуба!“ На інших місцях говорячи про бунти, каже, що Русини визначають ся *implacabili odio contra catholicos et Polonos; Rus nam obsequium wypowiadada*¹⁾!

В тих кількох словах вже замкнене й ціле наше твердження. Кушевич до того цілком відрізняє в вище наведених словах релігійні мотиви від національних і політичних. Останні слова, що Русь виходить з послуху Польщі належать до Галичини і се найліпше марковане політичного руху. Так говорить міщанин, а як каже шляхта, що її найближше усі події дотикали? Ми собі пригадуємо ухвалу галицького і белзького соймиків, де вони постановляючи зтягнути військо на оборону своїх земель, додають, щоб не брати ніякого Русина. Ухвала галицького соймика з 17 червня 1648 р. виразно розрізняє Русинів *religione* та Русинів *fide*. Перших можна було брати в ряди військової оборони, других ні.

Безперечно всім тодішнім верствам, що мали участь у повстаню, треба приложити до певної міри соціальні мотиви. Селянство, само по собі, найскорше взагалі йде під покликом соціальних змагань до боротьби: се головна основа всіх селянських війн усіх часів. Вже галицько-руському міщанству не можна надавати самих соціальних мотивів, бо се був стан будь-що-будь більше свободний, як селянський. Тут тісно злучила ся

¹⁾ Жерела IV, N. XVIII, ст. 66

справа релігійна. Задля своєї православної віри міщане були покривджені навіть в автономічному устрою мадебурського права, що в своїм вже характері було виключно католицьке. Хтось міг би висловити закид, що збунтовані тепер міста належали до тих, що тішилися меншими привілеями імунітету, як інші більші. Воно правда й тому припускаємо багато соціального мотиву. Що однак були також релігійні, показується найперше з того, що у всіх тих містах головна акція бунту була звернена проти костелів, значить ся проти головної основи католицтва. В тих самих підрядних містах, у Тереховлі, Янові, Товмачі, Роздолі, Городку й т. ин. терплять від збунтованих Русинів окрім латинського духовенства ще й міщане-Поляки, не дуже далекі соціальним становищем від Русинів.

Руське духовенство своїм економічним і юридичним положенням властиво нічим не різнило ся від селян і міщан, серед котрих жило. Тож і не дивно, що їх так часто подибуємо серед бунтівничих громад руських священників. При тім вони висовують ся на перший план, значить мали вони значний вплив на селян; а се не могло jinakше бути як під релігійним покликом. Руському духовенству приписувано в значній мірі вину розбуження простого народу. В одному місці бунтівники зовуть ся *colluvia rusticorum ad arma et ad tumultus per schismaticos popones concitatorum*¹⁾. Те слово „схизматик“ прикладається часто до руських попів і взагалі до селян. Така загальна характеристика, як що *pomienieni sami będąc religij greckiej, a piekielnym ogniem przeciw ludziom ritus romani zaiątrzeni u zapaleniu*²⁾ і т. ин. цілком вимовно говорять про сю сторону причин народніх рухів. При тім релігія часто, розуміється, зливалася з національною ідеєю.

Які причини порушили численну руську шляхту до того, що вони не то що прилучили ся до селян і міщан, але стають на їх чолі, взагалі визначають ся великою енергією в переслідуванню Поляків? Правда, уся та шляхта се властиво бідна шляхотська верства, скинена до того ряду ще від початку 15 ст. під напором польського елемента, але саме то здеградоване протягом довгих літ галицької Русі є тут не маловажним політичним чинником в поступованню 1648 р. Тій шляхті тепер заблисла надія, що ось то приходить нагода при козацькій помочи

¹⁾ Rel. Leop. t. 399.

²⁾ Жерела IV, N. LXXXIII, ст. 226.

наново здобути верховне становище своїх давних батьків. Скарги перепевнені висказами, що руські шляхтичі виступали *dubia spe dominandi ducti* або *ruską zdradliwą skłonnością wwiezieni*¹⁾. Не раз говорить ся в них, що вони надіяли ся, що Поляки вже більше не повернуть ся в сі краї. Натурально, що в поступованю руської шляхти не малу ролю грали релігійні мотиви. Навіть ся обставина, як помежи переслідованими бачимо й руських деяких шляхтичів, цілком не виключає політичного характера участі руської шляхти, радше ще сю думку зміцнювала-б. Кривджено тих, що яким небудь способом заявляли свою симпатію Полякам і неохоту до бунтівників. Також не можна пояснити сього виключно розбишацькими інстинктами, бо серед тих, що дали себе в знаки декому з Русинів, бачимо як раз вівнорядних економічно шляхтичів. Противно більшість руської шляхти на Підгір'ю не боялась бунтів і спокійно ждала їх. Ось що говорить одна судова скарга на руського шляхтича, Данила Баранецького: „Він не вважаючи на свій шляхотський стан підчас козацьких бунтів, особливо в часі своєї волі в Покутських краях і хлопських бунтів, коли протестант, охороняючи своє житє і дорогої своєї рідні, утік, разом із иньшими обивателями до Польщі він нікуди, як иньша шляхта, до ніякої твердині, де иньші замикали ся і боронили ся, не хоронив ся, але видно прихильний тим своєвольникам і бунтівникам, получив ся з ними“ й т. ин.²⁾

В зимі були на Покутю якимись приватними ротмістрами руські шляхтичі Загвойський і Голинський і тоді ще вони про-являли свою прихильність до Русинів, бо їх увільнювали від стацій, коли тимчасом Поляків немилосердно здирали³⁾.

Натуральна річ, що ми приписуємо сі ідеальніші мотиви не всім руським гербовцям, були й такі, що їм окрім соціальних мотивів і розбишацьких інстинктів годі щось більш придати. Такими були ріжні Вітвицькі, Гошовські, Чайківські й ин. Головну одначе ролю грає таки історична руська шляхта, хоч тепер збідніла: Голинські, Березовські, Драгомирецькі, Грабовецькі й ин. Тут мусимо зачислити навіть двох проводирів з лівого боку Дністра Федора Струтинського й Андрія Мединського. Інтересні слова першого при вбиваню Новосельського: „Се Лях —

¹⁾ Жерела IV, N. LXXXIII, ст. 226.

²⁾ Rel. Hal. t. 141, p. 1873—4.

³⁾ Тамже, t. 142, p. 1190—4.

каже він — був жовніром і багато благочестивих Русинів побивав!“

Хоч би се поступоване руської шляхти хто поясняв виключно з релігійного боку, се таки не зменьшає наших поглядів, бо тоді на Русі справа релігійна була тісно злучена з національною і політичною, а що се були відмінні в дійсности почування, се показуєть ся хоч би з історії XVIII ст., де вороговане обох народностей не переводить ся, хоч релігійний антагонізм повинен був цілком уступити. Зрештою Кисіль був православний, одначе про нього говорено, що його руські кости попросли лядським м'ясом. Для тих, що хочуть всіма силами заперечити иньших мотивів у польсько-руській боротьбі, окрім соціальних, подекуди хіба релігійних, скажемо хіба се, що се було, й є, привілеєм сильнішої сторони, що вона ніколи не хоче признати правдивих причин боротьби у другої сторони, лише висовує такі, що оправдують власне поступоване.

Вкінці треба застановитись над самим фактичним характером народніх рухів 1648 р. Треба признати, що характер сей дуже суворий, грізний. Грабоване, паленє, забиваня, катованя, подекуди чистий вандалізм і крайне здичіне — усе те подибуємо в сім часі. Всім, що хотіли-б з того висказувати доказ противний попереднім нашим поглядам, треба пригадати, що се право й завданє війни (яке-б воно не було з морального боку) нищити противника, не дозволяти, щоб дальше займав те саме становище, — одже й руйнуєть ся його основно. Се воєнний звичай кожного часу, до того знаємо, що в тодішніх часах такий спосіб веденя війни був прийнятий у цілім цивілізованім сьвіті, прикладом того хочби німецька трийцять-літня війна. Тим більше не вийде на некористь народніх рухів 1648 р. порівнанє з всякими иньшими західніми селянськими війнами, в Англії, Франції, хочби й найближшій що до часу великої німецької селянської війни, не кажучи вже про московські подібні рухи прим. про бунт Разина з того самого віку. Зрештою ми вже говорили, що те польське військо, котре мало бути заборолом спокою й ладу, цілком без причини чинило мало що менші кривди й івалти, хіба що не шляхті, лише селянам. Се дуже дивно виглядає, коли прикладаємо до оцінки історичних фактів не сучасну міру, лише теперішню. Польська шляхта взагалі, а в Галичині спеціально могла давати лише як раз такий приклад в боротьбі, як ми бачили в сих рухах. Галичина була від найдавніших часів збірним місцем всяких

заїздів, івалтів, розбоїв, як се видно з найдавніших тутешніх судових книг¹⁾.

Приходить ся нам хіба закінчити сю частину словами звістного історика селянських війн: „Істория народів має свої бурі і громи, як ціла природа. Як трясена землі і морська буря грають народні тучі містами й людським житєм і часто привикли дивитись на них лише як на криваву долю. Інакші вони в очах історика. Його веде наука і серце піднесене понад страх часу; він придивляється сьвітовим подіям, рухам народнього життя спокійним зором, міряючи та зважуючи, як астроном ходи зьвізд. Він пізнає в руйнованю знова житевий елемент, пізнає там духа, де, здається, лише грають дикі фізичні сили“²⁾.

Г. Наслідки війни 1648 р. для Галичини.

Кожда історична проява може бути добре оцінована, коли ми її приглянемо ся з боку загального історичного поступу. Тому треба поставити побіч себе стан життя перед рішучим моментом зі станом, що настав по нїм, силою натуральної потреби та наслідків. З порівняня сього вийде що, певна історична епохаль на хвилина, певний момент або користний з боку поступу, або йому противний, шкідний. З тою самою мірою мусимо приступити до оцінки стану Галицької Русі, що спровадили на неї події 1648 р.

Хотячи подати якийсь суцільний образ наслідків козацько-польської війни для Галичини, оглянемо пізнійше жите сього краю з трьох боків: 1) з боку юридичного, 2) економічного, 3) політичного — і тоді скажемо свою думку про значінє й вагу сих подій в історії галицько-руського народа.

Найліпшим жерелом для пізнання загального ходу життя в тих часах польської історії є безперечно судові книги. Перше місце займають з того боку т. зв. книги реляцій (*inducta relationum*), себто вписи різних публичних і приватних документів, політичних і судових заяв, скарг і т. ин. Коли ми возьмемо такі реляції з років по 1648 р. то передовсім вдарить нас величезна

¹⁾ Akta grodzkie i ziemskie t. XIV, диви Передмову.

²⁾ Dr. Zimmermann, Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges.

сила різних скарг і позвів на бунтівників. З них властиве ми витягнули всі наші ближші звістки про народні рухи, иньшого жерела над се цілком не маємо. Виникає одже питанє, які правні наслідки чекали галицько-руську людність за таке вороже становище супроти Поляків, спеціально супроти шляхти. Аби на се як так відповісти мусимо наперед зазначити, що в таких справах судове поступованє вело ся трома дорогами, в трох катеґоріях судів.

Найпершою інстанцією суда і то такою, що від неї не було ніякого відклика, се домініяльні, двірські суди. Вже можна з гори сказати, що найбільше справ про бунти трактовано саме в таких судах, де одною стороною виступав покривджений пандідич, другою селяне, його власні піддані, що наробили йому шкоди.

Тут хід процесу бтів дуже легонький, бо одна сторона, покривджена, єсть zarazом і судєю, одначе понад се подати ближші звістки, як слідство переводжено, як карано тих, що завинили, сказати не вміємо. В таких судах не завсіди уживано паперу, тож і слідів не багато полишило ся, до того ми не були в тому щасливому положіню, щоб користуватись подібними документами, окрім одного, що по часті туди належить¹⁾. Кінець справи в таких судах мусів бути ріжний, відповідно до забаганок пана, бо, як знаємо, двірська процедура не знала ніяких обмежень у своїй власти над підданими, можна їх було карати навіть смертю.

Другим з ряду судом був міський суд, де вже процедура і карна основувались звичайно на маґдебурськім праві. Туди часто відсилено для розпиту людей із ґродських судів, бо тут були тортурові прибори, при таких розпитах потрібні доконче для селян. Такі міські розпити вельми цікаві, бо подають докладні признання (конфесати), одначе й тих ми майже цілком не могли уживати, не маючи під рукою таких актів¹⁾.

Всі справи, де виступають дві сторони від себе не залежні, селянин і шляхтич або міщанин, такі справи вже належали до висших судів, ґродських і земських, та до коронного трибуналу. Тут оскаржував покривджений не своїх підданих,

¹⁾ Жерела IV, N. XL, ст. 152—3, признанє Василя Амброжика з Живачова.

²⁾ З теребовельського міського суда диви акт в Жерелах IV, N. CLVI.

лише людей иньшого пана, що йому начинили як-небудь шкоди, а властиве подавав лише їх пана, як веліло тодішнє право. Від іродського суду був звичайно відклик (апеляция) до коронного трибунала. Тому, аби справ про покаранє бунтівників не проволікати, шляхта на соймках постановляє, щоб у іроді пересправа кінчила ся до-разу (*terminus peremptorius*) і щоб не було нїякого відклику¹⁾. Лише в Белзі і Жидачеві ведено так справи, в иньших землях справу віддавано від разу трибуналови. З трибунальських справ знаємо лише про ті, що їх акти вписувано в іродські книги, понад то ми не могли користуватись рішеннями трибуналу, не маючи тих актів під рукою; більше ми могли користати з іродських.

Як ті численні процеси кінчили ся? Для того питання найліпша відповідь така, що вони властиво не кінчили ся, а проволікали ся в безконечність. За оскаржених селян відповідав їх власник, дідич, сьому одначе богато залежало на тому, щоб не карано його людей, бо тим убувало йому, і так уже не численних, рук до праці, тому всіма силами старав ся убивати справу. Найліпшим доказом є справа равських міщан з верхратськими селянами. Белзький іродський суд засудив селян на кару смерти; зразу їх пан, Ян Замойський, не ставив їх до суду, опісля віддав лише кількох до вязниці, а й тих незабаром його повномочник, Райський, випустив на власну руку²⁾.

Тих шляхтичів, що мали участь в бунтах, засуджовано на прогнанє (баніцію) і неславу (інфамію), одначе й їх справа проволікала ся і вони полишились на місці спокійно.

Таким одже способом про загальну якусь кару на бунтівників не можна говорити, терпіли лише поодинокі, иньші виходили ціло. Що найбільше дідич позволяв чинити пошукуване (реквізицію) пограбованого добра межи своїми підданими, хоч були й такі випадки, що він сам збирав здобичу для себе, як се було прим. в Губині³⁾.

Шляхта сама мабуть не старалась прикладати дуже суворих мір до селян, боячись, щоб з новою появою козаків бунт не повторив ся, і щоб не змушувати здєсяткованих і так підданих шукати спасіння в утечі на Україну.

¹⁾ Жерела IV, N. LXVI.

²⁾ Жерела IV, N. XLIX, ст. 166.

³⁾ Жерела IV, N. XLI.

Найважнійші безперечно були економічні наслідки 1648 р. Вже з самого огляду народніх рухів можна було собі уявити, до якого стану спустошіння зійшли всі шляхотські маєтності: двори попалені, худоба, збіжжя й добуток перейшли в руки селян, козаків і Татар. Ціла осіння робота на поли станула, бо забракло робучих рук до праці: поля лежали облогом, ліси понищено значно, особливо в північних околицях, так само стави, панські млини, коршми й т. ин. Одначе не лише самі селяне руйнували таким способом, вони лише звертались виключно на панів, Жидів та Поляків-міщан, а дуже рідко напастували селян, хіба богатих, панських прислужників (прим. у Соходолі), або тих, що з якихось причин ставали по стороні панів (у Креховичах, Тужилові), або вкінці як вони були Поляками (Шмитків, Липсько й ин.). Попри них господарювали козаки й Татаре, особливо єї останні вже не розбирали нічого, не водились ніякими релігійно-національними та суспільними мотивами, лише грабували, палили та брали ясир, де лише можна було, одже й по селах. Як побачимо нижше, то й руські села стояли в 1649 р. страшно спустошені і обезлюднені. (Навіть ті селяне, що їх минув татарський ясир і меч польських вояків, покидали в значнім числі свої хати, побачивши свої надії визволення порожніми й даремними. Вони утікали на схід, де під козацькою охороною думали найти ліпшу долю, багато також утікало (з Покутя) у Волощину. Таким одже способом запанувала в Галичині страшна руїна і треба було довгого часу, щоб край двигнув ся до ліпшого стану.)

Докладне змальованє сїєї економічної руїни було-б дуже інтересне і материялів для нього маємо не мало, одначе се зайняло-б дуже широке місце в нашій розвідці, тож ми зредукуємо його до можливо найменших розмірів, маючи надію колись иньшим часом повернути до нього.

Про велике знищенє на Галицькій Русі говорено на соймках у грудні 1648 р. На соймику в Судовій Вишні (15 груд.) велить шляхта своїм послам на коронацію постаратись, щоб Руське воєводство, „як дуже знищенє (zdesolowane)“ звільнено від військових стацій і зимованя¹⁾. Подібно й у Белзі зазначено на соймику (22 груд.), що „піддані в Белзькім воєводстві своїми бунтами наробили не малих кривд шляхті“²⁾. Та сама шляхта на соймику 8 марта 1649 зазначає, що „в часі татар-

¹⁾ Жерела IV, N. XXXIV, ст. 133.

²⁾ Тамже, N. XXXVI, ст. 144.

ського і козацького знаходу зухвальні бунтівники-піддані великої шкоди начинили, більшої, як сам коронний неприятель¹⁾. Як представляно справу на першій соймці в Галичи, не знаємо²⁾, але ще 15 н. ст. марта 1649 на реляційній соймці говорено, що „в тій так загальній ребелії не лише стороння сила воювала, а й домова своєволя так розгннула ся, що ледви де-що фортуни шляхотських дїбр полишила³⁾. Подібно реферували послї на коронаційній соймї, заявляючи, що ціла Галичина аж по Сян дуже спустошена⁴⁾.

Пригляньмо ся тепер, як нам оповідають про сей нещасний стан сучасники в приватних і урядових документах.

Вже наперед можна сказати, що найбільше знищені були ті околиці, куда переходив Хмельницький, бо в його товаристві були Татаре, чинили що найбільше загальної шкоди. На тій дорозі стояла також столиця Галичини, Львів. Який був стан його після облоги, нехай нан говорить цитований уже нами нераз райця Кушевич. Ось що він пише 3 н. ст. падолиста в листі до свого батька у Кракові⁵⁾: „Нужда у нас велика. Всі гумна і стирти, від Запорожа до Люблина попалені. Хліба, не знаю, звідки маємо взяти.. Людей множество вмирає з голоду... Що далі буде? Sat sapienti! Останка листови поручати не можу і жаль сердечний міні не дає...“ А згадавши про свої діти в Кракові, пише: „Жаль не дає писати, що в нас того (дітей) погинуло, то від огня, то від голоду й зимна, і по нинішній день гине по улицах по ринку, по кладовищах, межи крамами й по иньших місцях... Скажіть ваша милість і се, що як з божої волі до нас поверне (жінка Кушевича), то не лише Львова, але й своєї хати не пізнає... Аж до самої сорочки зішли ми в нїна-що, бо й сорочки наші пропадати мусїли, що аж страх згадувати... Річи нехай шанує і ходить як найпростїйше, се не до річи, щоб Львовянки мали строїти ся в Кракові, коли ми тут ледви не голо й босо ходимо, потративши все, і ремісника дістати не можемо...“ В тому листі є й характеристика дальших околиць, поза Львовом: „Курсор з Кракова попав під самим Львовом у руки ворога, з котрих потім утік і до Кракова повер-

¹⁾ Тамже, N. LXVI, ст. 198.

²⁾ Документ знищений.

³⁾ Жерела IV, N. LXXII, ст. 210.

⁴⁾ Конституція коронаційного сойму 1649 (деклярації воеводств).

⁵⁾ Жерела IV, N. XXX, ст. 122—4.

нув ся: він там може оповісти, яке тут у нас спустошенє міст, містечок, сел і всього і як усе в нівець обернено. Nunc campus, ubi Troia fuit!“

Про близшу околицю Львова згадує сей міщанин і при описі облоги Львова: „Не наступав сеї ночі неприятель (Татаре), лише Брюховичу, міське село, мильо відо Львова, спалив, мушчин вистинав, жінок забрав у неволю, так що лише де-хто втік“¹⁾. Про стан двох иньших міських сел Зубрі та Сихова здавав 16 падолиста 1648 радник Ян Убальдіні реляцію на міським уряді: „Відомо вашим милостям добре, що з приходом ворогів під Львів усі околичні села й маєстности знищено огнем, межі ними й село Зубря спалене до нащадку зі всіма гумнами й будинками. Всіх підданих, без ріжницї пола й віку, почасти помордовано, почасти в поганську-неволю забрано“. Подібно було й у Сихові²⁾.

До околиць, найбільше спустошених, належав безперечно округ Струмилової Камінки і про нього маємо найдокладніші відомости, тож подаємо їх докладнійше і з них можна буде виробити собі осуд про иньші сторони Галичини.

28 квітня 1649 жалів ся Рафал Оржеховскій, що він маючи державу староства Струмилової Камінки від Гієроніма Радзєйовского не може додержати контракту задля великих шкід від коронного ворога, „збунтованого без найменшої причини хлопства“, морової зарази, своєвільного війська, задля знищення ставів, гребель, порваня водою млинів, спустошенія коршем, руди, попаленя двірських будинків — так що весь дохід пропав. При тім скаржив ся, що староста Радзєйовский не хоче признати сього нещастя³⁾.

На се жаліне надійшла 22 мая немов би репліка підстарости, Яна Волькера, сама собою дуже характеристична. „Дійшло до мене — говорить він — що хтось там удає, ніби то я не сповняв свогого обовязку і не мав стараня про шкоди в порученім міні старостві, себто в греблях, ставах і млинах. Тому заявляю, що як яка стала ся в тім шкода, і досі є, то вона стала ся не через мене й не через мою недбалість: я всіма силами не хотів допустити до того. Але се, що стало ся, то було наперед з тієї причини:

¹⁾ Жерела IV, N. XXVIII, ст. 96 – 7.

²⁾ Жерела IV, N. XXXI, ст. 124 – 5.

³⁾ Rel. Leopold. t. 399, p. 158 – 60.

„По відході ворожих військ від Львова і Замостя, приїхав я на підстароство до Камінки, застав місто, замок, гумна страшно спустошені, попалені... В селах не було людей і десятої частини, одних козаки постинали, иньших Татаре загнали в поганську неволю, гумна, доми попалили, худобу, коні позаймали... По греблях переходили всі козацькі і татарські своєвольні війська та кінськими копитами з'орали і з водою зрівняли. Що найліпші млини й руди попалили... Люде зі страху одні розійшлися по різних сторонах, иньші пішли на своєволю — показали. Будучи довгий час без панів, почали по трохи вертатися до дому зі здобичею, що „шарпали“ при козаках: одні знуженіли, иньших, що їм засмаковало бути без панів, привести до послуху коштувало багато праці й труду. Зрештою одних і других лишилося мале тільки число і не було ким направляти гребель, тим більше, що з зимою надійшла гусарська хоругва п. воеводи руського з 80 чоловіка під проводом п. Барановського. Вона так дала себе в знаки недобиткам-селянам, бідним і нечисленним, своїми стадиями та послугами, аж до тепер, що багато їх розійшлося під иньших панів і розбрилося по лісах, так що з них нема найменьшого послуху замкови. Тому то годі було знищені в осени греблі ратувати на весну, коли не було кому відперти напрасної води, що з горішніх порваних ставів нагло вдарила з великою силою... Тим то поясняю мою неповинність“¹⁾.

20 мая 1649 Войцех Фрицович, віт із Струмилової Камінки, і тамошній Жид Мандусь Кельманович говорили подібно перед белзьким гродським судом: Боячись, щоб не впасти невинно в який клопот заявляють, що не з недбалства або якої незичливости не зібрали ніяких доходів із коршем і млинів, але причина сьому лежить в великій знижці від коронного ворога. Наперед з людей у цілїм місті не полишилось і четвертої частини, і то дуже бідні, бо з убозства й недостачі майже нічого не сіють по селах. Друга причина ся, що напрасні хвороби забрали багато з полишених людей. Третя така, що військо брало дві стації і то такі, яких перед тим квітуче староство ніколи не платило, з того багато людей поутікало. Млини одні понищили вороги, иньші вода понищика, полишився один млинок і той опанували вояки Вишневецького. Четверта причина така, що місто спалене і прохожі гості не мають де ставати, тож годі вибирати мита й торгове...²⁾

¹⁾ Rel. Leopold. t. 399, p. 326—7.

²⁾ Rel. Belz. t. 236, p. 487—93.

Подібно описували й селяне сього повіта поганий стан землі. 5 мая прийшли до львівського іродського уряду вийти та присяжні з сел: Батятич, Дернова, Руди, Желдця, Сільця, Купича, Ланів і заявили, що через коронного ворога і морову пошість знищились селяне й їх добуток: в одних селах людей ледви третина, в інших, прим. в Ланах не полишилось ані одного господаря. Далі великі кривди терплять від військ Вишневецького: „вимагають від нас стації, неволять нас, тих, що ховають ся перед бідою, імають, вяжуть, замикають, бють, комори силою відбивають, не дарують навіть церквам, як се вчинили в Сільці, воли з ралами з поля забирають... Тим то не можемо ані собі що робити, ані засівати, ані пану належної панщини відробляти, бо велика частина людей розбігла ся, решта не має чим робити...“¹⁾

Підчас Збаражської кампанії Татаре знищили місто ще раз, що ледви руська церква й чотори дома оцілили²⁾.

Для прикладу наведемо кілька з дуже численних звісток про села Львівської землі: В Якимові „задля поганського спустошення, вимертя людей і забраня в неволю“ лишило ся лише 3 підданих і 4 дворища; в Глібовичах лише 6 дворич; в Стоках подібно; в Воловім тільки 6 хат; в Новосільцях 5; у Вільшаниці 2 хати; в Лядським також 2; в Кнігиничах лише 30 хат; в Басівці три хати; в Сернках три четверинні хати; в Пятничанах 4 хати; в Прусах знищено все, так що в маю 1649 р. знайдено лише двох підданих, що просили хліба у Львові; містечко Щирець було зруйноване цілком, люде одні погинули від меча, иньші з пошести, багато пійшло в татарську неволю³⁾. Так само було з Миколаєвом⁴⁾.

Не инакше виглядала Буська земля. Прикладом нехай буде заява буського підстарости Яна Карліньского: „Коли бунтівники йшли через Бусько, страшно й нечувано спустошили: в селі Краснім спалили 12 селянських хат і коршму, до того двір зі всіма будинками, броваром, винницею, з гумнами, при дворі і в гаю... забрали худобу двірську, підданим воли, коні й т. ин., трох під-

¹⁾ Rel. Leopold. t. 399, p. 173—4.

²⁾ Rel. Belz. t. 237, p. 34.

³⁾ Protocolli castr. Leopold. a. 1649—50, t. 230, p. 501—581. Rel. Leopold. t. 399, p. 186—7.

⁴⁾ Rel. Leop. 399, p. 371.

даних, двох чвертників і одного загородника, забили, двірської челяди, селянських жінок більш як 90 чоловіка почасти стояли, почасти забрали в неволю. Тому то селяне порозбігалися, роботи не робили, не дали навіть досіяти. Навіть гаї й ліси де-що вирубали козаки, де-що висікли піддані на ні-на-що...¹⁾.

Подібно було й далі на схід. В Золочеві спалено 50 домів, окрім того було 160 домів цілком пустих, бо люде з них одні пійшли в татарську неволю, иньші повмирали від зарази. В Зборові було спалених 109 домів, в Озерні 60, до того також багато не стало людей задля неволі й зарази. Містечко Маркопіль знищило майже до нащадку²⁾.

В Брухналю козаки стояли цілий місяць і натурально добре його зруйнували, в Бережанах було спалених 50 домів, багато людей попало в неволю та померло на заразу³⁾.

Адміністратор мостівського староства, Петро Ловенецький, так описував 1 червня 1649 стан аренди: Місцевість Мости, Волиця Чехова, Бутини, Двірці, Домашів, Хлівчани, Хорошів цілком знищені, в місті Мостах полишилась ледви половина людей і хати стоять порожні; у Волиці двір, будинки, гумно, коршма, селянські хати, збіже — спалено, худобу, вівці, свині, гуси, кури — забрано; в Хоронові спалено фільварок з гумном, збіжем, коршмами, броварями, солодовнями й т. ин. селян кількасот забрали Татаре з козаками і вистинали; в Бутинах спопеліла коршма, бровар, винниця, селян стято й забрано в неволю — шістьдесять; в Дворах спалено коршму, селян пропало п'ятьдесять; в Домашові коршма, бровар і винниця попалені, селян забрано і поубивано — п'ятьдесять⁴⁾.

Ось як описував свою шкоду Александер Белзецкий, белзький староста: Держави всі знищені, доходів нема ніяких. Двір у Сільцю, коршма, винниця й иньші будинки попалені спопеліли, половина підданих із жінками та дітьми дістала ся Татарах у неволю, половина селянських хат порожніх, — одже про заплату кварти не може бути й мови⁵⁾.

Белзький судовий возний оглядав стан держави в Новім дворі 22 марта 1649 і так його описував: „Бачив я там ве-

1) Rel. Leopold. t. 399, p. 417—20.

2) Rel. Leopold. t. 399, b. 352—3: заява міщан з д. 28 мая 1649.

3) Тамже, ст. 279—80, 285.

4) Rel. Belz. t. 286, p. 599—600.

5) Rel. Belz. 236, p. 379—80.

лике спустошене, двір цілком спалений, окрім одної злої стодоли, на гумні зосталось лише два стіжки жита, третій вимолочений, так само спалено винницю і коршму, дві селянські хати й одну загородничу, з котрих господні, челядь і діти взяли Татаре з козаками, разом 23 душі, до того 19 селянських волів, 27 коней і т. ин.¹⁾.

В деяких селах не лишилось ні одного селянина, як прим. в Сторонибабах, Гунищах і багато иньших²⁾.

Не ліпший був стан в Теробовельщині. лише найбільше звісток про сі околиці належить уже до 1650 р., себто вже по другім поході козаків. В часі збаражської і зборівської кампанії значна часть Галичини попала знова в дальше знищене від Татар, особливо від зборівської умови, коли Татари дістали від Яна Казимира дозвіл брати ясир. Навіть міста: Бусько, Золочів, Камінка, Зборів зруйнували вони до решти³⁾. Все таки для прикладу наведемо кілька дат з Теробовельщини: В Хоросткові спалено 304 хат, в Янові 148, в Струсові 138, в Кобиловолочах 195, в Варваринцях 107, в Чорткові 345, в Білім 199, в Білім потоці 51, в Бичківцях 63, в Будзанові 179, в Тернополі 270, в Козлові 118, в Сухоставі 113, в Грималові 80, в Оріховичах 87, а в селах: Малові, Боричівці, Турівці, Пацівці, Білківцях, Кокошинцях і ин. не полинилась ані одна ціла хата й т. ин.

Як Теробовельщина зазнала лиха ще в 1649 р. від Татарів, так само і лівий бік Дністра, Покуте, бачило татарські відвідни в 1652 р. і то ще тяжші як були в 1648 р. Для першого спустошення нехай послужить на тепер кілька прикладів.

На універсал коронного скарбника платити податки від торгівлі відповіли коломийські міщане 21 марта 1661 р., що „в них нема ані одного купця, щоб торгував яким небудь товаром, і ніяких податків як за минулий рік, так теж і сей вибрати не можуть“⁴⁾. Подібно говорили і сніятинські міщане⁵⁾. Станіслав Потоцький заявляв ще 6 надол. 1649 р., що держані ним королівщини, як Устечко з околичними селами, Якуниця, Вихто-

¹⁾ Rel. Belz. t. 236, p. 259—60.

²⁾ Rel. Belz. t. 237, p. 216.

³⁾ Рукопись бібл. Оссолинських N. 2346.

⁴⁾ Rel. Hal. t. 143, 1527—8. Про знищене Коломиї знаємо з соймової ухвали в Галичи 3 січня 1649 р.

⁵⁾ Тамже, ст. 1531—2.

рів, Ціжва(?) й ин. дуже знищені: піддані одні в неволі, иньші повмирали, иньші побунтовались (*rebelles facti*)¹⁾. Подібно говорив Миколай Потоцький про місцевости: Манастирчани, Кричка, Пороги й ин.²⁾.

З відприсягання селян від податків 1650 р. можна мати докладні звістки про кожне село Галицької землі³⁾. Виймаємо деякі приклади: в Потоці не стало 60 хат, в Бурштині також 60, в Городенці 38, в Калуші 80, в Воскресинцях 18, Добрневі 30, в Надвірній 37, в Берлогах 50, в Угринові 40, в Копанках 30, в Палагичах лише 3 й т. ин. Долина дістала за знищені дволітне увільнене від податків грамотою короля з д. 26 січня 1650 р.⁴⁾. Раків і Надіїв у тім повіті були знищені цілком, так само деякі й иньші.

Вже не так сильно були знищені дальші західні околиці до Жидачова, Стрия й Дрогобича, одначе сліди полишилися значні не лише на шляхті, але й на селянах. Більше були знищені лівоберіжні місцевости Жидачівщини: Новосельці майже цілком були спалені, так само й Бориничі, Дроговичі⁵⁾. Инакше вже на правім боці Дністра: в Сваричові знищили селяне лише млин і два двори, в Рожнітові лише півтора лана осталося пустих, в Рівні млин, Креховичі за те були цілі спалені, у всіх иньших розмірно мало було шкоди, головно тому, що тут були діяльні в більшій частині самі селяне, тож нищили лише панські двори, селянам мало кому пакостили.

Ще-б кілька слів сказати про Перемищину. Знаємо, що місто Перемишль мусіло оборонятись від козаків і не мало потерпіло від ворогів. Так само майже зруйновані були Мостиска, і перемиський соймик просить для нього дозволу брати собі мито⁶⁾. Зрештою й села були більш або менш понижені аж по Сян, як се зазначали посли на коронаційнім соймі. Для прикладу наведемо заяву Прокопа Шорнеля про шкоди в Тарнівці: Задля спалення дворів і гумнів, забрання і позабивання підданих, худоби, вимолочення збіжжя мав він шкоду на більш-більш

¹⁾ Rel. Leop. t. 399, p. 456.

²⁾ Тамже, p. 262—3.

³⁾ *Protocolli castr. Halic. a. 1602—1751*, 78.

⁴⁾ Rel. Zydzaczou. t. 40, p. 144—5.

⁵⁾ Rel. Zydzaczou. t. 40, p. 273.

⁶⁾ Жерела IV, N. XXXIV, ст. 141.

20 зл.¹⁾. В королівській грамоті для села Пникулт, що увільняє се село, власність лат. перем. капітули, від податків, згадує ся, що багато селян козаки забили, забрали їм коні, воли й т. ин.

Про Сянїччину властиве не можна говорити, бо там лише селяне розвивали свою діяльність і то тільки на панських дворах.

Не буде від річи, як ще вкінці подамо деякі звістки про вартість гроша і продуктів до їди. В початках жовтня 1649 р. уставлено у Львові таку урядову ціну: за $\frac{5}{4}$ фунт. хліба — 1 гр., білого хліба за 1 гр. лише 12 лутів; горнець пива — 4 гр.; четвертина вола — 4 зл.; цілий баран — 1 зл. 10 гр. і т. ин.²⁾.

Подані вище приклади чень доволі ясно ілюструють економічний стан Галичини після 1648 р. Був він дуже тяжкий, не лише саму шляхту стрінула маєткова руїна, не лише багато шляхотських родин не видобуло ся з тої кризи, але також і низші суспільні верстви потерпіли дуже, то від Татар, то козаків, селян або й таки від війська. Особливо татарське знищїне було страшне. З прикладів ми бачили, що деякі місцевости просто були зметені з лиця землі, в багатьох полишились ледви сліди і там де розкидались розлогі села, були лише купи попелу і згарш, видніло ся кілька недопалених хат, або як було більше, то половина з них стояла порожня. Найбільшу руїну потерпіла ся частина Галичини, що розтягаєть ся від Львова на схід та від Дністра по Буг. Зі статистичних дат сїєї території можна на певно сказати, що людність її зменьшила ся до третини, або й ще більше. Куди поділи ся сї люде? Наведені в горі приклади відповідають на се питанє. Передовсім найбільше дісталось у неволю Татарам, багато їх загинуло від меча, морова зараза дуже понищила їх ряди, багато вкінці утікало, то боячись кари за бунтівничість, то не хотючи повертати ся наново у панську неволю, то вкінці примушені до того нечуваними утисками польського війська.

Трохи ліпше вийшли полудневі та західні околиці Галичини, де Татаре мало вже заходили. На Підгіррю лягли лише в розвалинах панські двори й замки, села були доволі мало знищені, і то найбільше задля втеки бунтівників на Україну та в Волощину. Перемищину діткнуло одно й друге нещастє, одначе да-

1) Rel. Premisl. t. 376, p. 648.

2) Rel. Leopold. t. 399, p. 1149—57.

леко не так як східню частину Галичини. Сянїччина потерпіла лише від селян бунтівників і гірських опришків, себто лише шляхта, селяне хіба стїльки, що від військових переходів і стацій.

Якіж тепер були політичні наслідки війни і повстання 1648 р.? На се питання не можна відповісти на основі одного-двох документів, тут треба витягнути синтезу з цілого дальшого ходу політичного життя в Галичині.

Передовсім велика економічна руїна і величезний убуток робучих рук провадив за собою велику міграцію польських селянських і міщанських елементів, що почали кольонізувати Галичину. Мабуть найбільше тих сел і міст, що в них досі перемішувалась людність латинського обряду, походить з часів по 1648 р. Таке переселення хоч нераз спроваджувало затрату національної індивідуальності серед мігрантів, то таки zarazом абсорбовало багато ассіміляційної здібності Русинів, з другого боку зменшила ся їх відпорність у міру чисельного змаління. Зрештою для самих руських селян інших політичних наслідків не було, як лише той, що вже не спромогли ся другий раз до проби скинути з себе суспільне ярмо. Так само було і з нижшим руським міщанством.

Найбільшу перемену спровадив 1648 р. на руську шляхту і вище міщанство. Тут мова не про сю шляхту, що ще досі живе по селах під назвою ходячкової шляхти, говоримо тут про останки історичної руської шляхти, що жила головнo в Галицькій землі, про Голинських, Березовських, Драгомирецьких, Грабовецьких, Струтинських і ин. Унадок і невдача повстання, поворот до давнішого стану, навели на сю шляхту зневіру у власні сили, надія запановання Русинів у Галичині зникла цілком. Зрештою така надія була получена з иньшим сьвітоглядом, як у селян. Руська шляхта думала не менше, не більше лише зайняти становище польської шляхти і певно не гадала уводити наразі якісь суспільні переміни. Тож розгар галицького повстання, так само й на цілій Україні-Руси, міг лише їх переконати, що їй не йти в парі з тим великим суспільним рухом. Як на Україні лише мала частина шляхти зливалася з козацтвом, більша перекидалась на противну сторону, так само в Галичині останки історичної руської шляхти пійшла подібною дорогою — дорогою польонізації. Що дальше, руські імена цієї шляхти все зникають, виступають польські, антагонізми затирають ся, наступає

національна єдність з Поляками. Так само було й із вищим руським міщанством.

1648 р. був також критичним для православної церкви. Ціла боротьба мала дуже багато релігійного характеру, руське духовенство вело перед у народніх рухах, переслідувалось все, що лише мало тінь католицизму з собою. Чи зміцнено собі тим позицію проти поступу католицизму? — Ні. Діяльність унії датовалась від 1596 р., однак перед 1648 р. дуже незначна частина Галичини прийняла унію, лише подекуди в перемиській єпархії, зрештою не було майже сліду її в інших землях. Від того часу не перейшло й 50 літ, а відносини перемінялись просто у протилежний напрям: сама лише львівська Ставропігія дотягла початку XVIII ст. Руське духовенство, яке воно не було-б із культурного боку, все таки було сильним елементом посеред Русинів, а від того часу починає мякнути, з завзятих гайдамаків переходить на спокійних, байдужних уніятських ксьондзів, замість дикої оборони своєї віри й нації заводить польську мову в урядованню, словом — духовенство польонізуєть ся.

Такі переміни спровадив 1648 р., особливо задля інстинктивності народніх рухів, недостачі тісної організації та якої небудь яснійшої політичної та суспільної цілі. Саме собою жите з таким характером не може в нормальних обставинах витворити якихось дійсних політичних здобутків. Воно таке, що коли-б міні хто хотів кількома словами схарактеризувати народні рухи самої Галичини, то не міг би добрати інших слів до того, як слова Шіллера:

Wo rohe Kräfte sinnlos walten,
da kann sich kein Gebild gestalten.

Такий був би осуд сих рухів, коли-б його розсліджувати цілком окремо, віддільно від решти України-Руси. Однак сей нещасний вихід усіх народніх змагань не можна покласти в вину самої Галичини та її людности. Єсть краї, навіть народи, що своєю власною силою не можуть ніяким способом увільнитися з політичної та національної залежности, вони потребують конечно якоїсь, принаймні моральної підмоги з боку. Се ще більше можна приложити до одної малої частини українсько-руського народу — вона могла добиватись ліпшого становища лише вкупі з широкими масами цілої України. Будь-що-будь Україна йшла далі дорогою боротьби за ліпшу долю, однак з різних причин

ся дальша боротьба полишала Галичину на боці. Найважнійша причина сьому — то відмінні суспільні обставини, недостача сієї нової верстеп, що боротьбою росте в силу, якою було на Україні козацтво, також недостача ясної національно-політичної ідеї при народніх змаганнях, хоч треба признати, що в теорії зарисовуєть ся ідея поволі значно в тих часах. Тільки позитивного результату для Галичини, що перша проява одної загальної української національної ідеї.

